

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Barbara Beričič

**KULTURNO-CIVILIZACIJSKI VIDIKI VSTOPANJA
TURČIJE V EVROPSKO UNIJO**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Barbara Beričič

mentor: izr. prof. dr. Mitja Velikonja
somentor: izr. prof. dr. Miran Komac

KULTURNO-CIVILIZACIJSKI VIDIKI VSTOPANJA
TURČIJE V EVROPSKO UNIJO

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

IZJAVA O AVTORSTVU

KAZALO:

1.	UVOD	1
2.	TEMELJNI POGOJ ZA ČLANSTVO (TURČIJE) V EVROPSKI UNIJI – EVROPSKOST, EVROPSKA IDENTITETA	4
3.	POLITIČNO-ZGODOVINSKA POVEZANOST TURČIJE Z EVROPO	7
3.1.	OSMANSKA DRŽAVA	7
3.1.1.	Osmanska država na Balkanu – »nenaraven« razvoj Balkana?	8
3.1.2.	Odnosi z drugimi evropskimi državami – vojne in mir	12
3.1.3.	Vpliv francoske revolucije in reforme v osmanski državi	14
3.1.4.	Pot k ustavni ureditvi in razvoj turške nacionalne ideje	16
3.1.5.	Osmanska država v I. svetovni vojni	18
3.2.	REPUBLIKA MUSTAFE KEMALA ATATÜRK	19
3.2.1.	Odločitev za »univerzalno« evropsko civilizacijo	19
3.2.2.	Vzpostavitev sekularne nacionalne države	20
3.2.3.	Poskus z demokracijo – vzpostavljanje lojalne opozicije	23
3.2.4.	Obdobje Ismeta İnönüja in prehod v večstrankarski sistem	24
3.2.5.	Turčija v II. svetovni vojni	25
3.3.	TURČIJA PO II. SVET. VOJNI – INTEGRACIJA V »ZAHODNI SVET«	26
4.	TURŠKI POLITIČNI ISLAM – GROŽNJA SEKULARNI TURČIJI?	29
4.1.	Sekularnost na splošno in sekularnost v Turčiji	29
4.2.	VZPON TURŠKEGA POLITIČNEGA ISLAMA	31
4.2.1.	1950–1980: Zgodnja oživitvev pol. islama in vračanje islama v politiko	31
4.2.2.	1980–2000: Vzpon pol. islama na oblast in prisilni umik z oblasti ...	33
4.2.3.	Nov. 2002: Zmaga evropsko orientirane pro-islamske stranke	35
4.3.	ZNAČILNOSTI TURŠKEGA POLITIČNEGA ISLAMA	36
4.3.1.	Viri turškega političnega islama	36
4.3.2.	Politični nazori in praksa strank turškega političnega islama	37

4.3.3.	Aktualna vlada Recepta T. Erdoğan in Stranke pravice in razvoja	39
4.4.	RAZLOGI ZA VZPON TURŠKEGA POLITIČNEGA ISLAMA	41
4.5.	VLOGA VOJSKE PRI ZAGOTAVLJANJU SEKULARNOSTI DRŽAVE	43
4.6.	TURŠKO JAVNO MNENJE O ŽELENI PRIHODNOSTI DRŽAVE	47

5.	VPLIV PRISTOPANJA K EVROPSKI UNIJI NA SPOŠTOVANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN VARSTVO MANJŠIN	50
5.1.	Človekove pravice in varstvo manjšin kot kulturno-civilizacijski vidik	52
5.2.	ČLOVEKOVE PRAVICE IN VARSTVO MANJŠIN V PRAVU EU	53
5.3.	VLOGA SPOŠTOVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN VARSTVA MANJŠIN V POLITIKI POGOJEVANJA V PROCESU PRISTOPANJA K EU	58
5.3.1.	Stopnje v procesu pristopanja k Evropski uniji	58
5.3.2.	Člov. pravice in varstvo manjšin v kopenhagenskih političnih kriterijih	
5.3.2.1.	Vsebina kriterija »spoštovanje č.p. in v. m.«	60
5.3.3.	Načrt in nadzor izpolnjevanja kriterijev – Okrepljena predpristopna strategija	62
5.3.3.1.	Partnerstvo za pristop	62
5.3.3.2.	Redna poročila o napredku	63
5.4.	TURŠKA POT DO ODOBRITEV ZAČETKA POGAJANJ: Glavni vzvodi izpolnjevanja pol. kriterijev (oz. kriterija »spoštovanje č. p. in v. m.«)	64
5.4.1.	Odločitev Evropskega sveta 1999	64
5.4.2.	Partnerstvo za pristop 2001	65
5.4.3.	Odločitev Evropskega sveta 2002	66
5.4.4.	Partnerstvo za pristop 2003	67
5.5.	UKREPI TURŠKE VLADE ZA IZBOLJŠANJE SPOŠTOVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN VARSTVA MANJŠIN (dec.1999–dec.2004)	68
5.5.1.	Spremembe ustave in zakonodaje ter drugi ukrepi na področju temeljnih pravic in svoboščin	69
5.5.1.2.	Pravica do življenja – ukinitve smrtne kazni	69

5.5.1.3. Prepoved mučenja	70
5.5.1.4. Pravica do svobode in varnosti – režim pripora	71
5.5.1.6. Svoboda govora	72
5.5.1.7. Svoboda govora kot svoboda tiska	73
5.5.1.8. Svoboda združevanja – delovanje nevladnih organizacij	74
5.5.1.9. Svoboda zborovanja, demonstracij	75
5.5.1.10. Položaj žensk	76
5.5.2. Spremembe ustave in zakonodaje ter drugi ukrepi na področju <u>varstva manjšin</u>	77
5.5.2.1. Prepoved diskriminacije glede na jezik, etničnost, raso ali veroizpoved	78
5.5.2.2. Posebne pravice pripadnikov prvenstveno VERSKIH manjšin	79
5.5.2.3. Posebne pravice pripadnikov prvenstveno NARODNIH oz. ETNIČNIH manjšin	82
5.5.3. Povečanje zavezanosti Turčije k mednarodnemu varstvu človekovih pravic (in varstvu manjšin)	85
5.6. OCENA NAPREDKA V PRAKSI	86
5.6.1. Ocena napredka v praksi na področju spoštovanja človekovih pravic	
5.6.2. Ocena napredka v praksi na področju varstva manjšin	90
6. RAZLOGI ZA NASPROTOVANJE VSTOPU TURČIJE V EVROPSKO UNIJO NA PODLAGI KULTURNO-CIVILIZACIJSKIH RAZLOGOV	93
6.1. Turčija kot predstavnica Orienta	93
6.2. Turčija kot predstavnica islamskega Orienta	93
6.3. Turki kot nasledniki osmanskih osvajalcev	95
7. NOVA EVROPA IN NOVA EVROPSKOST NA VIDIKU	96
8. ZAKLJUČEK	98
9. SEZNAM VIROV	101

1. UVOD

Vstopanje Turčije v Evropsko unijo je zelo aktualno vprašanje evropske politike vse od leta 1999, ko je bil Turčiji uradno priznan status kandidatke za članstvo v Evropski uniji, vrhunec pa so razprave o članstvu Turčije v Evropski uniji dosegle v drugi polovici leta 2004. Voditelji držav članic so takrat odločali o začetku pristopnih pogajanj s Turčijo. Ko so decembra začetek pogajanj odobrili (za oktober 2005), je članstvo Turčije v Evropski uniji postalo zelo realna možnost, evropske javnosti pa spodbudila k številnim razpravam o različnih vidikih in posledicah vstopa Turčije v Evropsko unijo. Pokazalo se je, da je vstopanje Turčije v Evropsko unijo v prvi vrsti kulturno-civilizacijsko vprašanje.

Vključevanje Turčije v Evropsko unijo predstavlja zavestno združevanje in tesno povezovanje družb, ki so izšle iz krščanstva, z družbo, izhajajočo iz islama. Takšno združevanje je novost v zgodovini Evrope, preko katere se Evropa sooča z lastnimi predsodki, zgodovinskimi strahovi, z definiranjem lastne identitete ter s postavljanjem smernic razvoja za svojo prihodnost. Vstopanje Turčije v Evropsko unijo je še toliko bolj zanimivo zaradi tega, ker se odvija ravno v času napetih političnih odnosov med t. i. Zahodom in islamskim svetom.

Nasprotniki vstopa Turčije v Evropsko unijo poleg ekonomskih in demografskih razlogov najpogosteje poudarjajo kulturno-civilizacijske ovire, zaradi katerih Turčija ne more postati članica Evropske unije. Turčija naj ne bi bila evropska država, niti geografsko niti zgodovinsko, njena (islamska) kulturna tradicija naj bi bila z evropsko nezdružljiva, poudarja pa se tudi slika o Turčiji kot sistematični kršiteljici človekovih pravic in pravic pripadnikov manjšin. Odločila sem se, da te potencialne kulturno-civilizacijske ovire raziščem ter pokažem, da Turčija ni tujek na evropskem telesu, temveč sestavni del evropske zgodovine in politike, da se je z vzpostavitvijo sekularne države zavestno odločila za evropsko civilizacijo in za vključitev v Evropo ter da z vstopanjem v Evropsko unijo uspešno prevzema tudi standarde spoštovanja človekovih pravic in pravic pripadnikov manjšin. Teza, ki jo bom v nalogi dokazovala, se tako glasi:

Ni kulturno-civilizacijskih ovir za vstop Turčije v Evropsko unijo: Turčija je trdno sekularna država, ki je zgodovinsko in politično vedno bila tudi del Evrope, z vstopanjem v Evropsko unijo pa se v Turčiji izboljšuje tudi spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin.

Ker me zanimajo potencialne kulturno-civilizacijske ovire vstopa Turčije v Evropsko unijo, bom najprej preverila, ali bodočim članicam kakšne kulturno-civilizacijske zahteve v svojih uradnih dokumentih postavlja Evropska unija oz. opredelila neuradne, a realne kulturne-civilizacijske kriterije evropskosti. V osrednjem delu naloge bom preverjala, kako te kriterije izpolnjuje in jim ustreza Turčija.

V tretjem poglavju bom tako preverjala prvi kulturno-civilizacijski kriterij za vstop Turčije v EU, tj. politično-zgodovinsko pripadnost Turčije Evropi. Pregledala bom, kako je bila Turčija z Evropo povezana v zgodovini, kam je gravitirala v svojem družbenem razvoju in kakšen odnos ima do Evrope danes. Politično-zgodovinski povezanosti Turčije z Evropo bom sledila kronološko, in sicer od osmanske države, preko Atatürkove Republike in povojne ureditve Evrope do današnjega vključevanja Turčije v Evropsko Unijo. Pri tem se bom osredotočila na odnose in stike turške države z evropskimi, na družbenopolitične zglede iz Evrope, ki so vplivali na razvoj Turčije, na prelomne dogodke in temeljne procese v razvoju Turčije kot evropske države ter na vpletenost Turčije v obe svetovni, v prvi vrsti evropski vojni, kot ključni epizodi v skupni evropski zgodovinski zavesti.

V četrtem poglavju bom preverjala drugi kriterij evropskosti Turčije, tj. sekularnost Turčije. Zanimalo me bo, kako trdno sekularna država je Turčija oz. kakšno nevarnost sekularnosti Turčije predstavlja turški politični islam. Pri tem bom najprej preverila varovalke sekularnosti države v turški ustavi, nato pregledala vlogo političnega islama v turški politiki od leta 1950 do danes, podala značilnosti turškega političnega islama, prikazala razloge za vzpon turškega političnega islama, osvetlila vlogo vojske pri zagotavljanju sekularnosti države in nazadnje trdnost oz. ponotranjenost sekularnosti Turčije preverila še pri političnih nagibih turških državljanov.

V petem poglavju se bom lotila tretjega, zadnjega kulturno-civilizacijskega kriterija oz. kriterija evropskosti – sprejemanje demokratičnih vrednot. Pri tem se bom omejila le

na najbolj problematično področje turške demokracije, tj. na (ne)spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin, ki predstavlja tudi enega izmed najmočnejših argumentov proti vstopu Turčije v Evropsko unijo. Ker bom proučevala spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin, kakršno v Turčiji obstaja danes, ko se država vidno približuje polnopravnemu članstvu v Evropski uniji, se seveda ne bom mogla izogniti vplivu, ki ga ima na turško spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin prav proces pristopanja k EU. Tako bom najprej opredelila vlogo človekovih pravic in varstva manjšin v pravu EU, saj z vključevanjem v Evropsko unijo država kandidatka prevzema pravni red EU, nato pa proučila vlogo spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin v Unijini politiki pogojevanja v procesu pristopanja k Evropski uniji. Pri tem bom poskušala pokazati na vzročno povezavo med pogojevalnimi politikami in napredkom, ki ga je Turčija na področju spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin dosegla od leta 1999, ko je postala uradna kandidatka za članstvo v Evropski uniji, pa do decembra 2004, ko je Evropska unija Turčiji odobrila začetek pristopnih pogajanj. Napredek Turčije pri spoštovanju človekovih pravic in varstva manjšin bom nato proučila tako pri spremembah turške ustave in zakonodaje kot tudi pri uresničevanju napredka v praksi. S tem bom zaključila preverjanju evropskosti Turčije.

V zadnjem delu naloge bom poskušala najprej pokazati, kateri so tisti razlogi, zaradi katerih obstaja nasprotovanje vstopu Turčije v Evropsko unijo na podlagi kulturno-civilizacijskih razlogov, čisto na koncu pa tudi, kako je treba Evropo in evropskost misliti danes, v 21. stol., in skladno z evropskostjo, ki jo promovira in za katero se je odločila Evropska unija.

Pri dokazovanju postavljene teze bom uporabljala več raziskovalnih metod, in sicer zgodovinsko analizo, »opisno metodo«, analizo in interpretacijo primarnih virov ter interpretacijo sekundarnih virov.

2. TEMELJNI POGOJ ZA ČLANSTVO (TURČIJE) V EVROPSKI UNIJI – EVROPSKOST, EVROPSKA IDENTITETA

Za članstvo v Evropski uniji lahko po 49. členu Pogodbe o Evropski uniji zaprosi vsaka evropska država, ki spoštuje načela iz člena 6(1). Ta načela so svoboda, demokracija, spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter vladavina prava. Država svojo prošnjo naslovi na Svet EU, ki, po posvetovanju s Komisijo in po prejemu pristanka Evropskega parlamenta, o prošnji odloči enoglasno¹.

Temeljni pogoj za članstvo v Evropski uniji je torej evropskost oz. evropska identiteta države prosilke; kot edini je bil postavljen tudi v 237. členu ustanovitvene Rimske pogodbe (Cremona, ur. 2003: 109). Nobena izmed pogodb pa tega, katere države so evropske oz. kaj pomeni biti evropska država, ni definirala. Temeljnega pogoja nadalje niso naslovili niti kopenhagenski Evropski svet leta 1993 ali leta 1997 Agenda 2000 niti Komisija ali Svet EU, s širitvijo Evropske unije pa vprašanje evropskosti in evropske identitete postaja vse bolj kontroverzno. (prav tam, 118)

Kar zadeva geografsko dimenzijo evropske identitete, je meje Evrope na vzhodu zaradi zraščенosti z azijskim kontinentom težko natančno določiti. Na jugovzhodu naj bi mejnik Evrope sicer predstavljala morska ožina Bospor in tako veliko večino ozemlja Turčije ločevala od Evrope, a tudi ta mejnik ni prepričljiv in dokončno postavljen. To potrjuje že samo dejstvo, da Evropska unija pri obravnavanju Turčije nikoli ni ugotovila, da Turčija ne leži v Evropi. Še več, Evropska unija je geografsko ustreznost Turčije za članstvo v Uniji posredno celo potrdila².

¹ *Consolidated version of the Treaty on European Union*, 2002 O.J. (C 325), http://europa.eu.int/eur-lex/lex/sl/treaties/dat/12002M/htm/C_2002325EN.000501.html (2. 6. 2005).

² Za članstvo v Evropski skupnosti je Turčija zaprosila leta 1987, na podlagi 237. člena Rimske pogodbe o Evropski gospodarski skupnosti; ta je, kot že omenjeno, pravico do zaprositve za članstvo v Skupnosti podeljeval vsaki evropski državi. Svet ministrov je turško prošnjo po običajnem postopku posredoval v proučitev Komisiji, s tem pa je bila potrjena temeljna, torej tudi geografska, ustreznost Turčije za članstvo. Prošnjo Maroka je Svet na primer zavrnil, z obrazložitvijo, da Maroko ni evropska država. V svojem mnenju o Turčiji je leta 1989 temeljno primernost Turčije za članstvo v Evropski skupnosti potrdila tudi Evropska komisija.

Relations between Turkey and the European Union,

<http://www.mfa.gov.tr/MFA/ForeignPolicyMainIssues/TurkeyAndEU/EUHistory.htm> (28. 7. 2005). Leta 1997 je na zasedanju v Luxemburgu temeljno primernost Turčije za članstvo v Evropski uniji potrdil tudi Evropski svet. (European Council, 1997)

Ker ne moremo trditi, da Turčija geografsko ne sodi v Evropo, kot tudi ne, da je geografsko povsem del evropskega kontinenta, je za ugotovitev turške (ne)evropske identitete prav zaradi njene geografske vmesnosti ključno proučiti to, kakšna država je Turčija zgodovinsko in politično; kam je gravitirala v svoji zgodovini, kako je bila povezana z (ostalimi) evropskimi državami in kakšne odločitve je sprejemala v svojem družbenem razvoju.

Kar zadeva kulturno dimenzijo evropske identitete, tudi tukaj jasnega odgovora na vprašanje, kaj danes pomeni biti evropska država, ni. Dejstvo je, da zaradi procesa sekularizacije, ki je v jedru zahodne moderne družbe, na Evropo ne moremo več gledati kot na krščanstvo ali kot na krščansko civilizacijo. Evropa je danes predvsem sekularna civilizacija. (Cardini 2003: 9) Kot krščanska republika (kot kristjanstvo) je »Evropa« sicer obstajala do druge polovice 15. stol., v 16. in 17. stol. se je Evropa istovetila s kristjanstvom, konec 17. ali na začetku 18. stol. pa je plašč kristjanstva odvrгла in se kot ideja dokončno izoblikovala. (Mastnak 1998: 74-75, Hay 1995: 117, 122)

Ker je tudi Turčija sekularna država, izpolnjuje ta temeljni, civilizacijski kriterij evropskosti, dvome v turško evropskost pa vnaša predvsem njena kulturna, verska različnost od držav članic Evropske unije.

Zaradi kulturne različnosti oz. zaradi večinskega prebivalstva islamske veroizpovedi Turčiji ne bi smeli preprečevati vstopa v Evropsko unijo. Kulturna, verska enakost ali podobnost namreč ne predstavlja pogoja za vstop v Unijo. Celo nasprotno, prav kulturna različnost držav članic je tisto, s čimer se Evropska unija ponaša in kar želi negovati. O tem jasno govori že samo geslo Evropske unije – »Združeni v različnosti«. (V 8. členu ga uvaja sicer še nepotrjena Pogodba o Ustavi za Evropo.³) Poleg tega nasprotovanje vstopu kulturno (bolj) različne države predpostavlja, da med različnimi kulturami sodelovanje ni mogoče. Vključitev kulturno različne države v Unijo bi bila problematična takrat, ko bi specifična kulturna pravila, organizacije ali družbene norme

³*Pogodba o Ustavi za Evropo* (2004), 2004 O.J. (C 310), <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/JOHtml.do?uri=OJ:C:2004:310:SOM:SL:HTML> (26. 2. 2005).

Do februarja 2006 je Pogodbo o Ustavi za Evropo potrdilo 14 držav članic, 2 članici (Francija in Nizozemska) sta jo zavrnila. Proces ratifikacije se kljub temu nadaljuje.

Ratifikacija Pogodbe o Ustavi za Evropo, http://europa.eu.int/constitution/referendum_sl.htm (20. 2. 2006).

spodkopavale učinkovito implementacijo skupnih evropskih demokratičnih vrednot. (Jenkins v Quaisser in Wood 2004: 36) Seveda pa bi bila vključitev Turčije v Unijo problematična tudi v primeru, če bi obstajala verjetnost desekularizacije države.

Ker sta se sekularnost in spoštovanje temeljnih demokratičnih vrednot izkazala za glavna negeografska in nezgodovinska kriterija evropskosti in evropske identitete, bom, poleg politično-zgodovinske evropskosti, preverila izpolnjevanje teh dveh kriterijev s strani Turčije, pri čemer pa se bom pri drugem – spoštovanje demokratičnih vrednot – omejila zgolj na najbolj problematično področje turške demokracije, tj. spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin.

3. POLITIČNO-ZGODOVINSKA POVEZANOST TURČIJE Z EVROPO

Ker nam geografija o evropskosti Turčije ne da povsem dokončnega odgovora, bo o pripadnosti Turčije Evropi (kot politični skupnosti) lažje presoditi s pomočjo zgodovine - na podlagi pregleda politično-zgodovinske povezanosti Turčije z Evropo ter osvetlitve odnosa, ki ga je država do Evrope kot do politične in kulturne skupnosti razvijala skozi zgodovino.

3.1. OSMANSKA DRŽAVA

S širjenjem svoje oblasti nad Malo Azijo so osmanski Turki v 11. stol. dosegli Anatolijo in tam postopoma pričeli ustanavljati svojo državo. V drugi polovici 14. stol. so prešli na Balkanski polotok, leta 1453 pa pod Mehmedom II. Osvajalcem zavzeli Carigrad in ga spremenili v prestolnico osmanske države. (Voje 1994: 184-185) S svojo državo so tako postali dediči bizantinskega in vzhodnorimskega cesarstva ter grško-latinske in židovsko-krščanske kulture v Anatoliji oz. regiji, ki jo danes dojemamo kot eno izmed zibelk evropske civilizacije. (Ahtisaari in dr. 2004: 10)

Dojemanje antičnih, staroveških kultur kot izvorov evropske civilizacije je sicer zelo sporno, zagotovo napačno pa je stari vek obravnavati kot začetek evropske zgodovine⁴. Zgodovina Evrope (kot ideje, kot politične skupnosti) se namreč začne šele v drugi polovici 15. stol., ko se je »Evropa« začela zavedati sebe kot kolektivnega telesa, dejavnega v zgodovini. In ker so se zahodni kristjani takrat povezali v boju proti turški nevarnosti (Mastnak 1998: 43), lahko rečemo, da so Turki v evropski zgodovini prisotni že od vsega začetka, res pa je, da v pojmovanje Evrope kot politične in kulturne

⁴ Beseda Evropa je zelo stara, izvira iz antike, Evropa kot zgodovinsko telo in kot politična skupnost pa je veliko mlajša. Nastajati je začela takrat, ko so zahodni kristjani začeli govoriti o Evropi kot o najširši skupnosti, ki so ji po lastnem prepričanju pripadali, o sebi samih pa kot o Evropejcih. To se je zgodilo pred približno pol tisočletja, tako da o »srednjeveški Evropi« ni mogoče govoriti, še manj pa v evropsko zgodovino vključevati antično Grčijo. (Mastnak 1998: 15, 45)

skupnosti takrat še niso bili vključeni. V vsakem primeru so predstavljali pomemben dejavnik v njeni zgodovini, s svojo državo, ki je zajemala tudi Balkan, pa so bili del Evrope tudi geografsko.

3.1.1. Osmanska država na Balkanu – »nenaraven« razvoj Balkana?

Od bitke na Marici leta 1371 do osvojitve Banata 1552 so osmanski Turki zavzeli skoraj celoten Balkanski polotok, od 15. do 17. stol. pa vpadali tudi na Hrvaško in v slovenske dežele. Pod oblastjo osmanske države je bila tako daljši ali krajši čas večina balkanskih držav; med njimi Srbija, Bosna in Črna Gora več kot 400 let, Makedonija in Bolgarija pa celo več kot 500 let. (Voje 1994: 184,182) Osmanska nadvlada, ki je polotoku tudi dala ime, je predstavljala obdobje najdaljše politične enotnosti Balkana, obenem pa zaznamovala njegovo politično-upravno ureditev, gospodarski razvoj, demografsko podobo in kulturo. (Todorova 2001: 250) Prevladujoča interpretacija te skoraj poltisočletne osmanske vladavine in njenega vpliva na razvoj balkanskih narodov pa je Osmanom danes na Balkanu izrazito nenaklonjena.

Ne samo, da je bil s strani balkanskih nacionalistov ustvarjen mit o petih stoletjih tiranije in neprestanega zatiranja balkanskih narodov (Stavrianos 2000: 97), šlo naj bi celo za nenaravni potek zgodovine balkanskih narodov. Z vsiljevanjem tujih in z značilnostmi balkanskih krščanskih družb nezdružljivih verskih, kulturnih, gospodarskih in političnih praks naj bi Osmani prekinili »naravni«, »evropski« razvoj balkanskih narodov, Balkan ločili od preostale Evrope in zakrivili njegovo gospodarsko, kulturno in nasplošno civilizacijsko zaostajanje. (Todorova 2001: 251, 278) Namesto obravnavanja osmanskega obdobja kot kontinuitete je v balkanskem zgodovinoisju tako obveljala alternativa popolne prekinitve z osmansko državo (prav tam, 258), pri proučevanju osmanske dediščine pa se vztraja pri umetnem ločevanju »domačih« institucij od »osmanskih« vplivov (prav tam, 251).

V naslednjih odstavkih bom poskušala pokazati, da v razvoju Balkana pod osmansko oblastjo ni bilo ničesar »nenaravnega« in da Osmani balkanskemu

prebivalstvu niso vsiljevali nobenih tujih, z značilnostmi lokalnih krščanskih skupnosti nezdružljivih, verskih, gospodarskih ali kulturnih elementov.

Osmanska država je bila islamska država s strogo določeno versko hierarhijo. V njej so nemuslimani oz. balkansko krščansko prebivalstvo zasedali stranske sedeže. Pripadnosti skupni islamski državi niso čutili oz. so celo čutili, da pripadajo nezdružljivim družbenim skupinam. Zaradi tega osmanska država nikoli ni bila država z močno družbeno povezanostjo ali visoko stopnjo družbene integracije, k ustvarjanju strnjene družbe pa niti ni stremela. Bila je preprosto nadnacionalna, nenacionalna država. (prav tam, 252) Opozoriti je pri tem treba, da je bila večina prebivalstva podobno kot od osmanske odtujena tudi od predosmanske politike, socializacija celotnih skupnosti in njihova organska vključitev v državo pa je sploh pozen zgodovinski pojav, značilen šele za obdobje nacionalizma in množične kulture. Kljub občutkom odtujenosti in ločenosti pa je na ravni vsakdanjega življenja v osmanski državi obstajalo zelo uspešno sobivanje različnih etnično-verskih skupin (prav tam, 257). O splošnem zatiranju krščanskega prebivalstva ali nasilnem spreobračanju v islam - torej o vsiljevanju tujih verskih elementov – pa sploh ni mogoče govoriti.

V primerjavi z versko toleranco v evropskih krščanskih državah je bila namreč verska toleranca v osmanski državi izjemna. Medtem ko so kristjani v osmanski državi večinoma neovirano izpovedovali svojo vero in uživali temeljno versko svobodo, so v istem obdobju v zahodni Evropi preganjali Jude, med katoličani in protestanti pa so se odvijali krvavi spopadi. (Stavrianos 2000: 85, 89) Čeprav so bili, kot že omenjeno, nemuslimani v osmanski državi drugorazredni, diskriminirani državljani, s strani muslimanskih fanatikov ali posameznih lokalnih osmanskih oblastnikov pa so jim bile pogosto tudi kršene njihove zagotovljene pravice, preganjanja ali sistematičnega proselitizma niso nikoli izkusili. Množično spreobračanje v islam je doživelo le nekaj delov polotoka – med njimi v največji meri Bosna in Albanija, najbolj intenzivno sredi 17. stol. – vendar ta spreobračanja v islam niso bila prisilna. Večina balkanskih narodov je pod osmansko vladavino zato uspela ohraniti svojo vero, z njo pa tudi svojo kulturo in narodno identiteto. (prav tam, 105-107) Dokaz osmanske verske tolerance je bila tudi množična imigracija španskih Judov v osmansko državo. Pribežnikom so bile podeljene enake pravice, kot so jih uživali ostali nemuslimani, kot izučeni in izobraženi pa so Judi

kmalu začeli igrati pomembno vlogo v osmanski državi; judovske trgovce in obrtnike je bilo mogoče najti v vsakem osmanskem mestu, judovski zdravniki, tolmači in finančniki pa so predstavljali nepogrešljivo pomoč osmanskim oblastnikom. (prav tam, 90)

Kar zadeva osmansko nadvlado kot povzročiteljico gospodarske zaostalosti, naj bi bil eden glavnih razlogov za nazadovanje razvoja balkanskih narodov timarsko-spahijski, vojaško-fevdalni sistem, ki so ga Osmani uvedli na osvojenih ozemljih. Z njim – značilen je bil za razvoj v srednjeazijskih deželah – so prekinili razvoj fevdalizma v srednjeveških balkanskih državah in ga potisnili nazaj na primitivne patriarhalne osnove. (Voje 1994: 197-198) Na to zgodbo o katastrofalnih posledicah osmanskega fevdalizma pa je mogoče gledati tudi z druge, pozitivne plati.

Balkanski kmet je namreč v zgodnjem osmanskem obdobju, ko je bila država še neoslabljena, živel bolje in užival ugodnejši položaj kot kmet v krščanski Evropi. Plačeval je manj davkov, bil je dedni uporabnik določenega kosa zemlje, ni mu bilo treba opravljati tlake, gospodar (spahija) pa tudi ni imel pravice razpolagati z njegovim življenjem in fevdom, kakor je bilo to značilno za zahodni fevdalizem. Kmetje so bili v osmanski državi torej obravnavani le kot vir davčnega prihodka. (Stavrianos 2000: 100) Glede na to zgodovinsko dejstvo je mogoče zaključiti, da tudi osmanska gospodarska politika ni vključevala vsiljevanja kakšnih »nenaravnih« praks lokalnemu prebivalstvu, temveč le vsiljevanje blažje oblike fevdalizma.

Od vseh predstav o negativnosti osmanske vladavine pa je najbolj zanimiva in do vloge Osmanov tudi najbolj krivična tista, ki osmanskim oblastnikom pripisuje razloge za ločenost Balkana od glavnih usmeritev evropskega razvoja, tj. od renesanse in reformacije, ključnih za oblikovanje zahodne civilizacije. Ne samo, da so se od razsvetljenstva naprej balkanski narodi dejavno vključevali v evropske kulturne in ideološke tokove (Todorova 2001: 274-275) in bi zato svoj »civilizacijski zaostanek« lahko nadoknadili, za intelektualno ločenost Balkana od Zahoda sploh niso »krivi« Osmani, temveč do Zahoda globoko sovražna pravoslavna cerkev. Pravoslavna cerkev je Zahodu nasprotovala zato, ker je ta predstavljal dom katolicizma in protestantizma ter rojstni kraj renesanse, ki jo je energično zavračala. Intelektualna izolacija in stagnacija balkanskih narodov sta bili tako rezultat kulturnega voditeljstva pravoslavne cerkve, ne pa upraviteljskih praks osmanskih oblastnikov. Ti se na Balkanu namreč nisoanimali

za kulturni razvoj kmetov in tako je bila pravoslavna cerkev edini usmerjevalec njihovega intelektualnega razvoja. (Stavrianos 2000: 111-112) Izkazalo se torej je, da je bila prekinitev »naravnega« kulturnega razvoja balkanskih narodov precej naravna.

Da je osmanska vladavina balkanskemu prebivalstvu vsiljevala tuje in s krščanskimi skupnostmi nezdružljive verske in kulturne elemente, torej ne drži, ovreči pa je mogoče tudi mit o petih stoletjih neprestane tiranije in zatiranja balkanskega prebivalstva. Balkanskemu prebivalstvu je dopustila svobodo veroizpovedi, v življenje krščanskih skupnosti se le minimalno vmešavala, v primerjavi s predhodnimi oblastniki pa izboljšala tudi položaj balkanskih kmetov. Da Osmani niso pet stoletij le zatirali balkanskega prebivalstva, kaže tudi dejstvo, da z vladanjem balkanskim narodom niso imeli večjih težav. Če bi bili ti zatirani in pripravljeni na upor, bi osmanskim oblastnikom najverjetneje povzročili veliko več težav, kot jih dejansko so. Številčno so namreč Turke prepričljivo presegli. Res je sicer, da so se kasneje, ko je osmanska država začela pešati, razmere močno poslabšale – podložni balkanski narodi so postali podvrženi grabežljivosti osmanskih oblastnikov ter nasilju nekontroliranih vojsk in roparskih tolp - a značilnosti obdobja razkrajanja države niso reprezentativne za osmansko vladavino. (prav tam, 112-115)

Zadnji argument, zaradi katerega osmanske vladavine ne moremo obravnavati kot nenaravno epizodo v zgodovini balkanskih narodov, je ta, da vpliv ni bil samo enostranski. Tudi balkanskih narodi so soustvarjali osmansko državo, predvsem skozi osmanski vladajoči razred.

Najpomembnejši izvor tega vpliva je bila devširma, prisilni vojaški nabor krščanskih dečkov, med katerimi so mnogi, sicer spreobrnjeni v islam, postali del osmanske politične in vojaške elite. (Lewis 1961: 4) Delež izvorno balkanskega prebivalstva v osmanskih upravi in v velikem delu vojske je bil celo tako velik, da so islamski osmanski imperij že kar večinsko upravljali, deloma pa tudi branili, »sužnji« krščanskega izvora, spreobrnjeni v islam. Na vrhuncu moči osmanske države je bilo le 5 od 47 velikih vezirjev turškega izvora, veliko večino ostalih pa so predstavljali vezirji neturškega izvora, predvsem Albanci, južni Slovani in Grki. (Stavrianos 2000: 84-85)

Manj stereotipna in s predsodki manj obremenjena analiza vplivov osmanske vladavine nam torej pokaže, prvič, da osmanska vladavina niti najmanj ni predstavljala

najbolj temačnega obdobja v zgodovini Balkana, in drugič, da je za prekinitev »naravnega« razvoja vsaj toliko kot Osmani »kriva« pravoslavna cerkev. Zakaj sploh bi bil Balkan, kot ga je izoblikovala osmanska vladavina, slab, je seveda že druga zgodba. Menim, da je osmanska vladavina Balkan obogatila, in če Balkan ne bil tudi osmanski, bi bilo že kar nenaravno.

3.1.2. Odnosi z ostalo Evropo – vojne in mir

Z obvladovanjem Balkana je bila osmanska država geografsko torej že od svojega začetka del Evrope, z ostalimi evropskimi državami pa je bila povezana s trgovino, diplomacijo, s priseljevanjem in seveda z vojnami (Lewis 1961: 6).

Osmanski Turki so bili kar šesto let skoraj neprenehoma v vojni z evropskimi državami. Sprva so zelo uspešno širili svojo oblast, kasneje pa se soočali z napadalnimi vojnami evropskih držav in poskušali ubraniti osvojena ozemlja. (prav tam, 13) V prodiranju naprej v Evropo so v 16. stol. zavzeli Beograd, porazili Ogre pri Mohaču in leta 1529 prvič neuspešno oblegali Dunaj. (Krušič, ur. 1976: 397) Ob koncu 16. in skozi vse 17. stol. je bila Avstrija, ki je mejila na osmansko državo, največja nasprotnica osmanske države, v 18. stol. pa je njeno vlogo prevzela Rusija. Habsburžani so na Hrvaškem proti Turkom organizirali obrambni sistem, t. i. vojno krajino, in po zmagi pri Sisku, leta 1593, zaustavili širjenje osmanske države naprej v Evropo. Že pred tem, leta 1571, je osmanska država doživela uničujoč poraz proti Špancem in Benečanom v pomorski bitki pri Lepantu. Nadaljnjemu prodiranju v Evropo se je morala tako začasno odpovedati, v 17. stol. pa se je odločila za novo ekspanzijo. Dosegla je pomembne uspehe v vzhodni Evropi, v vojnah z Avstrijo pa bila večkrat poražena. Kljub temu so Turki leta 1683 ponovno poskušali zavzeti Dunaj, a tudi tokrat neuspešno. Z mirom v Sremskih Karlovcih leta 1699 je osmanska država prvič izgubila pomembna ozemlja, njene izgube pa so se v 18. stol., še posebej zaradi ozemeljskih interesov Rusije, le še povečevale. Ob pomoči Francije in Anglije, ki sta zaradi svojih trgovinskih koristi nasprotovali ruskemu napredovanju na Bližnji vzhod, se je osmanska država, sicer kot »bolnik na Bosporu«, vendarle ohranila v začetek 19. stol. (prav tam, 401-403)

Osmanska država je bila torej pomemben dejavnik v evropski politiki. Največkrat res, tako kot tudi večina ostalih evropskih držav, v vlogi osvajalca ali nasprotnika v vojnah, včasih pa tudi v tesnem zavezništvu s katero izmed evropskih držav. Takšno in tudi najbolj odmevno je bilo v 16. stol. zavezništvo osmanske države s Francijo. Da je bila osmanska država upoštevanja vreden dejavnik v evropski politiki, pa se je najbolj očitno pokazalo leta 1856, po koncu krimske vojne, ko je bila osmanska država povabljena k t. i. evropskem koncertu. Na srečanjih evropskega koncerta so politične sile tedanje Evrope – Avstrija, Francija, Velika Britanija, Prusija, Sardinija in Rusija - odločale o nadaljnji politični usodi Evrope. (Ahtisaari in dr. 2004: 10)

Kot že omenjeno, z evropskimi državami osmanski Turki niso samo vojskovali. V obdobjih miru, ki so v intervalih sledila vojnem, sta se razvijali trgovina in diplomacija, za stike pa so poskrbeli tudi evropski proučevalci osmanskega imperija, politični odpadniki z evropskih dvorov, iskalci zaposlitev v upravi osmanske države ter verski in politični begunci. Konec 15. in na začetku 16. stol. so zavetje v osmanski državi množično iskali španski in portugalski Judje, se v državi stalno naselili, seznanili pa jo s tiskom – njegovo uporabo je sultan do prve polovice 18. stol. sicer dovolil le nemuslimanskim verskim skupnostim - ter nekaterimi medicinskimi in tehnološkimi znanji. (Lewis 1961: 43, 50)

Kljub dolgotrajnim konfrontacijam med krščanskim svetom in islamom v Sredozemlju ter neštetim stikom z evropskimi državami pa idejno do 19. stol. v osmanski državi ni bilo vplivov iz Evrope. Osmanski Turki so se istovetili z islamom ter zavračali vse ideje iz krščanskega sveta, ki ga je predstavljala Evropa. Renesansa in reformacija ter kasneje tudi razsvetljenstvo so tako povsem obšli osmansko državo in šele francoska revolucija je bila prvo veliko evropsko idejno gibanje, ki je vplivalo na osmansko državo. (prav tam, 40, 52) K »nevernikom« so se osmanski Turki zatekli le po tehnične in vojaške nasvete. Od evropskih držav so prevzeli marsikaj materialnega ali kako drugače uporabnega za državo - nova orožja, tehnike vojskovanja, novosti v ladjedelništvu - občasno pa se zanimali tudi za razvoj evropske geografije. Ker so se prevzeli in zgledovali v začetku 18. stol. povečali - zaradi vojaških porazov je bila osmanska država prisiljena k ukrepom, s katerimi bi si povrnila nekdanji ugled in vojaško moč – lahko v tem obdobju že govorimo o prvih zavestnih korakih k evropeizaciji osmanske države. Vključevali so

posodobitve v vojski in mornarici, odobritev uporabe tiska in prve upravne reforme. (prav tam, 44-46)

3.1.3. Vpliv francoske revolucije in reforme v osmanski državi

S francosko revolucijo so evropske ideje svobode, enakosti in - v turškem primeru namesto bratstva – nacionalnosti prvič prodrle v absolutistično in islamsko osmansko državo. Z novimi vzorci identitete, lojalnosti in političnega razvoja so vplivale na temelj skupinske povezanosti v osmanski družbi ter spodbudile povsem nove politične težnje. Materialno bogastvo evropskih držav je sicer prispevalo k privlačnosti evropskih idej, a glavne zasluge za uspeh idej francoske revolucije v osmanski državi gre pripisati predvsem njihovi nekrščanskosti oz. njihovi sekularnosti. Prva penetracija evropskih revolucionarnih idej se je zgodila v obdobju vojaških reform Selima III. (od 1792 do 1807), pot pa odprla reki novim, ki so postopoma preoblikovale miselnost in samozavedanje ne samo turške države, temveč tudi islama. (Lewis 1961: 53-55)

Pri prenosu idej francoske revolucije in evropskega znanja nasploh so najpomembnejšo vlogo igrale francoske vojaške inštrukcije. Z namenom doseči raven tehnične opremljenosti, usposobljenosti in veščin evropskih vojska je sultan sprožil obsežno reformo oboroženih sil, pri čemer je, enako kot že pri prejšnjih poskusih reform v 18. stol., za pomoč zaprosil Francijo. Reforme so tako vodili francoski vojaški inštruktorji, ki so pri svojem mentorskem delu navadno govorili francosko. (prav tam, 56)

V novih vojaških in mornariških šolah, v katerih so poučevali francoski častniki, je francoski jezik postal tudi obvezen učni jezik, študentje pa so pridobljeno znanje jezika uporabljali za branje evropskih, večinoma francoskih knjig, s katerimi so bile opremljene vojaške šole. V osmanski državi se je tako sčasoma izoblikoval nov družbeni razred, razred mladih vojaških in mornariških častnikov, ki so se preko študija, branja in osebnih stikov seznanili z nekaterimi vidiki zahodne civilizacije in bili navajeni slediti zgledom iz Evrope. (prav tam, 58-59)

Drugo turško idejno okno v Evropo je predstavljala diplomacija. Konec 18. stoletja je osmanska država v evropskih prestolnicah – v Londonu, na Dunaju, v Berlinu in

Parizu – začela ustanavljati stalna diplomatska predstavništva. V okviru svojega službovanja so člani diplomatskih misij proučevali tudi jezike in znanost držav, v katerih so začasno prebivali, ob tem pa so se seznanili z nekaterimi evropskimi revolucionarnimi idejami. Po vrnitvi v osmansko državo so nekateri med njimi, podobno kot častniki v vojski, znotraj osmanske uprave izoblikovali reformiranju naklonjeno manjšino in prav tako pripomogli k bodočim spremembam v osmanski državi. (prav tam, 60-61)

Izobražene vojaške in upravne strukture ter študentje, ki so jih pošiljali v evropske države, so, skupaj z reformam naklonjenimi državniki na osmanskem dvoru, v 19. stol. spodbudile zahodnjačenje oz. reforme po zgledu Evrope tudi na ostalih, nevojaških področjih. Po delno uspešnem vojaškem reformatorju, sultanu Selimu III. je štafetno palico reformiranja prevzel sultan Mahmud II., za njim pa veliki osmanski državnik Mustafa Reşid Pasha. Prepričal je sultana, da si bo z evropeizacijo države pridobil podporo evropskih držav, še posebej Velike Britanije, ter sprožil novo dobo reform (od leta 1839 do 1876), poznano pod imenom Tanzimat (reorganizacija), z njimi pa tudi sekularizacijo osmanske države, ki se je nadaljevala vse do razpada imperija. Evropske sile so na povabilo reformatorjev pri reorganizaciji sodelovale kot opazovalke in s tem posredno preprečevale odstop sultana od reformne poti. (Ahmad 2003: 28, 33)

Z reformami, katerih glavni namen je bil zaustaviti pešanje osmanske države, so bile ukinjene nekatere tipične osmanske institucije, nadaljevala se je modernizacija v vojski, centralizirali so državno upravo, vzpostavljena je bila poštna služba, obvezno osnovnošolsko izobraževanje, tiskanje papirnatega denarja osmanske banke, poučevanje moderne medicine, sprejet pa je bil tudi nov civilni in kazenski zakonik. Čeprav vsi cilji reform niso bili uresničeni – reformni zagon je začel pojenjati po porazu osmanske reformne vzornice Francije v vojni s Prusijo leta 1871 - in se je zaradi pritiska reakcionarnih sil na škodo evropeizacije ponovno okrepila islamska, verska identiteta države, je reformno obdobje močno spremenilo osmansko državo. (Ahtisaari in dr. 2004: 11)

3.1.4. Pot k ustavni ureditvi in razvoj turške nacionalne ideje

Z reformami se je v osmanski državi izoblikovala nova upravna in vladajoča elita, ki je, izobražena, idealistična in ambiciozna, pričela javno ugovarjati sultanovemu absolutizmu in izražati prve zahteve po ustavni ureditvi države. (Lewis 1961: 147) Zaradi nezadovoljstva nad kreatorji in rezultati Tanzimata se je organizirala v prvo moderno opozicijsko gibanje, kritično do režima, gibanje t. i. Mladih Otomanov. (Ahmad 2003: 36)

Mladi Otomani so sultanovo vlado krivili za razkroj države, saj naj bi ta z ekonomskimi privilegiji, ki jih je podelila Evropejcem in nekaterim krščanskim trgovcem, zapostavila muslimane, osmansko državo pa ekonomsko podredila Evropi. (prav tam) Zavzemali so za padec sultanove avtokracije oz. za ustavo in za reprezentativno vlado, saj naj bi se le s tako reformiranim, liberalnejšim političnim sistemom osmanska država bila zmožna upreti imperializmu evropskih velesil. Ker se je Visoka porta na kritike odzvala s poskusi omejevanja tiska, s sprejemanjem zakonov proti kritičnim idejam ter tudi s preganjanjem kritikov, so Mladi Otomani pričeli najprej ustanavljati skrivne družbe, kasneje pa s protirežimskim delovanjem nadaljevali v izgnanstvu v Franciji. Razvijali so idejo svobode, naravnih pravic, idejo domovine, patriotizma-otomanizma ter suverenosti ljudstva, kar torej predstavlja ideje porevolucionarne Francije, ki so jih združevali z islamskim miljejem. (prav tam, 37-38)

Leta 1876 so z zahtevami po ustavni ureditvi Mladi Otomani tedanjega konzervativnega sultana Abdülaziza prisilili k odstopu. Njegov naslednik Abdülhamid je odredil pripravo in razglasitev ustave, razpisal posredne volitve v parlament ter v kratkem času uresničil prehod iz avtokracije v parlamentarno monarhijo. To, prvo ustavno obdobje pa ni trajalo dolgo. Sultan je izrabil negotovost zaradi vojne z Rusijo in aprila 1877 parlament »začasno« - za naslednjih 30 let - razpustil. Gibanje Mladih Otomanov je s tem zamrlo, njihove liberalne ideje pa so preživele. Prevzeli so jih namreč njihovi nasledniki, Mladoturki. Mladi Otomani so se pri svojem delovanju, tako kot tudi njihovi nasledniki, sicer soočali s protislovnimi občutki. Sprejemali in zavzemali so se za evropske ideje in institucije, obenem pa se borili proti evropskim državam oz. proti evropskemu imperializmu. (prav tam, 41-43)

Izšolani v novih sekularnih, srednjih in višjih vojaških in upravnih šolah - vzporedno je seveda še vedno obstajalo tudi versko izobraževanje in islamska skupnost – si Mladoturki, za razliko od Mladih Otomanov, niso želeli zgolj modernizacije političnega in družbenega sistema, temveč poleg političnega tudi transformacijo družbenega, ekonomskega in kulturnega življenja osmanske države. Za doseg tega svojega cilja so izbrali pot revolucije. Za začetek so s podporo vojaške elite leta 1908 izsilili ponovno uveljavitev ustave. Ker je leta 1909 sultan poskušal obnoviti absolutizem, se je glavni arhitekt gibanja za ustavo, mladoturški Komite unije in napredka, z vojsko na svoji strani odpravil v Carigrad, odstavil sultana, prevzel oblast ter ponovno uvedel ustavo. (prav tam, 47-53)

Drugo turško ustavno obdobje je sicer trajalo dlje kot prvo, skoraj deset let, a prav tako ni izpolnilo pričakovanj, še več, bilo je razočarajoče. Čeprav so ustava in volitve ostale v veljavi, se je mladoturški režim izrodil v vojaško, represivno oligarhijo mladoturških voditeljev in se končal šele s porazom osmanske države v prvi svetovni vojni. Na svojem začetku je mladoturška revolucija sicer predstavljala patriotsko gibanje, katerega primarni cilj je bil odstraniti obotavljajočega in nesposobnega vladarja ter ga nadomestiti z vlado, ki bo državo zmožna obraniti pred nevarnostmi, ki so ji grozile - notranji razkroj in vojna z evropskimi državami. Poglavitna skrb Mladoturkov je bila torej preživetje države, zaradi tega pa so se zavzemali tudi za nadaljnje reformiranje in evropeizacijo osmanske države. (Lewis 1961: 207-208)

Kljub neuspehu je bila mladoturška revolucija ključna epizoda v razvoju moderne turške države. V nekaj letih svobode po koncu sultanove samovlade je nastopila možnost za razprave in politične poskuse kot še nikoli prej. V poplavi periodike in knjig ter pod vplivom evropskih socioloških teorij in filozofije so razpravljali o temeljnih problemih religije in nacionalnosti ter svobode in lojalnosti v moderni državi, v novih porevolucionarnih parlamentarnih in administrativnih aparatih pa preizkušali nove metode upravljanja države. (prav tam, 209) Staro vprašanje, kako rešiti državo pred propadom, je bilo v tem obdobju radikalno dopolnjeno s spraševanjem o naravi entitete, ki mora biti rešena: Osmanska islamska skupnost ali turška država? Temu je sledilo vprašanje o identiteti: Ali so muslimani ali Turki? In medtem, ko so v mladoturških

unionističnih krogih razpravljali o temelju lastne identitete in fokusu lojalnosti, se je država že zapletla v prvo svetovno vojno. (prav tam, 228-229)

3.1.5. Osmanska država v I. svetovni vojni

Po avstrijski aneksiji Bosne in Hercegovine, po izgubi provinc v Severni Afriki in po porazih na vseh bojiščih v prvi balkanski vojni se je, zaradi strahu pred nadaljnjimi ozemeljskimi izgubami, na pobudo Unionistov, osmanska država odločila skleniti zavezništvo z enim od evropskih blokov, izoblikovanih pred prvo svetovno vojno. Francija in Velika Britanija nista izkazali pripravljenosti na dogovor, tik pred začetkom vojne pa je Turčiji zavezništvo ponudila Nemčija. Obljubila je, da bo v primeru napada Rusije varovala ozemeljsko celovitost osmanske države, ta pa je morala Nemčiji prepustiti svoje oborožene sile in v vojni ravnati kot njena zaveznica. Tako je Turčija v vojno vstopila na strani centralnih sil, kasneje pa z njimi delila tudi težke posledice poraza. Na drugi strani, na strani Antante, je bil prav dogovor o povojni razdelitvi osmanskih ozemelj eden glavnih povezovalnih dejavnikov. (Ahmad 2003: 63)

Po koncu vojne je osmanska država izgubila večino svojih nekdanjih posesti. Antanta je sultanovo vlado takrat že v državljansko vojno zapletene turške države prisilila, da je leta 1920 v Sevresu podpisala mirovno pogodbo, ki je Turčijo omejila na turško etnično ozemlje (na Anatolijo s Carigradom in zaledjem), vsebovala pa je še druga, za Turčijo neugodna določila. Pogodba v celoti ni nikoli zaživela, ker je kemalistično gibanje ni priznalo, v naslednjih dveh letih pa se je z uspešnimi vojaškimi operacijami otreslo diktata antante. (Krušič, ur. 1976: 547)

Kljub turškemu porazu je tudi vojna, z notranjo dinamiko, ki jo je izzvala v državi, pozitivno vplivala na razvoj turške evropske družbe. Ob koncu vojne in s tem tudi ob koncu desetletnega mladoturškega obdobja, ki je sploh definiralo družbo in družbeno, so bili v državi zato že postavljeni temelji za izgradnjo turške nacionalne identitete, ločene od svoje osmanske predhodnice. (Ahmad 2003: 71) In z nastopom vojaškega poveljnika Mustafe Kemala na politično prizorišče nastajajoče nove turške države se začne obdobje jasnega in odločnega vključevanja Turčije v Evropo.

3.2. REPUBLIKA MUSTAFE KEMALA ATATÜRK

Kot diplomant vojaške akademije, v kateri so prevladovalе ideje francoske revolucije, in kot privrženec revolucionarnih idej Mladoturkov se je Mustafa Kemal, uspešen vojskovodja v prvi svetovni vojni in zmagoviti general v grško-turški vojni (1919 - 1922), čutil poklicanega za rešitev turške države. Neuspeh ustavnih prizadevanj Mladih Otomanov in kasneje mladoturške stranke Unije in napredka ga je utrdil v prepričanju, da je edina rešitev za obstoj države radikalna sprememba političnega sistema po vzoru zahodnih demokracij oz. nadomestitev absolutizma sultana-kalifa z moderno, evropsko državo. Ker je sultan v vojni za neodvisnost Turčije stopil na stran antante, Mustafa Kemal, ki je zaradi vojaških uspehov užival veliko podporo javnosti, pri prevzemanju oblasti v državi in pri mobilizaciji naroda proti sultanovi vladi v Carigradu ni imel večjih težav. Pod njegovim predsedstvom je Narodna skupščina - v Ankari je začela zasedati že aprila 1920 - novembra 1922 potrdila ukinitve sultanata, oktobra 1923 pa razglasila Republiko. Sultanova vlada je bila že anahronizem, na kar kaže tudi dejstvo, da je bila republikanska vlada tista, s katero je antanta, v Laussanni julija 1923, podpisala mirovno pogodbo. Turčiji so bile z njo priznane današnje meje in neodvisnost. (Kongar 1986)

Z začetkom zasedanja Narodne skupščine se je začelo novo obdobje v turški politiki - predstavniki ljudstva so postali edini izvor politične moči - razglasitev Republike pa je bila temeljnega pomena za nadaljnje korake pri vzpostavljanju sekularne nacionalne države, saj v islamski družbi brez prevzema oblasti reforme v smeri sekularne države ne bi bile mogoče. (prav tam)

3.2.1. Odločitev za »univerzalno« evropsko civilizacijo

»Države so različne, civilizacija pa je ena sama, in če želi nacija napredovati, mora biti soudeležena v tej edini civilizaciji.« S temi besedami je Mustafa Kemal Atatürk leta 1924 opravičeval radikalne spremembe v turški državi, pri čemer je bila zanj in za njegove somišljenike civilizacija sinonim za evropsko civilizacijo oz. za moderni svet t. i. Zahoda. (Lewis 1961: 286) Atatürk je evropsko, zahodno civilizacijo dojemal kot sekularno, na

razumu temelječo civilizacijo, ki so jo evropske države dosegle v procesu osvobajanja od srednjeveških teokratskih spon. Civilizacija, ki temelji na razumu, znanosti in človekovih pravicah, pa naj bi bila univerzalna civilizacija in kot taka v lasti vsega človeštva. (Feyzioğlu, ur. 1982: 42) Prepričan je bil tudi, da je »neciviliziranim« narodom usojeno, da so podložni »civiliziranim«, zato mora turški narod »po obliki in vsebini, natančno in popolnoma doseči način življenja ter sredstva, ki jih sodobna civilizacija zagotavlja vsem nacijam.« (Lewis 1961: 262)

Kemalistična elita je torej sprejela zahodno modernost kot univerzalno veljavno in kot način izgradnje moderne Turčije. Odločila se je doseči raven »sodobne civilizacije« z vzpostavitvijo njenih političnih, ekonomskih in ideoloških predpogojev, kot so izgradnja neodvisne nacionalne države, spodbuditev industrializacije ter konstrukcija sekularne in moderne nacionalne identitete. Izgradnja Turčije je tako hkrati temeljila na vojni za neodvisnost proti evropskim državam kot tudi na sprejemanju njihove epistemske in moralne dominance. Vključevala je vpeljavo in razširitev zahodnega razuma in racionalnosti v tradicionalne in, po mnenju kemalističnih reformistov, nazadnjaške družbene odnose. (Aydin, Keyman 2004: 3) Osmanska država naj bi propadla ravno zaradi tega, ker so predstavniki njene oblasti zavračali racionalen in znanstven pogled na resničnost ter dogmatično in s predsodki odklanjali družbene spremembe, ki jih je leta zahtevala. (Feyzioğlu, ur. 1982: 4)

3.2.2. Vzpostavitev sekularne nacionalne države

Kemalistična elita je vizijo nove turške države oblikovala na podlagi reakcije na dva temeljna razloga za padec osmanske države, in sicer: osmanska država je bila zaznamovana z osebno vladavino sultana, kar je vodilo v njeno nezmožnost tekmovati z evropskimi nacionalnimi državami, islamski temelj osmanske države pa so dojemali kot glavno oviro napredku v osmanski družbi. Zaradi tega je bilo treba vzpostaviti nacionalno državo, v kateri suverenost ne bo pripadala sultanu, temveč ljudstvu, in ki bo dovolj sekularna, da bo vloga islama omejena na področje zasebnega verovanja. (Heper v Aydin, Keyman 2004: 4) Vzpostavitev turške republike kot nacionalne države je tako

vključevala tranzicijo političnega sistema od avtoritete osebne vladavine do neosebnih vlad in regulacij, razumevanja vesoljnega reda od božjega zakona do pozitivističnega in racionalnega razmišljanja, tranzicijo od skupnosti, temelječi na razredni delitvi, do populistične republike ter tranzicijo religijske skupnosti v nacionalno državo. (prav tam, 3)

Ker Atatürk ni bil vodja vzhajajočega družbeno-ekonomskega razreda, kakršno je bilo na primer meščanstvo v francoski revoluciji ali delavski razred v ruski revoluciji, temveč vodja statično-elitistične skupine, ki se je izoblikovala v civilni in vojaški upravi osmanske države, je moral družbeno-ekonomske in kulturne spremembe v državi uveljaviti skozi svojo politično moč ter vzpostaviti trdno organizacijsko strukturo, s katero je lahko obvladoval državo. Med mehanizmi ideološke preusmeritve države je bila najpomembnejša Atatürkova Republikanska ljudska stranka. (Kongar 1986)

Z vzpostavljanjem sekularne nacionalne države so kemalistični revolucionarji spreminjali šesto let staro islamsko tradicijo, ki je izoblikovala politično, družbeno in kulturno življenje v osmanski državi. Silovito nasprotovanje stare verske, islamske elite je bilo zato pričakovano, verski in revolucionarni kadri pa so postali rivali glede statusa in moči v družbi. Stara elita, ki je izgubila nekdanji položaj v družbi, je kemalizem obravnavala kot protireligijsko, protiislamsko ideologijo, a republikanska oblast ni nasprotovala islamu kot religiji, temveč islamu kot izvoru politične moči. (prav tam) Osnova Atatürkove religijske politike je bil laicizem, ne brezvernost. Njen namen ni bil uničiti islama, temveč odvzeti mu dotedanji položaj v družbi, končati oblast religije in njenih eksponentov v političnih, družbenih in kulturnih zadevah ter jo omejiti na zasebno sfero. S tem, ko so islam omejili na vlogo, ki jo ima religija v evropskih nacionalnih državah, so kemalisti poskušali dati islamu bolj moderno, bolj nacionalno obliko. (Lewis 1961: 406)

Po ukinitvi sultanata in po razglasitvi Republike je Narodna skupščina, skladno s politiko laicizma, marca 1924 ukinila tudi kalifat. Glede na to, da je bil islamski politični sistem dominanten stoletja, je ukinitvev kalifata kot versko-političnega telesa predstavljala težjo nalogo kot razglasitev republike. Temu so sprva nasprotovali celo v Narodni skupščini, naposled pa na njegovo ukinitvev pristali, saj naj bi kalif prekršil zakon in poskušal oživiti kalifat kot politično telo. Poleg ukinitve kalifata je republikanska vlada

istega dne razglasila še pet reform, ki so zadevale nekdanjo versko, islamsko družbeno-politično ureditev. Odpravljeno je bilo versko izobraževanje, uvedeno enotno izobraževanje v sekularnih šolah, ukinjeni sta bili stari osmanski islamski službi za versko pravo in za splošne zadeve, namesto njiju pa ustanovljen Državni direktorat za religijske zadeve. (Kongar 1986) Nova ureditev je bila potrjena v republikanski ustavi, ki jo je Narodna skupščina sprejela aprila 1924. Potrdila je zakonodajno avtoriteto skupščine, sodno funkcijo pa predala neodvisnim sodiščem, ki so delovala »v imenu ljudstva«. (Lewis 1961: 260)

Leto kasneje, spomladi 1925, je Atatürk sprožil tudi prvega izmed ukrepov svoje t. i. simbolne revolucije. Z njimi naj bi v Republiki tudi navzven zaznamovali prehod turške družbe v »civilizacijo«. Tako so prepovedali fez oz. ga nadomestili s klobukom, omejili nošenje verskih oblačil ali insignij, izdali navodila o oblačenju državnih uslužbencev, zamenjali turški koledar z gregorijanskim, potrdili 24-urno metodo merjenja časa, odpraviti pa so poskušali tudi ženske muslimanske rute. (prav tam, 261-266) Nazadnje so se lotili reforme pisave in arabsko pisavo, močno znamenje islamske identitete, nadomestili z latinično. (prav tam, 271)

Po letu 1924, ko so kemalisti izvedli prvi, temeljni sklop sekularizacijskih reform, je naslednji mejnik v sekularizaciji turške države predstavljal sprejem novega civilnega zakonika. Prirejenega po švicarskemu je Narodna skupščina potrdila februarja 1926. Kljub predhodnim pravnim reformam v obdobju Tanzimata in v obdobju mladoturškega režima so kemalisti z novim civilnim zakonikom prvič posegli v intimnost družinskega in verskega življenja, pred tem povsem v domeni islamskih zakonov, zato je bilo to dejanje še posebej velikega pomena. Poleg civilnega zakonika so sprejeli tudi novo kazensko, trgovinsko in drugo pravo ter uvedli novo organizacijo sodne oblasti. (prav tam, 267-269)

Sekularizacija turške države je bila zaključena aprila 1928, ko je Republikanska ljudska stranka iz ustave črtala drugi člen oz. stavek »Religija turške države je islam«. Po petih dneh je skupščina ukrep potrdila, popravljeni pa so bili tudi drugi stavki, ki so nakazovali na povezanost religije z državo. Odvzem položaja islama v državi je bil s tem zaključen in Turčija je postala posvetna, laična država, sekularna in moderna v svoji ustavi, po svojih zakonih in težnjah. (Lewis 1961: 271)

3.2.3. Poskus z demokracijo – vzpostavljanje lojalne opozicije

Kljub pritiskom reakcionarnih sil in občasnim kritikam v lastnih vrstah je bil kemalistični režim po radikalnih spremembah leta 1924 trdno v sedlu in dejansko posedoval diktatorsko moč. Vsa opozicija – vojaška, verska in politična – je bila utišana in na volitvah 1927 je kandidirala le ena stranka, Atatürkova Republikanska ljudska stranka. Mustafa Kemal Atatürk je bil znova izvoljen za predsednika, İsmet İnönü pa za premiera. (Lewis 1961: 270)

Ker se je leta 1929 zdelo, da revolucionarni zagon v Republiki pojenja in da ji grozi stagnacija, se je Atatürk odločil, da bo vzpostavil lojalno opozicijo, ki naj bi spodbudila nove politične spremembe v državi. Avgusta 1930 je bila tako s podporo Atatürka ustanovljena Svobodna republikanska stranka. Svobodna republikanska stranka je kmalu pričela pridobivati veliko podporo reakcionarjev in se spremenila v resnično grožnjo Atatürkovi družbeno-kulturnim in političnim reformam. Zaradi takšnega nepričakovanega razvoja so kemalisti po treh mesecih stranko ukinili, Atatürk pa se je odločil, da bo revolucionarni duh oživil z ideološkimi in izobraževalnimi programi. (Kongar 1986) Tudi zato, da bi spremembe v državi približal ljudskim, ruralnim množicam in oslabil sile reakcije, je tako leta 1931 razglasil kemalistično ideologijo. Ideologija je vsebovala »šest temeljnih in nespremenljivih načel«, »šest kažipotov« turške države, ki so bili leta 1937 vključeni v ustavo, in sicer: republikanizem, nacionalizem/patriotizem, populizem, etatizem, laicizem/sekularizem, revolucionarizem/reformizem. (Ahmad 2003: 88)

Svobodna republikanska stranka, kritična do vladnih politik, je torej delovala le kratko obdobje. Pokazalo se je, da je bil poizkus vpeljave večstrankarske demokracije še prezgoden in preveč nevaren, saj se sile reakcije še niso predale. Resne alternative oblasti Kemala Atatürka vseeno ni bilo in vsa opozicija je bila pod njegovim nadzorom. (Lewis 1961: 275) Atatürkovi režim kljub temu nikoli ni bil zgolj vojaška diktatura. Za ohranitev oblasti Atatürk ni potreboval pretiranega militarizma, poleg tega pa si je resnično prizadeval za vzpostavitev nove, civilne republike. Z ustavo je vojsko jasno podredil civilni oblasti in ta se je umaknila v tiho lojalnost. Na volitvah leta 1950 sta oblast prevzela civilni predsednik in civilni premier. (prav tam, 364)

3.2.4. Obdobje Ismeta İnönüja in prehod v večstrankarski sistem

Po smrti Mustafe Kemala Atatürka leta 1938 je Narodna skupščina soglasno izvolila Ismeta İnönüja, Atatürkovega najtesnejšega sodelavca, za njegovega naslednika. Kljub Atatürkovi smrti je njegova Republika tako živela naprej. (Lewis 1961: 288)

V prvih letih İnönüjevega predsedovanja je bil Atatürkov avtoritarni in paternalistični način vladanja zamenjan z İnönüjevim, že skoraj diktatorskim. İnönü namreč še zdaleč ni imel toliko politične moči kot Atatürk, zato se je moral v večji meri zanašati na represijo, še posebno v negotovem času druge svetovne vojne. Po koncu II. svetovne vojne pa je na İnönüjevo pobudo prišlo do preobrata, do nepričakovane spremembe, ki je končala enostrankarsko vladavino v Republiki in Turčiji omogočila razvoj v smeri učinkovite demokracije. Proces demokratizacije se je začel z vstopom Turčije v Organizacijo združenih narodov oz. z ratifikacijo Ustanovne listine, s katero se je država zavezala k praticiranju resnične demokracije. (prav tam, 298)

Novembra 1945 je İnönü, zavedajoč se sprememb v svetu po drugi svetovni vojni, predlagal številne demokratične spremembe tudi v Turčiji; med drugim uveljavitev neposrednih volitev ter razveljavitev zakonov, ki so omejevali nekatere ustavne svoboščine oz. zadevali svobodo tiska, pravice združenj in pooblastila policije. İnönü se je zavedal tudi, da v turškem političnem prostoru ne obstaja resna opozicijska stranka, zaradi česar je obstajala nevarnost, da bi Turčijo na Zahodu obravnavali kot diktaturo. Skladno s tem je predlagal spremembo zakonodaje, da bi politično drugače misleči lahko delovali javno, v političnih strankah, ne pa, kot do tedaj, v klikah in frakcijah. Prizadevanja za vzpostavitev opozicijske stranke so dosegla svoj cilj leta 1946, ko je bila v Ankari registrirana opozicijska Demokratska stranka. Ustanovili so jo nekdanji člani Republikanske ljudske stranke in pripravljati so se začeli na svojo vlogo nasprotovanja vladi. (prav tam, 300)

Demokrati so vladajočo Republikansko stranko kritizirali zaradi počasnosti reform, zahtevali so več politične in ekonomske svobode, sprostitev etatizma, več zasebne iniciative ter pravico delavcev do stavke. (prav tam, 306) Njihova volilna kampanja je bila uspešna in na svobodnih, poštenih volitvah leta 1950 so prepričljivo zmagali. Po 27-ih letih skoraj neprekinjene vladavine je Republikanska ljudska stranka tako oblast predala

opozicijski Demokratski stranki. Ta sprememba oblasti predstavlja enega ključnih dogodkov v demokratičnem razvoju pokemalistične Turčije. (prav tam, 297) Končalo se je namreč obdobje avtoritarne enostrankarske vladavine, dejansko pa sprememba ni bila radikalna. Stranki se namreč v temelju ideološko nista razlikovali. Obe sta se zavzemali za oblikovanje Turčije kot moderne, evropske države, razlikovali sta se le v metodah in v hitrosti razvoja države. (Ahmad 2003: 107)

3.2.5. Turčija v II. svetovni vojni

Ob imenovanju Ismeta İnönüja za predsednika Republike so se nad Evropo že zbirali vojni oblaki. Domnevno zaradi Atatürkovih poslednjih političnih navodil je oktobra 1939 İnönü z Veliko Britanijo in Francijo podpisal pogodbo o zavezništvu, a do poletja 1940 so le še redki v turški vladi verjeli v smiselnost tega zavezništva. Nemška zasedba Francije, sovražni odnos Rusije in razširitev nemške moči in vpliva na skoraj celotno Evropo je turško vlado napeljala k zaključku, da z izzivanjem nemške invazije in skoraj gotove nemške zmage ne bi pridobila ničesar. Junija 1940 so se zato v Turčiji odločili, da ne bodo izpolnili obveznosti, ki izhajajo iz zavezniške pogodbe, in - da ne bi ponovili usodne napake iz leta 1914 - začeli izvajati politiko negotove in dvoumne nevtralnosti. Turško javno mnenje je bilo sicer bolj naklonjeno zaveznikom, vlada pa je bila prepričana, da ima Nemčija večje možnosti za zmago. (Lewis 1961: 289)

Po nemškem napadu na večno turško sovražnico Rusijo se je naklonjenost Nemčiji v Turčiji povečala, na drugi strani pa so pritisk na Turčijo povečevali zavezniki. Politike nevtralnosti se je İnönü kljub temu oklepal vse do leta 1943, nato pa vendarle popustil in pristal na vstop Turčije v protinemško koalicijo. V Ankari so namreč spoznali, da so sile osi v vsakem primeru obsojene na poraz. 1943. leta se je Turčija tako pridružila zaveznikom in vstopila v do tedaj najtesnejše gospodarske in vojaške odnose z Zahodom. Avgusta 1944 je prekinila diplomatske odnose z Nemčijo, februarja 1945 pa, da bi izpolnila pogoje za pristop na konferenco Združenih narodov v San Franciscu, Nemčiji napovedala vojno. (prav tam, 290)

3.3. TURČIJA PO II. SVETOVNI VOJNI – INTEGRACIJA V »ZAHODNI SVET«

Po drugi svetovni vojni se je Turčija v zunanji politiki povsem identificirala z Zahodom. Koristna ameriškim interesom v regiji je bila leta 1947 vključena v Trumanovo doktrino in Marshallov plan gospodarske obnove Evrope, na strani Združenih držav sodelovala v vojni v Koreji in v politiki zadrževanja Sovjetske zveze, leta 1952 pa vstopila v NATO, kjer je prevzela vlogo mostu med Zahodom in Bližnjim Vzhodom ter začela igrati pomembno vlogo znotraj evro-atlantskega varnostnega sistema. (Ahmad 2003: 106) Aktivno se je vključila tudi v politično povezovanje znotraj same Evrope.

Članica Sveta Evrope, organizacije varuhinje evropskih vrednot in načel, je Turčija postala že avgusta 1949, le nekaj mesecev po ustanovitvi organizacije. Pristopila je tudi k Organizaciji za evropsko gospodarsko sodelovanje (kasneje Organizacija za evropsko gospodarsko sodelovanje in razvoj), h Konferenci za varnost in sodelovanje v Evropi (kasneje Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi) ter postala članica Evropske banke za obnovo in razvoj. Danes je polnopravna članica vseh glavnih evropskih organizacij, izjema je le Evropska unija, h kateri si prizadeva pristopiti že več kot 40 let. (Ahtisaari in dr. 2004: 12)

Za pridružitvev Evropski uniji (takrat Evropski gospodarski skupnosti) je Turčija prvič zaprosila že leta 1959. V Skupnosti so na prošnjo odgovorili s predlogom vzpostavitve posebne povezave, saj razmere v Turčiji niso dopuščale pristopa k organizaciji. Leta 1963 je tako Turčija s Skupnostjo podpisala pridružitveni sporazum - Sporazum iz Ankare, ki je predvideval postopno (v treh fazah) vzpostavitev carinske unije. (Ta je bila sklenjena leta 1995, veljati pa je začela avgusta 1996.) Leta 1987 je Turčija nato vložila prošnjo za polnopravno članstvo v Skupnosti. Svet ministrov je prošnjo predal v proučitev Komisiji, ta pa je konec leta 1989 ocenila, da Turčija politično in gospodarsko še ni pripravljena na začetek pogajanj o polnopravnem članstvu. Okoliščine so bile tudi sicer nenaklonjene širitvi organizacije, saj so v Skupnosti tedaj zaključevali vzpostavljanje enotnega notranjega trga. Prelomnica v turškem pristopanju k Evropski uniji se je zgodila deset let kasneje, leta 1999, na zasedanju Evropskega sveta v Helsinkih. Sklenjeno je bilo, da se Turčiji, brez kakršnih dodatnih pogojev, dodeli status države kandidatke za polnopravno članstvo v Uniji. S uradnim priznanjem statusa

kandidatke, ki je vključeval sprejetje predpristopne strategije oz. sklenitev partnerstva za pristop in sprejetje nacionalnega programa za prevzem skupnostnega prava, je Turčija stopila na pot pospešenega prilagajanja svojih struktur in politik standardom Evropske unije⁵.

Vključevanje v Evropsko unijo danes predstavlja turško zunanjepolitično prioriteto in kljub temu, da Turčija še ni članica Unije, Evropska unija predstavlja tisti del sveta, v katerega je država najbolj integrirana; carinska unija pokriva kar polovico celotne turške trgovine, Evropska unija je največja investitorica v turško gospodarstvo, članice Unije pa so ustanoviteljice skoraj polovice vseh tujih podjetij v Turčiji. Na drugi strani je Evropska unija območje, kjer je na tujem ustanovljenih največ turških podjetij, in območje, kjer zunaj matične domovine živi največ Turkov, skoraj tri milijone. (Kramer 2000: 181-182)

Članstvo v Evropski uniji torej ostaja turška zunanjepolitična prioriteta, kljub temu pa od devetdesetih let Turčija ni več izključno orientirana na Zahod. Po koncu hladne vojne, ko so se razrahljale vezi z ZDA, je namreč več pozornosti začela posvečati svoji soseščini oz. regiji, v kateri se nahaja, Evraziji. V njej se je namenila aktivneje in bolj samozavestno uresničevati svoje nacionalne interese, obenem pa delovati kot model za razvoj držav centralne Azije. (Kramer 2000: 93-94)

Kar zadeva turško notranje politično življenje, tega po letu 1950 ni več mogoče definirati izključno na podlagi nasprotij med sekularisti in antisekularisti. Kemalistični nacionalizem je vse do leta 1980 kljub vzpostavitvi večstrankarskega sistema sicer obdržal hegemonijo nad turškim političnim in družbenim življenjem, a pojavila se je liberalnejša vizija evropeizacije, ki je predstavljala resno alternativo kemalističnemu etatizmu in populizmu. V 60-ih letih se je na turški politični sceni pojavila tudi nova levica, ki je z novo socialno vizijo turške družbe izzvala njeno dotedanjo nerazredno, populistično podobo in definicijo turške družbe kot organske celote. Te spremembe vseeno niso vodile k vidnejšemu preoblikovanju turške državne identitete, saj so tako liberalci kot tudi novi levičarji sprejemali temeljnost kemalističnega nacionalizma (izključitev islama iz nacionalne identitete), oba diskurza pa sta bila tudi notranje vezana na (evropsko) modernost in zato kemalistične vizije »civiliziranja« turške družbe nista

⁵ *Relations between Turkey and the European Union*, <http://www.mfa.gov.tr/MFA/ForeignPolicy/MainIssues/TurkeyAndEU/EUHistory.htm> (28. 7. 2005),

ogrožala. O začetku konca kemalistične gotovosti je mogoče govoriti šele v 80-ih letih, ko je po vojaškem udaru prišlo do liberalizacije gospodarstva, z njo pa tudi do krize kemalističnega diskurza. Te spremembe so omogočile oživljanje islamske identitete države, vzpon političnega islama, v 90-ih letih pa celo prevzem oblasti. (Aydin in Keyman 2004: 7-8)

Politično-zgodovinsko je bila Turčija z Evropo torej povezana vse od 15. stol. V pojmovanje Evrope takrat še ni bila vključena, postopoma pa se je Evropi vse bolj približevala. Za začetek vključevanja Turčije v Evropo so bili ključni predvsem vplivi iz Francije. V osmanski državi kot predhodnici Turčije so spodbudili začetek družbeno-političnega razvoja po vzoru evropskih držav oz. izoblikovanje gibanja Mladih Otomanov in Mladih Turkov, ti pa so utrli pot Atatürku in radikalni preobrazbi turške države. Z razglasitvijo Republike je bil storjen odločilni, temeljni korak proti Evropi, po koncu druge svetovne vojne pa je Turčija praktično že postala sestavni del t. i. Zahoda.

Danes je Turčija bolj kot karkoli drugega evropska država in vključevanje države v to, kar v 21. stol. pojmujejo za Evropo, je v fazi zaključka. Takšen razvoj turške družbe in države oz. poudarjana »vmesnost« Turčije - zahodna družbena ureditev in izvorno vzhodna kultura (če že delimo svet na Vzhod in Zahod) – pa je bil zaradi geografske stičnosti in politično-zgodovinske povezanosti z Evropo povsem naraven in razumljiv. Turčija je nenazadnje vmesna tudi geografsko, umeščena med Evropo in Azijo.

Politično-zgodovinska povezanost z Evropo bo Turčijo na koncu tudi umestila v Evropo, takšen zaključek pa seveda ne bi bil mogoč, če v šestih stoletjih Evropa tudi sama ne bi doživljala spreminjanja in razvoja lastne identitete.

4. TURŠKI POLITIČNI ISLAM – GROŽNJA SEKULARNI TURČIJI?

Turčija je sekularna, parlamentarna republika šele dobrih 80 let. Pred tem je bila stoletja država, v kateri je islamsko pravo urejalo ne samo versko, temveč celotno družbeno življenje. Vprašanje, kako trdno je Turčija zasidrana v svoji sekularnosti, je zato povsem legitimno, še posebej če upoštevamo dejstvo, da se je za spremembo političnega in družbenega sistema po vzoru zahodnoevropskih držav odločil le manjši del turškega naroda, in še to brez soglasja oz. proti volji velikega dela tedanje turške družbe. Prehod v politično skupnost, v kateri naj bi religija ne imela vpliva na državne zadeve, je bil v primeru Turčije tudi veliko bolj radikalen kot v ostalih evropskih državah, v katerih se je sekularizacija, drugače kot pri Turčiji, razvijala postopoma.

Poleg teh zgodovinskih dejstev k upravičenosti preverjanja sekularnosti Turčije prispeva tudi razširjeno mnenje, da je sekularna ureditev v državah z večinskim prebivalstvom islamske veroizpovedi, torej tudi v Turčiji, že vnaprej obsojena na neuspeh. Sekularizem kot zahodni ali celo krščanski (Gray v Kaya in Kentel 2005: 63) koncept naj bi bil z islamom nezdružljiv, saj islamsko versko pravo ureja tudi več področij svetnega življenja; med drugim predpise družinskega, lastninskega in kazenskega prava (Feyzioğlu 1982: 195).

V tem poglavju bom proučila morebitno nevarnost islamizacije ali celo desekularizacije Turčije oz. spremembe politične in družbene ureditve Turčije na način, ki bi bil nezdružljiv z evropskimi standardi, zaradi česar bi bil vstop Turčije v Evropsko unijo nemogoč. Zanimal me bo torej turški politični islam in njegov vpliv na identiteto Turčije.

4.1. SEKULARNOST NA SPLOŠNO IN SEKULARNOST V TURČIJI

Izraz sekularizacija se navadno nanaša na dolg zgodovinski proces v zahodnih družbah, v katerem so vse manifestacije religije postajale vse manj pomembne, najbolj intenzivno v 20. stol. Pomeni torej postajati nereligijski, sam proces pa zajema veliko elementov. To dokazujejo tudi različne, rivalske razlage procesa sekularizacije; po eni izmed njih naj bi

do resnične sekularizacije sploh še ne prišlo. (Dictionary of modern politics 2002: 441) Za pričujočo nalogo je bolj kot proces sekularizacije pomembno opredeliti pomen sekularne države, a tudi tukaj povsem jasnega odgovora ni. Sekularna država naj bi bila država, ki nima nobenih uradnih vezi s katerikoli religijskim gibanjem. Po tej definiciji na primer Velika Britanija in skandinavske države niso sekularne, saj v teh državah obstajajo uradne cerkve (angleška cerkev in luteranske cerkve), status luteranskih duhovnikov pa je celo zelo podoben statusu državnih uslužbencev. Kljub temu omenjene države veljajo za sekularne, saj se v praksi izraz nanaša na to, v kolikšni meri so vladajoče stranke dejansko odvisne od verskih gibanj. (prav tam, 440)

Kar zadeva sekularnost Turčije, tudi za Turčijo ni mogoče reči, da država nima nobenih uradnih vezi z verskimi gibanji. Sekularizem, ki ga je uvedel Mustafa Kemal Atatürk, namreč ni enak ločitvi cerkve od države, kakršnega pozna Francija. Verska prepričanja so bila v novi turški državi sicer premeščena v področje zasebnosti in tako ločena od javnih, državnih zadev, a verske institucije so prešle pod nadzor in v skrbništvo države. Medtem ko Francija niti ne priznava niti ne financira verskih zadev, je prav vlada v Turčiji torej tista, ki, preko Direktorata za religijske zadeve, upravlja z religijo v državi. Tako država predvideva gradnjo verskih objektov, določa versko izobraževanje in delovanje mošej, ureja karitativne dejavnosti, lokalne in provincijske imame pa zaposluje kot državne uradnike. (Ahtisaari in dr. 2004: 27) V Turčiji je tako vzpostavljena sekularnost, pri kateri gre - bolj kot za ločitev cerkve od države - za kontrolo države nad religijo, za laicizem, in ne za sekularizem. (Ahmad 2003: 84) Kljub temu je sekularizem eno izmed temeljnih, ustavnih načel moderne Turčije. V turškem primeru se prvenstveno nanaša na neteokratsko, neislamsko oz. na republikansko ureditev države ter na nevmešavanje islamske etike v javno življenje in zadeve države.

V danes veljavni turški ustavi, sprejeti leta 1982, je sekularna, liberalno demokratična ureditev države poudarjena že v preambuli. V njej »posameznikom ali organom oblasti, pooblaščenim za izvajanje suverenosti v imenu ljudstva, ni dovoljen odklon od liberalne demokracije in pravnega sistema, vzpostavljenega skladno z njenimi zahtevami«, »kot narekuje načelo sekularizma pa tudi ni dovoljeno vmešavanje kakršnihkoli svetih verskih občutij v državne zadeve in politiko«. Tudi prvi in drugi člen ustave, ki ju poleg tretjega ni mogoče spreminjati, turško državo opredeljujeta kot

republiko oz. kot »demokraciĉno, sekularno in socialno drŹavo, temeljeĉo na vladavini prava.«

Vpliv religije na drŹavne zadeve in delovanje islamistiĉnih strank nadalje prepreĉujeta 24. in 68. ĉlen. 24. ĉlen v svojem petem odstavku tako doloĉa, da »nikomur ni dovoljeno izkorišĉati ali zlorablјati vere ali verskih občutkov oz. zadev, posebnega pomena za religijo, na kakrŹenkoli naĉin za osebni ali politiĉni vpliv, ĉetudi le za delno osnovanje temeljnega, druŹbenega, ekonomskega, politiĉnega in pravnega reda drŹave po verskih naĉelih«. Po ĉetrtem odstavku 68. ĉlena tako statuti, programi in aktivnosti politiĉnih strank ne smejo biti v nasprotju z naĉelom vladavine prava, suverenosti naroda ter demokratiĉne in sekularne republike.⁶

Kljub temu, da je bila Republika zasnovana kot sekularna nacionalna drŹava in da je sekularnost uradno naĉelo ustave Źe vse od leta 1937 naprej (Feyzioĝlu, ur. 1982: 215), pa islam nikoli ni prenehal biti pomemben dejavnik v javnem in politiĉnem Źivljenju Turĉije. Od vsega zaĉetka je namreĉ obstajal odvisen odnos med drŹavno politiko in islamom in celo Atatürkova vojna za neodvisnost brez mobilizacije verskih ĉustev ruralnih množic Anatolije ne bi bila zmagovalna. (Kramer 2000: 57)

4.2. VZPON TURŹKEGA POLITIĉNEGA ISLAMA

Vloga islama v javnem Źivljenju je bila vse od ustanovitve Republike ena izmed najbolj spornih tem v drŹavi. Za ustanovitelje Republike je bil islam sistem verovanj, ki mora biti zreduciran na podroĉje zasebnega; islamu niso dovolili organizirati se ali igrati vplivne vloge na podroĉju javnega in drŹavnega. V prvih letih Republike je takŹno pojmovanje sekularizma naletelo na nasprotovanje islamskih krogov, a reakcionarne akcije so bile zatrte in islamska opozicija utiŹšana. S prehodom v veĉstrankarski sistem leta 1946 in s prelomno zmago Demokratske stranke na volitvah leta 1950 pa se je islam zaĉel vraĉati v javno Źivljenje v Turĉiji. Postal je ena izmed najpomembnejŹih toĉk turŹke notranjepolitiĉne agende. (Ĉarkoĝlu in Toprak 2000: 1)

⁶ *Constitution of the Republic of Turkey (1982)*, http://www.constitution.org/cons/turkey/turk_cons.htm (26. 1. 2005).

4.2.1. 1950 – 1980: Zgodnja oživitve pol. islama in vračanje islama v politiko

Po letu 1950 so bile skoraj neprekinjeno na oblasti desnosredinske stranke. Promovirati so poskušale vključitev islama kot žive kulturne tradicije v glavni tok turške politike. (Kramer 2000: 63) Demokratska stranka si je prizadevala za uveljavitev liberalnejših ekonomskih politik, v družbenih in kulturnih zadevah pa izražala zmerni tradicionalizem. Ker so na drugi strani v Republikanski stranki zagovarjali etatizem in revolucionarno elitistični odnos do družbenih in kulturnih zadev, so vsi verski in celo proti-kemalistični politični subjekti začeli delovati pod okriljem Demokratske stranke, strpnejše do islamskih političnih aktivnosti. (Kongar 1986) Po letu 1950 so sicer vse politične stranke, tudi predano sekularne, da bi pritegnile čim več volivcev, občasno pristajale na večje verske pravice, kupovanju podpore proislamskih segmentov družbe pa se ni izognila niti turška vojska, varuhinja Republike in sekularnosti. (Abramowitz, ur. 2000: 34)

V 50-ih letih se je tako končala ločitev verske in politične sfere v turški družbi, sobivanje političnih in verskih organizacij pa je vodilo k ponovni integraciji islama v turško javnost. Zaradi tega je o oživitvi političnega islama mogoče govoriti že v 50-ih letih, pri čemer pa ta zgodnji razvoj političnega islama ni vodil k izrazitejši islamizaciji Turčije in turške politike. Vse desnosredinske stranke so bile namreč trdno zasidrane v mladi republikanski in še mlajši demokratični tradiciji moderne Turčije, zato mehčanje kemalističnih načel ter uporaba religije v politične namene nikakor ni predstavljala večjega odklona od kemalističnih temeljev Republike. Vključitev islamskih organizacij v politični sistem se je izkazala za učinkovit način preprečevanja politične radikalizacije islama, hkrati pa je združila desnosredinske stranke, islamske skupine in vojaško vodstvo v boju proti levičarjem in komunistom, ki naj bi v 60-ih in 70-ih letih resno ogrožali republikansko ureditev. Ustrezna količina religije v javnem življenju je tako delovala kot učinkovito zdravilo proti levičarstvu, odpiranje vrat politike verskemu vplivu pa je tlakovalo pot ustanovitvi prve turške islamistične stranke. (Kramer 2000: 63-64)

Pod vodstvom Necmettina Erbakana je bila leta 1970 v Turčiji ustanovljena prva islamistična stranka, Stranka nacionalnega reda (Millî Nizâm Partisi). Z njo turško islamsko gibanje ni bilo več omejeno le na zagotavljanje vrednostnega sistema

osebnemu in družbenemu življenja bolj tradicionalnih segmentov turške družbe, temveč se je razvilo v ideologijo za pridobivanje politične moči. V tem smislu je bila stranka vezana na spopad z uradno sekularistično doktrino Republike. Ustavno sodišče je zaradi tega - na podlagi Zakona o organizaciji političnih strank, ki je prepovedoval izrabljanje religije v politične namene - leto kasneje stranko razpustilo. Enako usodo je doživela tudi naslednica Stranke nacionalnega reda, nova Erbakanova stranka, Stranka nacionalne rešitve (Millî Selamet Partisi). Ustanovljena je bila leta 1972, prepovedana pa leta 1980, po tretjem vojaškem udaru. (prav tam, 65)

4.2.2. 1980 – 2000: Vzpon političnega islama na oblast in prisilni umik z oblasti

V 80-ih letih je z vlado Turguta Özala v Turčiji prišlo do prelomnih ekonomskih in političnih sprememb. Turška družba je zaradi teh sprememb postala bolj odprta in pluralistična, skladno s tem pa so bili tudi ukrepi države proti islamskim aktivnostim deležni vse več protestov v javnosti. Zagovorniki islamskih pozicij so v strastnih političnih razpravah začeli javno braniti svoje interese in zagovarjati večjo vlogo islama v javnem življenju, islamski diskurz pa se je krepil tudi v intelektualnih krogih. Glede na to, da se je legitimnost islama v javnem življenju povečala, je Necmettin Erbakan s svojimi privrženci v turškem strankarskem življenju ponovno poskusil uveljaviti islamistično stranko. Leta 1983 je ustanovil **Stranko blaginje** (Refah Partisi). Kemalistična elita, še posebej vojaška, si je na drugi strani še bolj prizadevala za zadrževanje islamskega gibanja ter ga ponovno - s koncem hladne vojne islam ni bil več koristen za zadrževanje komunizma - obravnavala kot resno grožnjo Republiki. V korist vzponu turškega političnega islam je delovala tudi politična šibkost desnosredinskih strank ter rivalstvo med tradicionalnimi, uveljavljenimi političnimi elitami, kar je vodilo v vse večjo odtujenost njihovih predstavnikov od velikega dela turškega prebivalstva. V 80-ih so bile tako ustvarjene razmere, v katerih so se, prvič v zgodovini Republike, politični islam in njegovi različni zagovorniki uveljavili kot nesporen, legitimni del turške politike. (Kramer 2000: 69) Medtem ko so 80-ta leta predstavljala obdobje vzpona turškega političnega islama, pa je v naslednjem desetletju turški politični islam prevzel oblast.

V 90-ih se je turška politična tehnika postopoma začela nagibati na stran desnice, verske in nacionalistične. Stranka turškega političnega islama, Stranka blaginje, je od 9,8 odstotkov glasov, ki jih je beležila na občinskih volitvah leta 1989, na parlamentarnih volitvah decembra 1995 napredovala do kar **21,4** odstotkov in postala najmočnejša stranka v državi. Na drugi strani so desno- in levosredinske stranke izgubljale podporo volivcev. Od dobrih 82 odstotkov iz volitev leta 1991 so na volitvah leta 1995 pristale na dobrih 64 odstotkih. (Abramowitz, ur. 2000: 29) Zaradi velikih medsebojnih nesoglasij te t. i. sekularne stranke brez Stranke blaginje niso bile zmožne oblikovati stabilne in trajne vlade. Junija **1996** se je Stranka blaginje zato povzpela na oblast, njen voditelj Necmettin Erbakan pa je prevzel funkcijo premiera. Prvič v zgodovini Republike sta tako vlado vodila stranka in premier, ki sta javno zagovarjala odklon od ustaljenih norm kemalizma. Takšen razvoj dogodkov je bil za turški politični establišment kot tudi za turške zahodne zaveznice izredno zaskrbljujoč, ker pa je bila stranka na vzponu več let - vse od volitev leta 1984, ko ji je bilo dovoljeno sodelovati na lokalnih volitvah – o popolnoma nepričakovanem razvoju dogodka ni mogoče govoriti. (Kramer 2000: 55)

Turški politični islam je leta 1996 s prevzemom oblasti dosegel svoj vrhunec, daleč pa je bil od tega, da bi predstavljal resno grožnjo sekularnosti Turčije. Kljub temu je moral zaradi močnih pritiskov vojske, kemalistične propagande in javnosti premier Erbakan junija 1997 odstopiti. Po njegovem odstopu je trdno kemalistično jedro znotraj državnega vodstva sprožilo še sodni proces proti Stranki blaginje in zaradi domnevno protisekularnega delovanja je ustavno sodišče stranko januarja 1998 razpustilo. Turška zahodno-orientirana politična elita si je oddahnila. Svoj poseg v politiko je kemalistična elita, še posebej tista znotraj vojske in sodstva, razumela kot ustrezen in nujen, saj naj bi le tako Turčija ostala na svoji sekularni, prozahodni poti. (prav tam, 55)

Po štirinajstih letih naraščajočega vpliva v politiki in po tem, ko je postala najmočnejša politična stranka v državi, je bila stranka turškega političnega islama, Stranka blaginje, torej razpuščena. Prisilno zatrtje stranke pa ni pomenilo konec turškega političnega islama, niti to, da se je končalo njegovo predstavništvo v strankarski politiki. Že decembra 1997 je bila s strani Erbakanovega tesnega sodelavca, Recaija Kutana, ustanovljena naslednica Stranke blaginje, **Stranka kreposti** (Fazilet Partisi).

Vpliv v parlamentu je v primerjavi s svojo predhodnico še povečala. Zaradi notranjih nesoglasij in zaradi nezmanjšanega, nenehnega delovanja kemalistične elite proti islamističnim tendencam oz. proti »islamskemu fundamentalizmu« pa stranka ni zmogla biti politično učinkovita. (prav tam, 75) Na predčasnih volitvah leta 1999 ni ponovila volilnega uspeha svoje predhodnice in dosegla le 15,4 odstotka glasov. Turški politični islam je s tem doživel velik poraz - iz prvega je zdrsnil na mesto komaj tretje najmočnejše stranke v državi. Kljub svoji manjšinskosti pa se je potrdil kot pomemben in upoštevanja vreden element v razdrobljenem turškem strankarskem sistemu. (prav tam, 77)

4.2.3. Nov. 2002: Volilna zmaga evropsko orientirane pro-islamske stranke

Junija 2001 je ustavno sodišče Stranko kreposti razpustilo ter jo, še posebej zaradi strankinih prizadevanj za razveljavitev prepovedi nošnje islamskih rut na javnih mestih, označilo za leglo fundamentalizma in protisekularnih aktivnosti. Po razpustitvi Stranke kreposti so Erbakanovi privrženci julija 2001 ustanovili islamistično Stranko sreče (Saadet Partisi), reformistično krilo Stranke kreposti pa Stranko pravice in razvoja (Adalet ve Kalkınma Partisi). Za slednjo so njeni ustanovitelji trdili, da je sekularno orientirana. Vodstvo v stranki je prevzel bivši župan Carigrada in današnji turški premier, Recep Tayyip Erdoğan. Kmalu je postal najbolj priljubljen politik v državi, raziskave javnega mnenja pa so Stranki pravice in razvoja za bližajoče volitve napovedovale zmago. (Ahmad 2003: 173)

Na splošnih volitvah novembra 2002 je Turčija doživela politični potres. Tri stranke, ki so oblikovale koalicijsko vlado po volitvah 1999, in tudi dve opozicijski stranki niso uspele doseči 10-odstotnega deleža glasov, ki v Turčiji predstavlja prag za vstop v parlament, Erdoğanova Stranka pravice in razvoja pa je dosegla kar 34,2 odstotka glasov oz. 66 odstotkov sedežev v parlamentu ter sama oblikovala večinsko vlado. Zmagovalka volitev leta 1999, Stranka demokratične levice, je izgubila skoraj celotno volilno bazo, Republikanska ljudska stranka pa je z 19,4 odstotki glasov postala edina

opozicijska stranka. (Aydin in Keyman 2004: 11) Islamsko radikalnejša Stranka sreče je na volitvah pogorela. Dosegla je le 2,5 odstotka glasov.⁷

4.3. ZNAČILNOSTI TURŠKEGA POLITIČNEGA ISLAMA

4.3.1. Viri turškega političnega islama

Glavi vir turškega političnega islama so različni islamski verski redovi in verske skupnosti; v Republiki so se obdržali kljub Atatürkovih ukrepov proti javnemu vplivu islama. Vsi zagovarjajo islam kot vodilno načelo urejanja zasebnega in javnega življenja, razlikujejo pa se po organizacijski strukturi, vplivu, po družbeni sestavi svojih članov, odnosih z uradnimi institucijami ter po načinih, s katerimi si prizadevajo uveljaviti svoje interese. Poleg verskih redov so vir političnega islama tudi t. i. islamski intelektualci, ki niso neposredno povezani z verskimi redovi in skupnosti, a uveljavljajo upoštevanja vreden vpliv v akademskih in študentskih krogih ter manjše radikalne islamske organizacije, ki so pri zasledovanju svojih političnih ciljev nagnjene k nasilju. (Kramer 2000: 59) Za eksplozijo dveh avtomobilov-bomb v bližini dveh največjih carigrajskih sinagog, novembra 2003, naj bi bila tako odgovorna turška militantna skupina Velika vzhodna islamska fronta napadalcev (IBDA – C), ki si prizadeva »preprečiti zatiranje muslimanov«. (*Delo*, 16. 11. 2003: 6) Z veliko gotovostjo pa je mogoče sklepati, da je bil napad bolj kot s turškim notranjepolitičnimi razmerami povezan s kriznimi žarišči drugod po svetu.

Turški politični islam je torej zelo heterogen, vse islamistične skupine pa si prizadevajo, da bi islam postal več kot le stvar zasebnosti, in aktivno propagirajo svojo različico resničnega islamskega življenja. (Kramer 2000: 59)

⁷ *Elections in Turkey*, <http://www.electionworld.org/turkey.htm> (28. 4. 2005).

4.3.2. Politični nazori in praksa strank turškega političnega islama

Stranka blaginje, kasneje pa tudi njena naslednica, Stranka kreposti, je pod nespornim voditeljstvom Necmettina Erbakana združevala različne skupine in različne ideološke orientacije turškega političnega islama, v temelju pa se delila na tradicionaliste in moderniste. Tradicionalisti so poudarjali nacionalno islamsko tradicijo in nacionalne vrednote nasplošno, enačili turško identiteto z islamsko, zagovarjali prednost pravic islamske skupnosti in pravic države pred pravicami posameznika ter izkazovali konzervativen, desnosredinski pogled na svet. Na drugi strani so modernisti poskušali zagovarjati pravice posameznika pred pravicami skupnosti in države, islam so reinterpreterali v skladu z modernim razmišljanjem, pristajali na mesto religije v verski sferi, namesto tradicionalni skupnosti in poslušnemu sledenju pa bili naklonjeni modernim oblikam organizacije in diskurza. K modernistični struji znotraj Stranke blaginje sta se uvrščala tudi sedanji turški premier Recep Tayyip Erdoğan in minister za zunanje zadeve Abdullah Gül. Pod vplivom pospešene urbanizacije, razširjanja avdiovizualnih medijev in naraščajočih stikov s tujino - kar je značilno za razvoj Turčije po letu 1980 - so se tradicionalne in modernistične tendence v Stranki blaginje združile in oblikovale stranko s sodobnim islamskim pogledom na življenje. Islam, ne kot teološki fenomen, temveč kot ideološki izraz določene sodobne družbene realnosti, je predstavljal vezivo, skupen družbeno-moralen kontekst in jezik ter tako omogočil sodelovanje različnih znotrajstrankarskih skupin. (Kramer 2000: 81-82)

V zunanji politiki turški islamisti nasplošno - pred leti tudi Erbakanovi tradicionalisti v Stranki blaginje in Stranki kreposti - zagovarjajo prednost odnosov Turčije z islamskimi državami, predvsem z ekonomsko močnimi. Dolgoročno si želijo ločiti Turčijo od Zahoda ter spremeniti mednarodni položaj Turčije v vodilno državo islamskega sveta. Kljub temu so se zmožni prilagoditi mednarodni in domači politični stvarnosti, kar se je pokazalo tudi v obdobju, ko so bili na oblasti. (prav tam, 95)

Kar zadeva politično prakso strank turškega političnega islama, je treba poudariti, da praksa koalicijske vlade, ki jo je vodila Stranka blaginje, na nobenem področju ni predstavljala tako velike prekinitve z dotedaj uveljavljeno politiko, da bi bilo zatrtje stranke za vsako ceno upravičeno. Vlada je nadaljevala prakso politične patronaže,

predstavniki stranke v vladi in parlamentu pa niso izkazovali kakšnega posebnega zagona v smeri vzpostavljanje islamske republike. V glavnem so se prilagodili ustaljeni, sekularistični praksi turške politike. Kar bi lahko bilo sporno, je bilo to, da so poskušali uveljavljati strategijo tihe islamizacije Turčije oz. islamizacijo države na ravni manj pomembnih vladnih aktivnosti. Z njo so računali na postopno spreminjanje temeljnih načel Republike v smeri večje uveljavitve islamskih vrednot in islamskih običajev. Tako je na primer Erbakan s svojimi najožjimi sodelavci zagovarjal gradnjo mošeje na Atatürkovem trgu v Carigradu ter v predelu Ankare, kjer se nahaja palača predsednika Republike, prizadevali so si za legalizacijo nošnje muslimanskih rut v javnih prostorih, spremeniti oz. prilagoditi pa so želeli tudi delovni čas med verskim praznikom ramadanom. Realizacija teh predlogov, ki se sprva ne zdijo prelomni, bi pomenila jasno prekinitev z vzpostavljeno kulturno tradicijo kemalistične republike, v nekaterih primerih pa bi celo kršila ustavo. Izkazalo pa se je, da Erbakan ni bil tako zelo odločen uresničiti svojih mehko-političnih islamizacijskih predlogov, saj si v parlamentu ni tako zelo prizadeval pridobiti podporo za njihovo implementacijo. Kljub temu se je kemalistična elita na omenjene predloge odzvala z ogorčenjem in z velikimi kritikami. V notranji politiki je Stranka blaginje torej le malokje pustila svoj pečat, večjih sprememb pa ni dosegla niti v zunanji politiki. Premier Erbakan je sicer poskušal vzpostaviti prve elemente tega, čemur bi lahko rekli bolj islamska zunanja politika - potoval je v Iran in Libijo - a te poskuse zbliževanja z omenjenima državama sta javnost in uveljavljena zunanjepolitična struktura glasno kritizirali. (prav tam, 70-73)

Naslednica Stranke blaginje, Stranka kreposti, je nadaljevala politiko svoje predhodnice. Islamističnih političnih pogledov ni izražala odločno in se je ogradila od pro-islamske retorike. (prav tam, 75) Leta 1998 se je še nekoliko bolj oddaljila od Erbakanovega islamizma. Njeni predstavniki na primer niso več zagovarjali izstopa Turčije iz zveze NATO ali vpeljave islamskega bančnega sistema, strankarski prvak Recai Kutan pa je celo odšel v Anıtkabir, v Atatürkov mavzolej v Ankari, ter se poklonil ustanovitelju Republike. S tem je pokazal, da so se turški islamisti pripravljeni pridružiti glavnemu, sekularističnemu toku turškega političnega življenja. (Ahmad 2003: 172)

Kar zadeva demokratičnost strank turškega političnega islama oz. njihovo sprejemanje političnega pluralizma, je treba povedati, da je Stranka blaginje, ko je bila v

vladi, spoštovala pravila sistema in ni odprto zagovarjala sprememb, ki bi vodile k ukinitvi demokratičnih institucij in postopkov, vzpostavljenih z Republiko. Njena naslednica, Stranka kreposti si je poskušala nadeti še bolj moderno podobo in zato poudarjala demokratična in republikanska načela. Glede same demokracije pa se stranki izrecno nikoli nista jasno opredelili. Njuna ideologija pravičnega reda in nacionalne poti je kazala na organsko razumevanje države in družbe, za katero ne bi mogli reči, da je združljivo s koncepcijo zahodne liberalne demokracije. V vladi si Stranka blaginje tudi sicer ni prizadevala za velike politične spremembe v smeri pospešene demokratizacije turškega političnega sistema. V zagovor pomanjkljivega demokratičnega izkaza obravnavanih turških islamističnih strank lahko povemo le to, da sta demokratičnost in sprejemanje političnega pluralizma v Turčiji vprašljivi tudi pri najbolj sekularnih strankah in nista značilni zgolj za stranke turškega političnega islama. (Kramer 2000: 83-84)

4.3.3. Aktualna vlada Recepta Tayyipa Erdoğan in Stranke pravice in razvoja

Vladajočo Stranko pravice in razvoja, naslednico reformističnega krila Stranke kreposti, ter njenega prvaka, turškega premiera Recepta Tayyipa Erdoğan, bi težko označili za predstavnika političnega islama. Ker pa imata stranka in Erdoğan sam nesporne korenine v islamskem gibanju in ker predstavljata glavni tok današnjega turškega »političnega islama«, je dobro morebitne namere islamizacije, desekularizacije države preveriti tudi pri aktualni vladi. Stranka pravice in razvoja jo je sama sestavila po zmagi na volitvah novembra 2002.

Kljub svojemu izvoru v islamskem gibanju – Erdoğan je bil zaradi branja islamsko navdahnjene pesmi, na političnem shodu leta 1998, celo obsojen na zaporno kazen – se je Stranka pravice in razvoja zavezala k spoštovanju načel sekularizma, kot prioritetni cilj države pa opredelila vstop Turčije v Evropsko unijo. Da bi čim hitreje dosegla ta cilj, je takoj po prevzemu oblasti pa vse do konca leta 2004 organizirala pospešeno

sprejemanje političnih in ekonomskih reform, usklajenih z zahtevami iz Evropske unije⁸, in dosegla velik napredek v demokratizaciji države. Stranka se je s tem izkazala za trdno evropsko usmerjeno, sporen postopek in dejanje, ki bi lahko predstavljalo poskus islamizacije Turčije, pa je bil v tem obdobju le predlog o kriminalizaciji prešuštva.

Za kriminalizacijo prešuštva se je Erdoğanova vlada zavzela septembra 2004, po tem, ko je premier nepričakovano odložil sprejem dolgo načrtovanih reform kazenskega zakonika. Evropska unija se je na ta presenetljivi in pomenljivi korak nazaj v demokratizaciji Turčije odzvala z glasnimi kritikami in s političnimi pritiski dosegla, da je vlada od omenjenega predloga odstopila, reforme kazenskega zakonika pa končno le sprejela. Erdoğan je na očitke iz Evropske unije sicer odgovarjal precej samozavestno ter Evropsko unijo celo pozival, naj se ne vmešava v turške notranje zadeve. Za tako spremenjeno retoriko sicer evropsko orientiranega pro-islamskega politika obstaja več možnih razlag. (*Economist*, 27. 9. 2004)

Po prvi naj bi se Erdoğan s poskusom kriminalizacije prešuštva poskušal odkupiti konzervativnejši struji znotraj Stranke pravice in razvoja, nezadovoljni s premierovim (ne)izpolnjevanjem predvolilnih obljub. Vlada namreč ni uspela odpraviti prepovedi nošnje muslimanskih rut v državnih šolah in uradih niti učencem verskih šol omogočiti možnosti vpisa na sekularne univerze. Po drugi razlagi naj bi Erdoğan z omenjenim predlogom poskušal odvrniti pozornost evropske javnosti od drugih spornih vprašanj turške demokratičnosti. Kot tretje pa je možno, da premier Erdoğan kot verni musliman preprosto resnično verjame, da prešuštvo sodi med zadeve, ki jih mora obravnavati kazensko pravo. (prav tam)

Kljub temu, da kriminalizacija prešuštva ni značilna izključno za islamske države – do leta 1975 je bilo prešuštvo kaznivo tudi v Franciji (Taşhan v *Delo* - SP, 23. 10. 2004: 15) - bi vztrajanje pri predlogu in realizacija kriminalizacije prešuštva pomenila, da Turčija ni pripravljena sprejeti evropskih vrednot oz. evropskega dojemanja osebne svobode in človekovih pravic, samo dejanje pa bi lahko označili za poskus uveljavljanja pravil verskega prava. Na drugi strani prizadevanja vlade za sprostitev prepovedi učenja

⁸ *Country profile: Turkey*, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/country_profiles/1022222.stm (30. 11. 2004).

Korana⁹, prizadevanja za možnost vpisa dijakov verskih šol na sekularne univerze ter še posebej prizadevanja vlade za sprostitev prepovedi nošnje muslimanskih rut ne smemo razumeti kot dokaz islamističnih teženj aktualne vlade. Razumeti jih moramo kot težnjo po reviziji kemalističnih pravil v tistem segmentu, ko le-ta kršijo človekove pravice in versko svobodo.

4.4. RAZLOGI ZA VZPON TURŠKEGA POLITIČNEGA ISLAMA

Razloge za vzpon turškega političnega islama, torej političnega islama, kot sta ga v 90-ih letih predstavljala Stranka blaginje in Stranka kreposti, je treba začeti iskati pri samem začetku vzpostavljanja turške države oz. v kemalističnem načinu »civiliziranja« turške družbe. Oblikovanje moderne Turčije je namreč temeljilo na nacionalističnem diskurzu ustvariti identiteto nacije na podlagi razlikovanja s preteklostjo in tako zamrzniti vse ostale identitete, kot je islamska, v preteklost. Nacionalno, sekularno identiteto so predstavljali kot agenta napredka in modernosti, islamsko pa kot agenta zaostalosti in tradicije. Islamska identiteta je morala biti pri oblikovanju nacionalne identitete kot moderne in racionalne zato zmarginalizirana in izključena iz nacionalne. (Aydin in Keyman 2004: 5) Da bi dosegla izoblikovanje želene nacionalne, državne identitete, je kemalistična elita v Republiko vgradila strogi sekularizem. Z njim je radikalno zmanjšala vlogo islama v turški družbi, ga obvladala in nadzirala. Takšno družbeno ureditev, ki so jo kemalistični revolucionarji uvedli brez konsenza v družbi, pa del turškega naroda ni sprejel in jo zavrača še danes, kar se je pokazalo tudi pri vzpon turškega političnega islama v 90-ih letih. (Abramowitz, ur. 2000: 34)

Strogi sekularizem tudi sicer islamu ni preprečil, da bi ostal pomemben agent v oblikovanju družbenega in političnega življenja v moderni Turčiji, kljub izključitvi iz nacionalne identitete. Islam je predstavljal pomemben simbolični sistem, ki je dajal pomen človeškemu obstoju ter tvoril temelj individualne in skupnostne identitete. Projekt politične modernizacije kemalizmu je uspel (premestitev islama na področje zasebnega verovanja), modernizacija same turške družbe (transformacija osmanskega subjekta v

⁹ glej opombo št. 8

državljana turške republike) pa se je torej izkazala za težjo nalogo. (Aydin in Keyman 2004: 6) Transformacija, modernizacija turške družbe seveda še traja, se še ni končala.

Zgoraj obravnavanima predrazlogoma za vzpon turškega političnega islama – prisilna marginalizacija islama in nezadostna modernizacija turške družbe - so se v 80-ih letih pridružile spremenjene gospodarske in politične razmere, ki so botrovale temeljni transformaciji turške politične scene.

Po vojaškem udaru leta 1980 je Turčija liberalizirala in internacionalizirala svoje gospodarstvo, s čimer je pristala na šibko vlogo države in s tem na oslabitev enega izmed temeljev kemalistične modernizacije - načela močne države v gospodarstvu. Nadalje je k oslabitvi pozicij kemalističnih načel in h krizi kemalističnega diskurza nasploh prispevala vojska, čeravno je bil njen namen nasproten – ponovna vzpostavitev moči kemalistične republikanske države. Da bi pridobilo množično podporo za svoje politične načrte, se je vojaško vodstvo v začetku 80-ih let odločilo stabilizirati in prestrukturirati turško politiko s strategijo kratkoročne inkorporacije islamskega diskurza, prevzema ume kot modela družbene organizacije in z opustitvijo radikalnega sekularizma iz obdobja zgodnje Republike. To pa je vodilo k za vojsko neželenim posledicam. Vojaški režim po letu 1980 ni okrepil, temveč oslabil pogoje kemalističnega nacionalizma in republikanske države, na volitvah pa je zmagala neoliberalna stranka. S pragmatičnim in začasnim sprejemanjem islamskega diskurza je vojska povečala legitimnost političnega islama in omogočila ponovno vzpostavitev islamskih organizacij, pojav islamske civilne družbe, islamskih političnih strank in verskih bratovščin. S tem je bila ustvarjena možnost za uveljavitev zmarginalizirane, utišane islamske identitete in za njen upor proti nacionalni sekularni identiteti države. (Aydin in Keyman 2004: 8-9)

Liberalizacija in internacionalizacija turškega gospodarstva sta z oslavitvijo kemalistične države torej odprla politični prostor islamskemu diskurzu in prispevala k oživitvi islamske identitete, njun drugi stranski učinek pa je bilo povečevanje socialne neenakosti in negotovosti v državi. Velik del prebivalstva se namreč v razmerah nove modernizacije turškega gospodarstva ni dobro znašel. Negotove razmere v turški globalizaciji pa so koristile prav strankam političnega islama. Stranka blaginje je s svojo ideologijo pravičnega reda, v kateri je poudarjala solidarnost, harmonijo in družbeno pravičnost, učinkovito apelirala na močan skupnostni čut v turški družbi ter si tako

pridobila množično podporo v državi. (Kramer 2000: 78) Poleg tega je islamski diskurz ponujal alternativo negotovosti globalne modernosti - gotovost v skupnosti, sloneči na religiji. (Aydin in Keyman 2004: 9) Na drugi strani se tradicionalne, uveljavljene desno in levosredinske sekularne stranke niso znale pravilno soočiti z neželenimi učinki ekonomske in družbene modernizacije. Še več, postale so sinonim za korupcijo, zapravljenost in ideološko revnost. Stranka blaginje, ki se je predstavljala kot porok učinkovitega upravljanja države in poštene politike, pa je priljubljenost pridobivala, tudi na račun nezadovoljstva s starimi političnimi strankami. (Kramer 2000: 79)

Stranka blaginje ni predstavljala celotnega političnega islama v Turčiji, predstavljala pa je torej več kot le politični islam. Bila je sodobna predstavica družbenega in političnega protesta tistih delov turške družbe, ki se niso znašli v novih družbenoekonomskih razmerah. Le približno 7 odstotkov volivcev Stranke Blaginje je za stranko glasovalo izključno zaradi tega, ker je bila versko orientirana. (prav tam, 82)

Najpomembnejšo vlogo pri vzponu Stranke blaginje na oblast leta 1996 sta torej igrala socialna negotovost in nezadovoljstvo z strankami na oblasti. Podobna želja po spremembi se je zrcalila tudi v zmagi Erdoğanove Stranke pravice in razvoja, novembra 2002. Naveličani neučinkovite in nedemokratične vladajoče strukture, katere politike so temeljile na gospodarskem populizmu, klientelizmu, korupciji in nedemokratičnih postopkih, so se volivci odločili za novo stranko, za katero so verjeli, da bo z močno enostrankarsko vlado ter z institucionalno in družbeno podporo zmožna Turčijo gospodarsko stabilizirati in demokratizirati, kar se je nazadnje tudi uresničilo. Po prevzemu oblasti je Stranka pravice in razvoja v Turčiji vzpostavila politično stabilnost in izvedla številne zakonske in ustavne spremembe, skladne z zahtevami Evropske unije. (Aydin in Keyman 2004: 11)

4.5. VLOGA VOJSKE PRI ZAGOTAVLJANJU SEKULARNOSTI DRŽAVE

Zgodovinska dejstva ter družbene in kulturne okoliščine razvoja turške države so vojski v Turčiji podelile varnostno vlogo, ki močno presega vlogo oboroženih sil v drugih evropskih državah. S soglasjem in z velikim zaupanjem večine državljanov turška vojska

namreč uživa vlogo varuhinje nacije in ozemeljske celovitosti države, obenem pa tudi varuhinje kemalistične doktrine in poroka politične stabilnosti v državi. Vojska torej Republiko varuje pred zunanjimi nevarnostmi, pomembno vlogo pa igra tudi v turškem notranjepolitičnem življenju. (Jenkins 2001: 17) Pri tem prav varovanje sekularnosti, kot temeljnega načela kemalizma, vojska dojema skoraj kot svojo sveto dolžnost. (prav tam, 7)

Glede na povedano ni težko zaključiti, da je turška vojska ideološki nasprotnik turškega političnega islama, obenem pa predpostaviti, da je, kot varuhinja kemalizma, igrala ključno vlogo pri onemogočanju političnega islama in s tem pri preprečevanju morebitne islamizacije, desekularizacije Turčije.

Vpliv na notranjepolitično dogajanje je vojska formalno izvajala preko ustavno zagotovljene udeležbe svojih predstavnikov v Nacionalnem varnostnem svetu, svetovalnem organu civilni oblasti, neformalno pa z javnim in zasebnim izražanjem mnenj o aktualnih političnih vprašanjih. Zmožnost vplivanja vojske na politiko z izražanjem mnenj je bila zaradi moralne avtoritete vojske, njenega velikega ugleda v javnosti in zaradi spomina na intervencije v preteklosti veliko večja od zmožnosti vplivanja, ki ji jo je podeljevala ustava. (prav tam, 41) Aktivno - s političnimi pritiski ali z vojaškim udarom - pa je vojska posegla v notranjepolitično dogajanje le takrat, ko je v državi prišlo do političnih kriz, ki jih civilna oblast ni bila zmožna obvladati, ali takrat, ko je zaznala nevarnost odklona od kemalističnih načel. Pri tem je vojaške udare in prevzeme oblasti vedno načrtovala zgolj kot začasne, kratkotrajne, izredne in nujne ukrepe, ki naj bi jim sledila čimprejšnja vrnitev civilne oblasti, in ne kot poskuse spremembe političnega sistema oz. vzpostavitve trajnega vojaškega režima. (prav tam, 34)

V zadnjih 50-ih letih je vojska štirikrat aktivno posegla v notranjepolitično dogajanje: leta 1960 in 1980 z vojaškim udarom, leta 1971 in 1997 pa s političnimi pritiski iz ozadja. Izmed teh štirih posegov je bil proti političnemu islamu najbolj očitno seveda uperjen zadnji, iz leta 1997, ko je oblast v Turčiji prevzela stranka turškega političnega islama, Stranka blaginje. Vsi predhodni so se zgodili prvenstveno zaradi politične nestabilnosti in/ali političnega nasilja v državi, sicer pa vsebovali tudi elemente preventivnega delovanja proti vzponu političnega islama. Tako je na primer leta 1960

vojska vlado Demokratske stranke z udarom odstavila tudi zaradi tega, ker se je njen predsednik, Adnan Menderes, kazal kot ne popolnoma predan načelom sekularizma. Nevarnost vzpona političnega islama je bil stranski razlog za vojaški udar tudi leta 1980, ko je Republiko ogrožalo politično nasilje med levičarskimi in desničarskimi skupinami, možnost državljanske vojne in vzpon kurdskega nacionalizma. Vojska je takrat poskusila zaustaviti tudi oživljanje islamističnega gibanja (National Salvation Party), zahtevajočega uveljavitev islamskega verskega prava. Ironično pri tem posegu pa je bilo to, da je vojska, z namenom zajezi vpliv komunizma, v učni načrt osnovnih šol vključila poučevanje islama, kar je pripomoglo k vzponu turškega političnega islama, proti katerem je v 90-ih ponovno posegla v notranjepolitično dogajanje. K odstopu je takrat prisilila prvo turško islamistično vlado oz. vlado stranke turškega političnega islama, Stranke blaginje. (prav tam, 35-40)

Ob ustanovitvi Stranke blaginje je bila le manjšina njenih članov trdnih zagovornikov uveljavitve islamskega prava, nedvomno pa je bilo pomembno število njenih članov naklonjenih sprostitev načel sekularizma. Ker civilna vlada ni storila ničesar, da bi zaustavila nadaljnjo rast islamskega sentimenta, je v drugi polovici 80-ih letih vojska ponovno začela uveljavljati svoj vpliv, po letu 1995, ko je Stranka blaginje zmagala na volitvah, pa je vojska postala bolj pro-aktivna. Najprej je s političnimi pritiski preprečila oblikovanje vlade, v kateri bi sodelovala Stranka blaginje, po razpadu koalicije pa je ravnanja nove vlade, ki jo je oblikovala prav Stranka blaginje, budno spremljala. Vojaški poveljstvo je nadaljevalo tudi s svojimi javnimi opozorilnimi izjavami, v katerih je poudarjalo temeljnost sekularizma, obenem pa opazovalo vladne odzive nanje. V Stranki blaginje so se, z izjemo posameznikov, zato izogibali predstavljanju radikalnih političnih pobud, uveljavljati pa so začeli islamu naklonjene ukrepe na nižjih političnih ravneh. V teh postopkih je vojska že videla erozijo sekularizma in začela pozivati k zaustavitvi širjenja »fundamentalizma«. Zgledu vojske so sledili tudi civilni kemalisti - univerzitetni profesorji, žensko gibanje, vodilni sindikati – in začeli protestirati proti kakršnemukoli antisekularizmu. Februarja 1997 je vojaško vodstvo nato ocenilo, da je napočil primeren trenutek, da vladi Stranke blaginje v izvršitev predloži seznam 18 ukrepov, s katerimi naj bi bila moč islamskega gibanja drastično zmanjšana. Med najpomembnejšimi so bili ukrepi za zmanjšanje vpliva islamskega verskega

izobraževanja in islamskih medijev. Vlada Stranke blaginje je deklaracijo o protiislamističnih ukrepih sicer podpisala, implementaciji le-teh pa se je upirala in jo zavlačevala, zaradi česar je javni tožilec podal predlog o prepovedi stranke. Stranka naj bi po mnenju tožilstva namreč poskusila zavreči ustavo. Januarja 1998 je bila Stranka blaginje razpuščena, junija pa je zaradi političnih pritiskov, ki jih je inscinirala vojska, vlada turškega političnega islama odstopila. (prav tam, 60-63)

Turška vojska je torej igrala ključno vlogo pri padcu prve turške islamistične vlade, že samo s svojo prisotnostjo v državi pa tudi sicer vseskozi delovala preventivno protiislamistično. V to je prepričana tudi večina Turkov, od kemalistov do islamskih skrajnežev, saj pritrjujejo mnenju vojske, da so bile turške oborožene sile glavna ovira za vzpostavitev države, temelječe na islamskem pravu (prav tam, 67).

Glede na to, da se z vstopanjem Turčije v Evropsko unijo vloga in moč turške vojske v notranjepolitičnem življenju zmanjšujeta¹⁰, bi lahko predpostavili, da bo turški politični islam v prihodnosti pridobil na poziciji v državi. Vojska, katere vloga bo usklajena z vlogo oboroženih sil v državah-članicah Evropske unije, namreč ne bo več mogla posegati v notranjepolitično življenje in preprečevati uveljavljanja morebitnih islamističnih teženj. Odgovor na vprašanje, ali zaradi zmanjšanja moči vojske kot varuhinje sekularizma obstaja večja nevarnost islamizacije ali celo desekularizacije Turčije, pa bo najbolje poiskati pri turških državljanih samih. Njihova (ne)podpora sekularnosti Turčije namreč kaže na nevarnost islamizacije, desekularizacije države, obenem pa tudi na ponotranjenost modernizacijskega projekta Republike.

¹⁰ Ena izmed srednjeročnih prednostnih nalog, ki jih mora Turčija izvršiti pred pristopom k Uniji in ki so opredeljene v Partnerstvu za pristop iz leta 2001, je bila zahteva po uskladitvi ustavne vloge Nacionalnega varnostnega sveta kot svetovalnega telesa s prakso v državah članicah. (Council of the EU, 2001) Zahteva po prilagoditvi vloge Nacionalnega varnostnega sveta oz. po uveljavitvi civilne kontrole nad vojsko, kakršna obstaja v članicah Unije, je bila ponovljena tudi v Partnerstvu za pristop iz leta 2003. (Council of the EU, 2003) Oktobra 2004 je nato Evropska komisija v svojem rednem letnem poročilu ugotovila, da »se je v Turčiji glede na leto 1999 nadzor civilne oblasti nad vojsko okrepil. Z ustavnimi in zakonskimi amandmaji so razjasnili pozicijo vojske v odnosu do civilnih avtoritet«. (European Commission 2004a: 21)

4.6. TURŠKO JAVNO MNENJE O ŽELENI PRIHODNOSTI DRŽAVE

Do 90-ih let so turški islamisti, zmarginalizirani z režimom Republike, vzpostavili drugo, ne-tradicionalno, kontra-kemalistično politično elito in s svojimi intelektualci, ki so zagovarjali islamski način življenja, uspeli na novo oceniti turško modernizacijo. Prvič v zgodovini Republike niso bili več marginalen politični pojav, temveč politično in ekonomsko močna sila v državi, ki se je povzpela na mesto vladajoče stranke. Vzpon stranke turškega političnega islama in dileme, povezane z njenim prisilnim zatonom, pa so v 90-ih vodile v politično polarizacijo znotraj turške družbe, v ponovno obujeno politično delitev na islamiste in sekulariste. V središče turškega političnega življenja se je vrnil strah pred vladavino islamskega verskega prava, kakršen je bil prisoten v začetnem obdobju Republike. V tej polarizaciji so islamisti poudarjali, da je povsem normalno in celo stvar demokratične pravice, da ima v državi, kjer je 99 odstotkov prebivalcev muslimanov, islam vidnejšo vlogo v javnem življenju. Sekularisti na drugi strani pa so prav v visokem deležu muslimanov videli veliko verjetnost vzpostavitve vladavine islamskega verskega prava. Zahteve islamistov so dojemali in jih še vedno dojemajo kot poskuse vzpostavitve teokracije in resno grožnjo Atatürkovi Republiki. (Çarkoğlu in Toprak 2000: 2)

Kako upravičena je zahteva islamistov po večji vlogi islama v javnem življenju in kako realen strah sekularistov pred uveljavitvijo islamskega verskega prava, kažejo rezultati raziskave turškega javnega mnenja, opravljeni leta 1999.

Odstotek tistih, ki so podprli idejo o državi, temelječi na islamskem verskem pravu, je bil visok, znašal je kar **21,2** odstotka. Izkazalo pa se je, da vprašani niso bili dobro seznanjeni s pomenom verske države, saj se je odstotek naklonjenih ideji o ureditvi Turčije po načelih islamske države po dodatni razlagi skoraj prepolovil. Večina anketiranih tudi ni podprla ideje o večji vlogi religije v političnem življenju. Islam večina dojema kot stvar zasebnega življenja in ni naklonjena temu, da bi vplival na javno življenje oz. imel vidnejšo vlogo v njem. Tistih, ki menijo, da bi v turškem političnem sistemu morale obstajati stranke, katerih politike bi temeljile na islamu, je bilo **24,6** odstotka, 60,6 odstotka vprašanih pa je temu nasprotovala. Dokaj skladni z ugotovitvami o možnostih uveljavitve islamskega verskega prava in islamizacije Turčije so tudi občutki

turških državljanov glede lastne identitete. Čeprav je 99 odstotkov turškega prebivalstva muslimanov, pri večini islamska identiteta ni v ospredju osebnostne identitete. Tistih, ki so se na prvem mestu identificirali kot muslimani, je bilo 35,4 odstotka, večino pa predstavljajo tisti, ki so se najprej identificirali kot Turki oz. po nacionalnosti. (Çarkoğlu in Toprak 2000: 3)

Glede na to, da je projekt sekularne Republike podprla zmagovita večina turškega prebivalstva, je zaenkrat strahove in svarila sekularistov pred nevarnostjo vzpostavitve islamskega verskega prava v Turčiji mogoče označiti za pretirane, po drugi strani pa jih tudi razumeti, saj delež tistih, ki si želijo živeti v Turčiji kot verski državi ni povsem zanemarljiv. Podobno se tudi zahteve po večji vlogi islama v javnem življenju pri večini prebivalcev niso izkazale za upravičene, pri četrtini prebivalstva pa je takšna težnja vendarle prisotna. Ta podatek se sprva zdi zaskrbljujoč, a verjetno ni tako nenavaden oz. značilen samo za Turčijo. Tudi v državah članicah Evropske unije zagotovo obstaja del volilnega telesa, ki bi si želelo, da religija oz. krščanstvo v javnem življenju igra večjo vlogo, res pa je, da Turčija zaradi svojega specifičnega družbenega razvoja z ostalimi evropskimi državami ni povsem primerljiva.

Vzpon Stranke blaginje je bil torej najbolj očiten znak oživitve političnega islama v Turčiji. Začel se je sredi 80-ih let, v 90-ih pa se je že izoblikovala proti-kemalistična politična elita, s katero je kemalistični sekularizem izgubil svoj neizpodbiten položaj v turški politiki. Kljub temu vsaj zaenkrat ne kaže, da bi ta razvoj lahko vodil v ustanovitev Turčije kot islamske republike. Takšnemu mnenju v prid govori več dejstev.

Prvo je seveda večinska podpora turškega prebivalstva sekularni Turčiji. Modernizacijski projekt Republike sicer ni bil izpeljan z odlično oceno oz. še ni dokončan, saj od 10 do 25 odstotkov turškega prebivalstva še vedno ni sprejela sekularne ureditve države, večina pa ga vendarle podpira in ga je uspešno ponotranjila. Drugo dejstvo zadeva značilnosti samega turškega političnega islama. Glavni tok turškega političnega islama namreč ni radikalen, v smislu spremembe družbenopolitičnega sistema, temveč, kot je bilo mogoče zaznati pri politični praksi Stranke blaginje, precej zmeren in spravljiv, vsak poskus radikalnejših islamskih politik oz. v primeru Turčije odklona od ustaljenih kemalističnih, sekularnih političnih praks pa

glasno kritiziran in učinkovito zaustavljen. Kot tretje je pomembno to, da je izključno versko orientirane glasove predstavljal le manjši del glasov za politični islam. Večina je bila stranki političnega islama naklonjena zaradi nezadovoljstva z obstoječo oblastjo in zaradi želje po spremembi. Kar zadeva politiko vladajoče Stranke pravice in razvoja, je stranka resda naklonjena islamski etiki, podobno kot so krščansko-demokratske stranke v evropskih državah naklonjene krščanski, a vsaj zaenkrat ne predstavlja grožnje sekularni Turčiji. Celo nasprotno, izkazala se je za gonilno silo demokratične preobrazbe države, pri kateri poslušno sledi navodilom iz Evropske unije. Z vse večjo vpetostjo v procese evropske integracije pa je možnost preobrata seveda vse manjša. Zaradi tega so tudi podatki o podpori vstopu v Evropsko unijo pomemben kazalnik možnosti morebitne desekularizacije Turčije.

Po podatkih Eurobarometra je septembra 2002 vstop Turčije v Evropsko unijo podpiralo 65 odstotkov turških državljanov (European Commission 2002: 3). Maja 2004, ko je v Turčiji zaradi pričakovanja Unijine odločitve o začetku pristopnih pogajanj vladala prava EU-vročica, je podpora narasla na kar 71 odstotkov (European Commission 2004b: 4), jeseni 2005, ko so se pričakovanja glede začetka pristopnih pogajanj že polegla, pa se je podpora članstvu v EU znižala na **55** odstotkov. Pri tem se je proti vstopu Turčije v EU izreklo 15 odstotkov vprašanih, 21 odstotkov pa jih je še neodločenih. Glede na leto 2004 se je turška podpora članstvu v EU torej vidno zmanjšala, kljub temu pa je še vedno večinska in presega podporo, ki jo vstopu v EU izkazujejo državljani drugih kandidatov za članstvo (Bolgarije, Romunije in Hrvaške) (European Commission 2005: 4). Verjamemo lahko, da z večinsko podporo članstvu v Evropski uniji, državljani Turčije izkazujejo tudi podporo evropski, sekularni Turčiji.

5. VPLIV PRISTOPANJA K EVROPSKI UNIJI NA IZBOLJŠANJE SPOŠTOVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN VARSTVA MANJŠIN

K spoštovanju človekovih pravic se je Turčija zavezala že po drugi svetovni vojni, z včlanitvijo v OZN in Svet Evrope, zelo očitno pa leta 1954 s pristopom k Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (EKČP). Kasneje je ratificirala tudi večino protokolov k EKČP, od sredine 80-ih let naprej (do 1999) pa Konvencijo OZN proti mučenju in drugemu krutemu, nečloveškemu ali ponižujočemu ravnanju ali kaznovanju, Evropsko konvencijo o preprečevanju mučenja in drugega krutega, nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja (vključno s protokoloma), Konvencijo OZN o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk, Konvencijo o otrokovih pravicah¹¹, Evropsko socialno listino, priznala pravico do individualne aplikacije na Evropsko komisijo za človekove pravice ter sprejela pravno zavezujočo kompetenco Evropskega sodišča za človekove pravice (Özbudun in Yazici 2004: 25). Na drugi strani se k varstvu manjšin kot varstvu posebnega sklopa človekovih pravic (Komac 2002: 16) Turčija z mednarodnimi pogodbami oz. z evropskima »manjšinskima pogodbama« ni zavezala.

Turčija tako ni pristopila k Okvirni konvenciji Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin (OKVNM)¹² in k Evropski listini o regionalnih ali manjšinskih jezikih (ELRMJ)¹³, kot ključnima dokumentoma o varstvu manjšin, sprejetima na evropski regionalni ravni, izmed pogodb OZN, ki vsebujejo določbe o varstvu manjšin¹⁴, pa je pristopila le h Konvenciji o otrokovih pravicah. Podpisala, vendar ne tudi ratificirala, je še

¹¹ *Ratifications of International Human Rights Treaties – Turkey*, <http://www1.umn.edu/humanrts/research/ratification-turkey.html> (10. 1. 2006).

¹² *Signatures and ratifications of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities*, http://www.coe.int/T/E/human_rights/minorities/2._FRAMEWORK_CONVENTION... (22. 1. 2006).

¹³ *Signatures and ratifications of the European Charter for Regional or Minority Languages*, <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=14...> (22. 1. 2006).

¹⁴ Pogodbe OZN, ki vsebujejo določbe o varstvu manjšin: Konvencija o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida, Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah, Konvencija o preprečevanju in kaznovanju zločina apartheida, Konvencija o otrokovih pravicah, Konvencija Unesca proti diskriminaciji v izobraževanju; (Komac 2002: 93-96)

Mednarodno konvencijo o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije. Kljub temu je Turčijo k varstvu (predvsem nemuslimanskih) manjšin zavezovala že mirovna Pogodba iz Lausanne (1923)¹⁵.

Kljub dokaj obsežni zavezanosti k mednarodnemu varstvu človekovih pravic, kljub opredelitvi spoštovanja človekovih pravic kot ene izmed temeljnih značilnosti Republike¹⁶ ter kljub zavezanosti k varstvu manjšin s Pogodbo iz Lausanne Turčija človekovih pravic in varstva manjšin ni zadovoljivo spoštovala. Decembra 1999 je Evropski svet, ko je Turčiji uradno priznal status kandidatke za članstvo v Evropski uniji (EU), o turškem spoštovanju človekovih pravic in varstvu manjšin podal negativno oceno. Turčijo je opredelil kot državo, v kateri sicer obstajajo osnovne značilnosti demokratičnega sistema, na področju spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin pa ugotovil »velike primanjkljaje« (European Commission 2004a: 53). Področja teh velikih primanjkljajev je leta 1998 v svojem prvem poročilu o Turčiji definirala Evropska komisija.

Komisija je v Turčiji glede človekovih pravic ugotovila naslednje specifične probleme: mučenje (v priporih in na policijskih postajah), »izginotja« posameznikov, izvensodne usmrtitve, nedemokratičen režim pripora oz. policijskega skrbstva, omejena svoboda govora (preganjanje in toženje politikov, novinarjev, pisateljev, sindikalistov in predstavnikov nevladnih organizacij, ki »žalijo« ali »škodijo« državi), omejena svoboda tiska (grožnja cenzure in možnost zasega časopisov, knjig ali filmov, ki obravnavajo občutljive politične teme), katastrofalne razmere v turških zaporih, omejeni svoboda združevanja (delovanja nevladnih organizacij) in svoboda zborovanja (demonstracij), nezavidljiv položaj žensk (obstoj nekaterih diskriminacijskih zakonskih določil in nasilje v družini) ter obstoj smrtne kazni (European Commission 1998: 15-17). Glede varstva manjšin pa je kot glavni problem navedla *de jure* in *de facto* različno ravnanje z manjšinami, ki so priznane po Lausannski pogodbi, in tistimi, ki jih le-ta izrecno ne omenja. Slednjih država ne priznava, s tem pa tudi ne njihovih manjšinskih pravic in kulturne identitete. (prav tam, 20)

¹⁵ *Treaty of Peace with Turkey signed at Lausanne (1923)*, členi 37 – 45, <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1918p/lausanne.html> (21. 4. 2006).

¹⁶ *Constitution of the Republic of Turkey (1982)*, člen 2, http://www.constitution.org/cons/turkey/turk_cons.htm (26. 1. 2005).

V pričujočem poglavju bom proučevala, kakšen napredek, če sploh kakšen, je Turčija - v procesu pristopanja k Evropski uniji – dosegla na področju spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin od decembra 1999, ko ji je Evropski svet priznal status uradne kandidatke za članstvo v Uniji, pa do decembra 2004, ko je Evropski svet določil datum začetka pristopnih pogajanj. Preverila bom torej, če se s pristopanjem k Evropski uniji turško spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin izboljšuje.

5.1. Človekove pravice in varstvo manjšin kot kulturno-civilizacijski vidik

Za slabo sliko turškega spoštovanja človekovih pravic in pravic pripadnikov manjšin sta bila »zaslužna« predvsem dva dejavnika: restriktivna turška ustava, sprejeta po vojaškem udaru leta 1982 (Özbudun in Yazici 2004: 13), ter represivni ukrepi turške vlade proti kurdskim aktivistom v 90-ih letih (Aydin in Keyman 2004: 22). Poleg teh dveh oprijemljivih razlogov se v primeru Turčije, podobno kot pri vprašanju sekularnosti, pojavlja še dodaten, kulturno-civilizacijski razlog za »velike primanjkljaje«. Države s prebivalstvom islamske veroizpovedi, kakršna je seveda tudi Turčija, naj bi namreč težko sprejemale razumevanje človekovih pravic, kakršno obstaja v državah Evropske unije, razlogi za to pa naj bi se skrivali v zgodovinskem razvoju doktrine človekovih pravic in v značilnostih islamske verske etike.

Moderna doktrina človekovih pravic se je začela porajati v 17. in 18. stol., v okviru evropske razsvetljenske pravno-filozofske in politične misli. (Cerar 1996: 51) Ker se je pojavila in razvila v Evropi, je krščanstvo z razvojem doktrine človekovih pravic povezano bistveno tesneje kot druge religije, lažje pa jo tudi sprejema kot druge države (avtentičnega krščanstva in doktrine človekovih pravic vsebinsko ni mogoče istovetiti). (prav tam, 89) Ker na drugi strani turška družba v evropskem razsvetljenskem procesu ni sodelovala, lahko sklepamo, da je razkorak med versko etiko in doktrino človekovih pravic v Turčiji preseči težje kot v evropskih »krščanskih« državah. Dodatno naj bi sprejemanje doktrine človekovih pravic oteževala še islamska verska etika.

Islamsko pravo, ki je tesno povezano z religijo oz. je iz nje izvedeno, je namreč v svojem bistvu doktrina o dolžnostih. Pravice imajo po islamskem pravu le podrejen,

sekundarni pomen in so priznane le toliko, kolikor so vsebovane v pojmu dolžnosti. Ta izvira iz božjega zakona in ni neposredno vezana na človeško naravo kot samostojno pojavnost, kot je to značilno za koncept človekovih pravic. (Cerar 1996: 71-72) V neskladju z modernim razumevanjem človekovih pravic je tudi v islamskem pravu diskriminatorno obravnavanje nemuslimanov in žensk. (prav tam, 74) Ker je tudi Turčija država s prebivalci islamske veroizpovedi, bi lahko sklepali, da k njenemu nespoštovanju človekovih pravic in varstva manjšin prispevajo tudi značilnosti islamske verske etike, spoštovanje človekovih pravic in varstva manjšin pa lahko zaradi tega uvrstimo med kulturno-civilizacijske vidike vstopanja Turčije v EU.

5.2. ČLOVEKOVE PRAVICE IN VARSTVO MANJŠIN V PRAVU EU

Ker me zanima vpliv pristopanja k Evropski uniji na turško spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin, bom najprej pogledala, kakšno mesto imajo človekove pravice in pravice pripadnikov manjšin v pravu EU¹⁷.

Člen 6 Pogodbe o Evropski uniji (PEU), spremenjen z Amsterdamsko pogodbo (1997)¹⁸, v svojem prvem odstavku določa, da Unija temelji na načelih svobode, demokracije, vladavine prava ter spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Spoštovanje človekovih pravic je torej opredeljeno kot eno izmed temeljnih načel Unije in če Svet EU pri državi članici ugotovi resno in vztrajno kršenje temeljnih načel, lahko državo tudi

¹⁷ Pravo EU sestavljajo: pravo prvega stebra (pravo Evropske (gospodarske) skupnosti, Evropske skupnosti za atomsko energijo (in Evropske skupnosti za premog in jeklo)), pravo drugega stebra (skupna zunanja in varnostna politika), pravo tretjega stebra (policijsko in pravosodno sodelovanje v kazenskih zadevah) ter skupne in sklepne določbe. Pravo prvega stebra – imenujemo ga pravo (Evropske) skupnosti, pravo Evropskih skupnosti ali komunitarno pravo - je najobsežnejše in doslej najpomembnejše, je naddržavno. Pravo drugega stebra je ostalo medvladnega značaja, pravo tretjega stebra pa je hibrid prvih dveh. (Accetto, Grilc in Podobnik 2002: 60)

¹⁸ Z Amsterdamsko pogodbo (1997) so se spremenile Pogodba o Evropski uniji, Pogodbe o ustanovitvi treh Evropskih skupnosti in določeni povezovalni akti. Tudi po Amsterdamu so v veljavi še vedno ostale štiri pogodbe: Pogodba o Evropski uniji, Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti, Pogodba o Evropski skupnosti za premog in jeklo ter Pogodba o Evropski skupnosti za atomsko energijo; (Accetto, Grilc in Podobnik 2002: 65)

kaznuje; po 7. členu lahko zaustavi izvrševanje nekaterih njenih pravic, ki izhajajo iz Pogodbe. (Accetto, Grilc in Podobnik 2002: 66-67) S Pogodbo iz Nice (2001) je bil členu 7 dodan nov odstavek (7.1), v katerem je predviden proceduralni mehanizem za preventivno delovanje Unije (sprejetje priporočil državi), ko v določeni državi članici obstaja očitno tveganje hude kršitve človekovih pravic. (Cremona, ur. 2003: 237)

V drugem odstavku člen 6 nadalje določa, da Unija temeljne pravice, kot jih zagotavlja EKČP in kot te izhajajo iz ustavnih tradicij, skupnih državam članicam, spoštuje kot splošno načelo prava Skupnosti. Člen 6.2 je tudi določba, o kateri Sodišče Evropskih skupnosti lahko odloča; z vidika človekovih pravic lahko presoja ukrepe institucij Skupnosti, glede na prakso Sodišča pa tudi ukrepe držav članic, v glavnem takrat, ko te izvajajo pravni red Skupnosti. (Accetto, Grilc in Podobnik 2002: 62, 76)

V PEU so človekove pravice in temeljne svoboščine v klasičnem pomenu izrecno omenjene še pri ciljih skupne zunanje in varnostne politike (SZVP), ki jih določa člen 11. Eden izmed ciljev SZVP Unije je namreč razvoj in utrjevanje demokracije, pravne države ter spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. (prav tam, 63)

Za izrecen vnos »človekovih pravic in temeljnih svoboščin« v pravo Skupnosti, torej v prvi steber Unije, pa je zaslužno določilo 2. odstavka 177. člena Pogodbe o ustanovitvi Evropske skupnosti (PES). Člen določa, da bo politika Skupnosti na področju sodelovanja pri razvoju držav v razvoju prispevala k splošnemu cilju razvijanja in uveljavljanja demokracije, vladavine prava ter spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. (prav tam, 66)

V PES se človekove pravice na mnogih mestih pojavljajo tudi neizrecno oz. posamično. Med najpomembnejšimi sta člen 2, ki kot enega izmed ciljev, ki naj bi jih Skupnost dosegla z vzpostavitvijo skupnega trga, gospodarske in denarne unije ter z izvajanjem skupnih politik in dejavnosti, navaja enakopravnost med moškimi in ženskami, ter člen 13, ki v pravo Skupnosti vnaša splošno načelo o nediskriminaciji oz. zakonodajno pristojnost Skupnosti (možnost ukrepov Sveta EU) v boju proti diskriminaciji na podlagi spola, rasnega ali etničnega izvora, verskega ali nazorskega prepričanju, invalidnosti, starosti ali spolni usmerjenosti. Umestitev splošnega določila o nediskriminaciji v PES predstavlja jasno priznanje načela varstva temeljnih človekovih pravic in svoboščin v okviru Unije. (prav tam, 67-68, 80)

Človekove pravice so torej vsebovane v mnogih pogodbenih določilih, spoštovanje človekovih pravic velja tudi za eno izmed temeljnih vrednot Unije, utrjevanje spoštovanja človekovih pravic pa si je Unija zastavila kot enega izmed ciljev odnosov z državami nečlanicami. Svojo zavezanost k spoštovanju človekovih pravic je Unija nazadnje poudarila še s sprejetjem Listine o temeljnih pravicah Evropske unije¹⁹. Vendar, ker so bila pogodbeni določila, v katerih se pojavljajo človekove pravice, cepljena na niz Pogodb, ki so bile dolgo časa skoraj popolnoma osredotočene na ekonomske cilje, primarni fokus Unije ostaja ekonomski (Craig in de Bruca 1998: 296), človekove pravice, zaščitene in zagotovljene v pravu EU, pa so predvsem tiste, ki imajo ekonomski naboj (Accetto, Grilc in Podobnik 2002: 59).

Kar zadeva varstvo manjšin, pravo EU na tem področju dejansko ne obstaja. Glavni razlog za to, da Skupnost ni prevzela nobenih obveznosti do manjšin na svojem območju, je, da najmanj dve članici - Francija in Grčija – sploh ne priznavata obstoja etničnih manjšin na svojem ozemlju, v mnogih drugih članicah Unije pa sicer priznavajo obstoj manjšin, a nimajo dovolj politične volje za ureditev njihovega položaja. Etnični in kulturni vidiki integracije tako ne spadajo v področje delovanja institucij Evropske unije. (Devetak 1999: 178, 234)

Osnovo za varstvo manjšin bi, v okviru pristojnosti Unije, sicer lahko predstavljal člen 13 PES, ki Svetu EU omogoča sprejemanje ukrepov za boj proti diskriminaciji na podlagi spola, rasnega ali etničnega izvora, vere, prepričanja, invalidnosti, starosti ali spolne usmerjenosti, ter Direktiva sveta EU o »enakem obravnavanju oseb ne glede na njihov rasni ali etnični izvor«, sprejeta junija 2000. (Hughes in Sasse 2003: 11) Ker pa po mnenju Evropske komisije pojem rasni ali etnični izvor ne vključuje jezikovne

¹⁹ Listina o temeljnih pravicah EU predstavlja poskus Evropske unije, da bi dobila enoten seznam temeljnih pravic, ki v Uniji uživajo sodno varstvo. Razglašena je bila leta 2000 na vrhu v Nici, vendar ji Evropski svet ni podelil formalno-pravnega statusa. Sodišče ES samo odloči, v kolikšni meri jo bo upoštevalo kot neformalni pravni vir. Listina vsebinsko sicer nadgrajuje EKČP, a se od nje ne oddaljuje, črpa pa tudi iz drugih virov, npr. iz Evropske socialne listine. (Accetto, Grilc in Podobnik 2002: 85-86)

Listina je bila vključena v Pogodbo o Ustavi za Evropo. *Pogodba o Ustavi za Evropo* (2004), <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/JOHtml.do?uri=OJ:C:2004:310:SOM:SL:HTML> (26. 2. 2005). Do februarja 2006 je Pogodbo o Ustavi za Evropo ratificiralo 14 držav članic, 2 članici (Francija in Nizozemska) sta jo zavrnila. Proces ratifikacije se kljub temu nadaljuje. *Ratifikacija Pogodbe o Ustavi za Evropo*, http://europa.eu.int/constitution/referendum_sl.htm (20. 11. 2005).

različnosti, ki je glavni določevalni element narodnih manjšin, se ta antidiskriminacijska določila nanašajo le na določene manjšine, npr: Rome in Jude. (Brezigar 2002)

Varstva manjšin se ohlapno dotika še 151. člen PES. Vsebuje namreč medlo priznanje zahteve, da morajo države članice spoštovati »nacionalno in regionalno raznolikost«. (Hughes in Sasse 2003: 9) Na tem členu, ki zadeva kulturo, temelji glavna Unijinih ukrepov, nanašajočih se na varstvo manjšin, a še ta vsebuje dve nadaljnji omejitvi. In sicer, prepoveduje poseganje na področje harmonizacije državnih zakonodaj, s čimer Uniji ne priznava neposrednih zakonodajnih pristojnosti, kot drugič pa določa, da morajo biti morebitni stimulatívni ukrepi sprejeti s soglasjem vseh držav članic. S tem je dejansko onemogočena možnost stvarnih posegov za varstvo manjšin. (Brezigar 2003: 233)

Evropska Unija tako nima nobenih izrecnih, pravno zavezujočih določil za varstvo manjšin, a manjšinski problematiki je vseeno namenila nekaj pozornosti, predvsem po zaslugi Evropskega parlamenta. Ta je zaradi skrbi pred grožnjo jezikovne globalizacije in za zaščito večjezičnosti Evrope od 80-ih let naprej sprejel vrsto resolucij, s katerimi je poskušal opozoriti na vprašanje manjšinskih jezikov in kultur. Resolucije sicer niso pravno obvezujoče, a k ukrepom za zaščito manjšin pozivajo Evropsko komisijo, Svet in oblasti držav članic. (Brezigar 1999: 144) Na varstvo manjšin pa se nanašata tudi dve določili v pravno še neobvezujoči Listini o temeljnih pravicah Unije, vključeni tudi v (še neveljavno) Pogodbo o Ustavi za Evropo²⁰.

V 21. členu tako Listina prepoveduje diskriminacijo (med drugim) na podlagi etničnega izvora, jezika, vere ali pripadnosti narodnim manjšinam, v 22. členu pa uvaja novo načelo oz. novo temeljno pravico - pravico do različnosti, tudi jezikovne. Določa namreč, da »Unija spoštuje kulturno, versko in jezikovno različnost«. Listina je s tem določilom postala prvi mednarodni dokument, v katerem je jezikovna različnost navedena kot vrednota oz. pravica. Četudi pa bo nekoč stopila v veljavo, glede varstva manjšin še ne bo zagotavljala pravic. Vsebovala bo le prepoved diskriminacije, z določilom o različnosti pa bo v najboljšem primeru le odprla pot priložnostim. (Brezigar 2003: 233)

²⁰ glej opombo št. 19

Kar zadeva Pogodbo o Ustavi za Evropo, bi njena potrditev za varstvo manjšin v okviru EU pomenil pomemben korak naprej. Pogodba uvaja načelo kulturne različnosti, ki je tako temeljna pravica državljanov kot tudi cilj Evropske unije, izrecno omenja pravice pripadnikov manjšin (spoštovanje pravic pripadnikov manjšin je, v sklopu spoštovanja človekovih pravic, opredeljeno kot ena izmed temeljnih vrednot Unije²¹), pri členu o kulturi pa odpravlja zahtevo po konsenzu in dopušča odločanje s kvalificirano večino. (Brezigar 2005)

Kljub Pogodbi o Ustavi in razvoju t. i. mehkega prava na področju varstva manjšin, ostaja dejstvo, da EU danes nima pravno zavezujočih določil za varstvo manjšin. Zaradi tega prevzemanje skupnostnega prava seveda ne more vplivati na izboljšanje varstva manjšin v državah kandidatkah, podobno pa tudi ne na izboljšanje spoštovanja človekovih pravic, saj Skupnost ne ureja področja klasičnih človekovih pravic. Kljub temu je varstvo manjšin, skupaj s spoštovanjem človekovih pravic – ki pa je vendarle opredeljeno kot ena izmed temeljnih vrednot Unije – uvrščeno med pogoje za vstop novih članic v Unijo.

²¹ *Pogodba o Ustavi za Evropo (2004)*, 2004 O.J. (C 310), člen 2, <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/JOHtml.do?uri=OJ:C:2004:310:SOM:SL:HTML> (26. 2. 2005).

5.3. VLOGA SPOŠTOVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN VARSTVA MANJŠIN V POLITIKI POGOJEVANJA V PROCESU PRISTOPANJA K EVROPSKI UNIJI

5.3.1. Stopnje v procesu pristopanja k Evropski uniji

Do zasedanja Evropskega sveta v Helsinkih, leta 1999, se je, predvsem ob pristopanju držav iz srednje in vzhodne Evrope, v grobem izoblikovalo sedem stopenj v procesu pristopanja k EU. In sicer:

1. podpis privilegiranega trgovinskega sporazuma,
2. podpis in implementacija okrepljene oblike pridružitvenega sporazuma (Evropski sporazumi, Sporazumi o stabilizaciji in pridruževanju),
3. začetek pristopnih pogajanj,
4. odpiranje in zapiranje 31 poglavij,
5. podpis pristopne pogodbe,
6. ratifikacija pristopne pogodbe s strani nacionalnih parlamentov in
7. vstop kot polnopravna članica.

V tem procesu pristopanja države prosilke/kandidatke za članstvo napredujejo na podlagi izpolnjevanja specifičnih pogojev, Unija pa odloča, kdaj so ti pogoji izpolnjeni. Glede na to, da je polnopravno članstvo v Evropski uniji v vseh državah prosilkah za članstvo zelo zaželen cilj - vlade vseh držav so ga opredelile kot svojo zunanjepolitično prioriteto - je ta »vratarska vloga« Unije oz. odločanje, kdaj lahko posamezna država pristopi k naslednji stopnji v pristopnem procesu, zelo močno orodje vplivanja na politike držav prosilk/kandidatk. K spremembam politik sicer pripomorejo tudi finančne, trgovinske in druge ugodnosti Unije, a tako neposrednih in očitnih posledic, kot je približanje polnopravnemu članstvu, nimajo. (Grabbe 2001: 6, 12)

Še posebej prelomna stopnja v tem približevanju polnopravnemu članstvu je začetek pristopnih pogajanj. Ta je od zasedanja Evropskega sveta v Helsinkih, leta 1999, izrecno odvisen od izpolnjevanja kopenhagenskih političnih kriterijev (prav tam, 6, Cremona, ur. 2003: 114). Sklenjeno je bilo:

»Skladnost s političnimi kriteriji, postavljenimi na zasedanju Evropskega sveta v Kopenhagenu, je predpogoj za začetek pristopnih pogajanj, skladnost z vsemi kopenhagenskimi kriteriji pa je osnova za pristop k Uniji.« (European Council, 1999)

5.3.2. Spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin v kopenhagenskih politični kriterijih

»Kopenhagenski« kriteriji za članstvo v Evropski uniji so bili sprejeti na zasedanju Evropskega sveta v Kopenahegenu, junija 1993. Poleg delujočega in konkurenčnega tržnega gospodarstva ter sposobnosti prevzemanja obveznosti, izhajajočih iz članstva v Uniji, od potencialnih članic Evropske unije zahtevajo:

»stabilnost institucij, ki zagotavljajo demokracijo, vladavino prava, človekove pravice ter spoštovanje in zaščito manjšin.« (European Council, 1993)

Med politične kriterije za članstvo v Evropski Uniji, izpolnjevanje katerih je leta 1999 postalo tudi predpogoj za začetek pristopnih pogajanj, je torej uvrščeno tudi spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin.

S postavitvijo kriterijev za članstvo v Evropski uniji je Evropski svet poskušal zavarovati proces poglobljanja (povečevanja pristojnosti in nalog) Unije, saj je v Kopenhagenu odprl pot širjenju Unije, na srednjo in vzhodno Evropo. (Cremona, ur. 2003: 113) Da so med kriteriji za članstvo v Uniji tudi politične zahteve, pa gre pripisati dejstvu, da se je po letu 1990 Evropska unija vse bolj razvijala v smeri politične unije in težila k predstavljanju ne samo stabilnosti in blaginje, temveč tudi demokratičnih vrednot (Open Society Institute 2002: 17). K uvrstitvi varstva manjšin med politične kriterije je še dodatno prispevalo spoznanje, da so nerešeni manjšinski problemi velik izvor nestabilnosti v odnosih med evropskimi državami. Ta poleg miru in varnosti ogroža tudi možnosti za neoviran gospodarski razvoj kontinenta. (Devetak 1999: 180)

Štiri leta po zasedanju Evropskega sveta v Kopenhagenu so bili kopenhagenski politični kriteriji opredeljeni tudi v amandmajih Amsterdamske pogodbe k PEU. S tem, ko je bil kriterijem dan temelj v Pogodbi, so države članice jasno sporočile njihovo pomembnost. (Cremona, ur. 2003: 114) Vendar, opredelitev kriterijev v Pogodbi se od kopenhagenskih političnih kriterijev pomembno razlikuje po tem, da ne vključuje zahteve po varstvu manjšin. 49. člen PEU namreč kot pogoj za zaprositev za članstvo v Uniji navaja spoštovanje načel iz člena 6.1, ta pa Unijo utemeljuje na načelih svobode, demokracije, vladavine prava ter spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Ker varstvo manjšin ni navedeno med »temeljnimi načeli« Unije, je izključeno tudi iz predpogoja za članstvo v Uniji. Med PEU in kopenhagenskimi političnimi kriteriji je torej prišlo do očitnega neskladja, ker pa je PEU pravno zavezujoča, to pomeni, da je Evropska unija normo varstva manjšin opustila kot pogoj za članstvo. Kljub temu je v procesu širitve Evropske unije varstvo manjšin obdržalo svojo retorično pomembnost, s tem pa tudi vpliv na politike držav kandidatk. (Hughes in Sasse 2003: 10-11)

Izključitev varstva manjšin iz »temeljnih načel« Unije kaže na dvojna merila, ki veljajo za stare in nove članice Unije glede varstva manjšin. Unija v kopenhagenskih kriterijih od bodočih članic zahteva ureditev varstva manjšin, stare članice pa po PEU k varstvu manjšin niso zavezane. Razloga za to dvojnost v odnosu do varstva manjšin sta politična spornost vprašanja varstva manjšin znotraj Evropske unije ter neenotna praksa varstva manjšin v državah Evropske unije. Nekaj (starih) članic EU še vedno tudi ni ratificiralo OKVM²². (Cremona, ur. 2003: 120)

Če je spoštovanje človekovih pravic povsem »naraven« kriterij za članstvo v Evropski uniji – vse (stare) članice EU so pristopnice EKČP²³ in v splošnem spoštujejo temeljne pravice in svoboščine svojih državljanov – pa je varstvo manjšin torej zelo problematičen kriterij za članstvo v Evropski uniji. Kot že povedano, prava EU na tem področju praktično ni in praksa varstva manjšin v (starih) članicah EU je zelo neenotna, nejasni pa so tudi mednarodni standardi varstva manjšin (Hughes in Sasse 2003: 1).

5.3.2.1. Vsebina kriterija »spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin«

Ob postavitvi političnih kriterijev kopenhagenski Evropski svet le-teh vsebinsko ni definiral. (Cremona, ur. 2003: 115) To je slabost kriterijev, saj ni povsem jasno, kakšne

²² Do januarja 2006 OKVM še ni niti podpisala Francija, ratificirale pa je še niso Belgija, Grčija in Luksemburg. *Signatures and ratifications of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities*, http://www.coe.int/T/E/human_rights/minorities/2._FRAMEWORK_CONVENTION... (22. 1. 2006).

²³ Ratifications of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=005&CM=&DF...> (2. 6. 2005).

standarde spoštovanja človekovih pravic, predvsem pa varstva manjšin zajemajo. Politični kriteriji bi morali biti opredeljeni natančno, s pojasnitvijo posameznih zahtev, ki bi jim morale kandidatke zadostiti (Open Society Institute 2001: 17). Na področju varstva manjšin ni jasno niti to, ali je pogoj za članstvo priznanje manjšin. (Open Society Institute 2002: 19) O vsebini kriterija »spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin« je sicer mogoče sklepati iz dokumentov Evropske komisije - iz Komisijinih mnenj o kandidatkah ter iz rednih letnih poročil o napredku držav kandidatk.

V mnenjih o članstvu desetih srednje in vzhodnoevropskih držav, podanih julija 1997 v dokumentu Agenda 2000, je Komisija države kandidatke ocenjevala tudi na področju spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin. Pri tem se je sklicevala na standarde spoštovanja človekovih pravic, kot jih določa EKČP (vključno s sprejemom protokola, ki državljanom dovoljuje prenos primera na Evropsko sodišče za človekove pravice), ter na standarde varstva manjšin, kot jih določata OKVNM in Priporočilo 1201 Parlamentarne skupščine Sveta Evrope²⁴. (Cremona, ur. 2003: 115-116)

Tudi v rednih letnih poročilih Komisija spoštovanje človekovih pravic v državah kandidatkah ocenjuje na podlagi EKČP, ki predstavlja naravno jedro standardov človekovih pravic v EU (Cremona, ur. 2003: 237), pri ocenjevanju varstva manjšin pa se sklicuje na načela in dokumente Sveta Evrope in Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) (Hughes in Sasse 2003: 17).

Sklepati je torej mogoče, da vsebina kriterija »spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin« zajema standarde spoštovanja človekovih pravic, kot jih določa EKČP, in standarde varstva manjšin, kot jih določa v prvi vrsti OKVNM. Če pri standardih spoštovanja človekovih pravic večjih dilem ni, je pri standardih varstva manjšin treba poudariti, da Komisija v državah kandidatkah torej ocenjuje celostno varstvo manjšin. To predstavlja tako uveljavljanje antidiskriminacijskih določil kot tudi priznavanje posebnih manjšinskih pravic. Določila o nediskriminaciji namreč pripadnikom manjšin zagotavljajo enakost pred zakonom, posebne pravice pa posameznikom in skupnostim omogočajo ohranjanje njihove različnosti; z njimi se izognejo asimilaciji v večinsko kulturo (Open

²⁴ Priporočilo 1201, sprejeto leta 1993, predstavlja predlog dodatnega protokola k EKČP, o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim manjšinam. Vsebuje tudi definicijo narodnih manjšin. *Recommendation 1201 (1993)*, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA93/EREC1201.HTM> (16. 20. 2005).

Society institute 2001: 12). Šele (posebne) manjšinske pravice so v bistvu tiste, ki, kljub formalni enakopravnosti, manjšinam zagotavljajo dejansko enakopravnost z večinskim prebivalstvom. Med najbolj pomembnimi posebnimi manjšinskimi pravicami so pravica do rabe jezika v zasebnem in javnem življenju, pravica do izobraževanja v jeziku manjšine ter pravica do ohranjanja in razvoja lastne kulture. (Petrič 1977: 105-106)

Vsebina političnega kriterija »spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin« je torej določena le okvirno. Politični kriteriji so kljub temu vplivni, in sicer kot norma ter kot gonilo za doseganje skladnosti (Hughes in Sasse 2003: 12).

5.3.3. Načrt in nadzor izpolnjevanja kriterijev – Okrepljena predpristopna strategija

Izraz »predpristopna strategija« se nanaša na pobude Evropske unije, namenjene približevanju držav kandidatk Uniji na političnem, ekonomskem in pravnem področju. Predpristopne strategije – razvijati so se začele po letu 1994 - so še posebej relevantne oz. kar nujne takrat, ko morajo države kandidatke izpeljati uvodne, pripravljalne politične, ekonomske in pravne prilagoditve. Takšne prilagoditve so morale izvesti tudi države kandidatke iz srednje in vzhodne Evrope. (Cremona, ur. 2003: 9-11) Da bi jim omogočil vstop oz. jih spodbudil pri usklajevanju z EU pred pristopom, je Evropski svet leta 1997 na zasedanju v Luxemburgu lansiral t. i. Okrepljeno predpristopno strategijo, v katero so bili kasneje vključeni tudi Ciper, Malta in Turčija. Okrepljena predpristopna strategija vsebuje tri glavne sestavne dele - tri glavne usklajevalne mehanizme: partnerstvo za pristop, povečana predpristopna finančna pomoč ter letna ocena napredka. (prav tam, 30)

5.3.3.1. Partnerstvo za pristop

Partnerstva za pristop, zasnovana za vsako državo posebej, predstavljajo neposreden vzvod za oblikovanje politik v državah kandidatkah. Vsebujejo namreč seznam

prednostnih nalog pri sprejemanju zakonodaje EU in pri izpolnjevanju kopenhagenskih političnih kriterijev, ki jih morajo države implementirati kratkoročno, v roku enega leta, ali srednjeročno, v petih letih. Izvrševanje teh nalog spremlja Evropska komisija in o napredku poroča v svojih rednih letnih poročilih. Na podlagi svojih ugotovitev Komisija nato izdaja revidirana partnerstva za pristop. Kot odgovor na ta pristopna partnerstva države kandidatke sprejemajo Nacionalne programe za izpolnjevanja kriterijev in sprejemanja pravnega reda EU. V njih nakazujejo, kako in kdaj bodo implementirale naloge, opredeljene v pristopnih partnerstvih. Partnerstva za pristop predvidevajo tudi dodatno finančno pomoč (drugi mehanizem okrepljene predpristopne strategije), ki - ker je odvisna od uspešnosti izvrševanja prednostnih nalog - prav tako deluje spodbudno na usklajevanje s politikami EU. (Grabbe 2001: 7, Cremona, ur. 2003: 126, 31)

Evropska unija je od leta 1999 pa do konca 2004 za Turčijo oblikovala dve partnerstvi za pristop. Prednostne naloge iz partnerstev, nanašajoče se na človekove pravice in varstvo manjšin, bom predstavila v poglavju 5.4.

5.3.3.2. Redna poročila o napredku

Tretji pomemben mehanizem okrepljene predpristopne strategije so redna letna poročila Evropske komisije o napredku kandidatk. Na podlagi teh Komisijinih poročil Evropski svet sprejema odločitve glede vodenja pristopnih pogajanj in njihove morebitne razširitve na druge kandidatke. Prava letna poročila o napredku, in ne zgolj mnenja, ki so vsebovala sintezo in ovrednotenje napredka, je začela Evropska komisija izdajati leta 1998, tudi za Turčijo. Objava poročil in preprosto že samo dejstvo, da so poročila napovedana in pričakovana, v državah kandidatkah ustvarja vzdušje neprestane nadzorovanosti. Slednje zato pomembno prispeva k prepričanju, da je zastavljene ukrepe potrebno izvesti. (Cremona, ur. 2003: 32-33)

Od leta 1999 pa do konca leta 2004 je Evropska komisija za Turčijo izdala 5 rednih poročil²⁵. Zelo pomembno je bilo zadnje, iz oktobra 2004, saj je na podlagi tega

²⁵ *Overview of Key Political Documents Related to Enlargement – Turkey*, <http://ec.europa.eu/comm/enlargement/turkey/docs.htm> (1. 9. 2005).

Komisijinega poročila Evropski svet odločil, ali Turčija lahko napreduje na naslednjo stopnjo v pristopnem procesu – na začetek pristopnih pogajanj.

Okrepljena predpristopna strategija s svojima glavnima mehanizmoma, tj. s partnerstvi za pristop in z letnimi ocenami napredka, predstavlja načrt in nadzor izpolnjevanja kopenhagenskih kriterijev. Ker je zadostitev le-tem pogoj za članstvo v Uniji oz. za začetek pristopnih pogajanj (politični kriteriji), je povsem logično sklepati, da je okrepljena predpristopna strategija zelo učinkovit instrument Evropske unije pri vplivanju na politike držav kandidat na področjih, ki jih pokrivajo kopenhagenski kriteriji, torej tudi na področju spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin.

5.4. TURŠKA POT DO ZAČETKA POGAJANJ: Glavni vzvodi izpolnjevanja pol. kriterijev (oz. kriterija »spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin«)

5.4.1. Odločitev Evropskega sveta 1999

Z uvrstitvijo v posebno strategijo, imenovano »Evropska strategija za Turčijo«, je leta 1997 Evropski svet Turčijo izključil iz okrepljenega predpristopnega procesa, v katerega so bile vključene države srednje in vzhodne Evrope. V odgovor na takšno odločitev Evropskega sveta je Turčija začasno prekinila politični dialog z Unijo. Odnosi so se ponovno izboljšali decembra 1999, z zasedanjem Evropskega sveta v Helsinkih, ko se je zgodil temeljni preobrat v pristopu Evropske unije do Turčije - Turčiji je bil podeljen uradni status države kandidatke za članstvo v Uniji. Kljub statusu kandidatke pa pristopnih pogajanj z Unijo Turčija še ni začela. Evropski svet je namreč jasno določil, da se bodo pristopna pogajanja s Turčijo začela šele takrat, ko bo le-ta izpolnjevala kopenhagenske politične kriterije, enako kot ostalih 12 kandidat pa je bila vključena v okrepljeno predpristopno strategijo. Ta je predvidevala sklenitev partnerstva za pristop, sprejetje Nacionalnega programa za sprejem pravnega reda EU in okrepljen politični dialog z Unijo. (Cremona, ur. 2003: 38, 132)

Odločitev Evropskega sveta decembra 1999 je bila za pristopanje Turčije k EU torej trojnega pomena: pridobila je uradni status kandidatke, obet sklenitve partnerstva za pristop, obenem pa se ozavedla tudi pomena izpolnjevanja kopenhagenskih političnih kriterijev, ključnega za začetek pristopnih pogajanj.

5.4.2. Partnerstvo za pristop 2001

S posebno uredbo Sveta EU je bilo prvo pristopno partnerstvo za Turčijo - prvi vzvod izpolnjevanja kopenhagenskih političnih kriterijev - sklenjeno marca 2001. V razdelku »Okrepljen politični dialog in politični kriteriji«, ki je vseboval prednostne naloge s področja izpolnjevanja političnih kriterijev, je bilo navedenih največ tistih prednostnih nalog, ki so se nanašale na spoštovanje človekovih pravic, tri naloge pa so se nanašale tudi na varstvo manjšin.

Tako so bile med kratkoročnimi nalogami (Turčija naj bi jih realizirala v letu 2001) iz področja spoštovanja človekovih pravic navedene naslednje:

- Okrepiti zakonska in ustavna zagotovila za pravico do svobode govora (v skladu s členom 10 EKČP); v tem kontekstu obravnavati status tistih oseb, ki služijo zaporno kazen zaradi izražanja nenasilnih mnenj,
- Okrepiti zakonska in ustavna zagotovila za uživanje pravice do svobodnega združevanja in miroljubnega zborovanja ter spodbuditi razvoj civilne družbe,
- Okrepiti zakonska določila in izvesti vse potrebne ukrepe, da bi okrepili boj proti praksam mučenja, zagotoviti skladnost z Evropsko konvencijo o preprečevanju mučenja,
- Nadalje usklajevati pravne postopke, ki zadevajo pripor, z EKČP in priporočili Odbora za preprečevanje mučenja,
- Povečati možnosti za pravno odškodnino za vse kršitve človekovih pravic,
- Okrepiti izobraževanje o človekovih pravicah za uslužbence organov prisile, v sodelovanju s posameznimi državami in mednarodnimi organizacijami,
- Obdržati de facto odlog smrtne kazni;

Glede varstva manjšin pa:

- Odpraviti vsa zakonska določila, ki turškim državljanom prepovedujejo uporabljati materni jezik v radijskem in televizijskem predvajanju;

Med srednjeročnimi nalogami (Turčija naj bi jih začela izvajati leta 2001) je nadalje Svet EU opredelil naslednje: Iz področja spoštovanja človekovih pravic:

- Revidirati turško ustavo in drugo relevantno zakonodajo v luči zagotavljanja pravic in svoboščin za vse turške državljane, skladno z EKČP; zagotoviti implementacijo teh pravnih reform in usklajenost s praksami držav članic EU,
- Odpraviti smrtno kazen in ratificirati Protokol št. 6 k EKČP
- Ratificirati Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, njegov opsijski protokol in Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah,
- Urediti pogoje pripora v skladu z minimalnim standardom OZN o ravnanju z zaporniki ter drugimi mednarodnimi normami;

In glede varstva manjšin:

- Zagotoviti vsem posameznikom, brez vsake diskriminacije in ne glede na jezik, raso, barvo polti, spol, politično mnenje, prepričanje ali veroizpoved, polno uživanje vseh človekovih pravic in temeljnih svoboščin; nadalje razvijati pogoje za zagotovitev svobode mišljenja, vesti in veroizpovedi,
- Omogočiti kulturno različnost in zagotoviti kulturne pravice za vse državljane, ne glede na njihov izvor. Odpraviti bi bilo potrebno vsakršna zakonska določila, ki preprečujejo uživanje teh pravic, tudi na področju izobraževanja.

(Council of the EU, 2001)

Tako kot v mnenjih in rednih poročilih o kandidatkah se na področju človekovih pravic Evropska unija torej tudi v turškem partnerstvu za pristop navezuje predvsem na EKČP, pri standardih varstva manjšin pa ne omenja nobenega mednarodnega dokumenta. Poleg tega so srednjeročne naloge, nanašajoče se na varstvo manjšin, opredeljene zelo splošno. Naloge, nanašajoče se na spoštovanje človekovih pravic, so opredeljene natančneje, konkretnije. V vsakem primeru je pričakovati, da je turška vlada sprožila pospešeno sprejemanje ukrepov za izpolnjevanje nalog, opredeljenih oz. nakazanih v tem pristopnem partnerstvu.

5.4.3. Odločitev Evropskega sveta 2002

Za pristopanje Turčije k EU je bila naslednja pomembna odločitev - spodbuda za izpolnjevanje političnih kriterijev - sprejeta decembra 2002. Evropski svet v Kopenhagenu je takrat določil:

»Če bo Evropski svet decembra 2004, na podlagi poročila in priporočila Komisije odločil, da Turčija izpolnjuje kopenhagenske politične kriterije, bo Evropska unija začela pristopna pogajanja s Turčijo brez odloga.« (European Council, 2002)

V Turčiji so to sporočilo Evropskega sveta sicer sprejeli z razočaranjem, saj so odločitev o začetku pogajanj pričakovali že na takratnem zasedanju. To razočaranje pa ni imelo negativnih posledic v odnosu Turčije do EU. Še več, kopenhagenski vrh 2002 je za Turčijo dejansko pomenil povečanje gotovosti v odnosih z EU, saj je postavil specifičen datum začetka pogajanj. Članstvo v Uniji je s tem postalo realna možnost. (Aydin in Keyman 2004: 16)

5.4.4. Partnerstvo za pristop 2003

Maja 2003 je Svet EU izdal revidirano pristopno partnerstvo za Turčijo. Pod naslovom »Okrepljen politični dialog in politični kriteriji« so bile ponovno v največjem številu navedene prednostne naloge s področja spoštovanja človekovih pravic. In sicer:

- Ratificirati Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah in njegov opsijski protokol ter Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. Ratificirati Protokol št. 6 k EKČP. Uskladiti zakonodajo z EKČP, vključno s spoštovanjem razsodb Evropskega sodišča za človekove pravice,
- Implementirati ukrepe za boj proti mučenju in nečloveškemu ravnanju s strani uslužbencev organov uveljavljanja zakona v skladu s 3. členom EKČP in priporočili Evropske komisije za preprečevanje mučenja. Sprejeti nadaljnje ukrepe, da bi zagotovili pravočasne in učinkovite preiskave primerov domnevnih mučenj ter ustrezno kaznovanje tistih, ki so obsojeni za mučenje,
- V praksi zagotoviti pravico priprtih in zaprtih do dostopa (v zasebnosti) do odvetnika in do obveščenosti sorodnikov že v začetku pripora, skladno z EKČP,
- Spodbuditi in implementirati reforme, ki zadevajo svobodo govora, vključno s svobodo tiska. Odpraviti zakonske omejitve, skladno z EKČP (členi 10, 17 in 18). Opraviti revizijo statusa tistih oseb, ki so toženi ali obsojeni za nenasilno izražanje mnenj. Implementirati zakonska določila o pravici do ponovnega sojenja, sledečega relevantni razsodbi Evropskega sodišča za človekove pravice.
- Sprejeti in implementirati reforme svobode združevanja in miroljubnega zborovanja. Odpraviti zakonske omejitve v skladu z EKČP, še posebej glede tujih in domačih združenj, vključno s sindikati (člen 11, 17 in 18). Spodbuditi razvoj civilne družbe.
- Nadaljevati z izboljševanjem razmer v zaporih, skladno s standardi članic EU,
- Razširiti usposabljanje uslužbencev organov uveljavljanja zakona na področju človekovih pravic in modernih zasliševalnih tehnik, da bi se preprečilo mučenje in zlorabljanje. Razširiti usposabljanje sodnikov in tožilcev o aplikaciji EKČP in pravne prakse Evropskega sodišča za človekove pravice;

Glede varstva manjšin pa:

- V zakonodaji in v praksi zagotoviti polno uživanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin za vse posameznike, brez diskriminacije in ne glede na jezik, raso, barvo polti,

- spol, politično mnenje, veroizpoved ali prepričanje, skladno z relevantnimi mednarodnimi in evropskimi instrumenti, katerih podpisnica je Turčija,
- Prilagoditi in implementirati določila, ki zadevajo uresničevanje svobode mišljenja, vesti in religije s strani vseh posameznikov in verskih skupnosti, skladno s členom 9 EKČP. Vzpostaviti pogoje za delovanje teh skupnosti, skladno s prakso članic EU. To vključuje pravno in sodno varstvo teh skupnosti, njihovih članov in premoženja lastnine, poučevanje, imenovanje in usposabljanje verskega osebja ter uživanje lastninske pravice, skladno s Protokolom 1 k EKČP,
 - Omogočiti kulturno različnost oz. zagotoviti kulturne pravice za vse državljane, ne glede na njihov izvor. Omogočiti dostop do radijskega in televizijskega predvajanja ter izobraževanja v neturških jezikih, z implementacijo obstoječih določil in odpravo preostalih omejitev, ki ovirajo ta dostop.
- (Council of the EU, 2003)

Glede na to, da predstavlja izpolnjevanje kopenhagenskih političnih kriterijev, med katerimi sta tudi spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin, pogoj za začetek pristopnih pogajanj, ki državo kandidatko odločilno približa polnopravnemu članstvu, je seveda zelo verjetno, da je Turčija - v veliki želji po čimprejšnjem začetku pristopnih pogajanj - prizadevno izpolnjevala »politične« prednostne naloge iz pristopnih partnerstev ter tako izboljšala pogoje za uživanje in zaščito človekovih pravic, razširila pa tudi pravice pripadnikov manjšin. Pa poglejmo, če je to res.

5.5. UKREPI TURŠKE VLADE (od dec. 1999 do dec. 2004) ZA IZBOLJŠANJE SPOŠTOVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN VARSTVA MANJŠIN

V obdobju treh let, od leta 2001 do 2004, so bile z nizom ustavnih in zakonskih sprememb v Turčiji vpeljane številne politične reforme (med njimi tudi reforme s področja človekovih pravic in varstva manjšin), usklajene s prednostnimi nalogami iz pristopnih partnerstev. Parlament je sprejel dva glavna sklopa reform ustave (oktobra 2001 in maja 2004), med februarjem 2002 in julijem 2004 pa osem sklopov reform zakonodaje. Septembra 2004 je Turčija sprejela tudi nov kazenski zakonik (veljati je začel junija 2005²⁶), ki bi moral pozitivno vplivati na številna področja, povezana s temeljnimi pravicami in svoboščinami ter varstvom manjšin. Sprejeti so bili tudi mnogi zakoni,

²⁶ *Timeline: Turkey, a chronology of key events*,
<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/1023189.stm> (29. 7. 2005).

regulacije, odloki in okrožnice, ki urejajo uveljavitev sprejetih reform v praksi. (European Commission 2004a: 29, 53)

Glede na to, da je bilo prvo partnerstvo za pristop sklenjeno marca 2001, drugo pa maja 2003, je sprejetje dveh sklopov reform ustave in osem sklopov reform zakonodaje zagotovo neposreden odziv na naloge, ki jih je Svet EU Turčiji naložil v partnerstvih za pristop.

5.5.1. Spremembe ustave in zakonodaje ter drugi ukrepi na področju TEMELJNIH PRAVIC IN SVOBOŠČIN

Na področju človekovih pravic oz. temeljnih pravic in svoboščin bom preverila ukrepe turške vlade na (večini) tistih področjih, ki jih je kot problematična identificirala Evropska komisija v svojem prvem poročilu za Turčijo, leta 1998²⁷, oz. na (večini) tistih področjih, na katera se nanašajo prednostne naloge, opredeljene v obeh partnerstvih za pristop²⁸.

5.5.1.1. Pravica do življenja - ukinitve smrtne kazni

Z amandmajem k 38. členu ustave, oktobra 2001, je bila v Turčiji smrtna kazen ukinjena oz. dopuščena le v vojni ali ob neposredni nevarnosti le-te ter za teroristične zločine. S tretjim sklopom reformnih zakonov, avgusta 2002, je bila smrtna kazen nato ukinjena tudi za primere terorističnih zločinov, z ustavnim amandmajem maja 2004 pa popolnoma odpravljena, tudi v vojni ali ob neposredni nevarnosti le-te. (Özbudun in Yazici 2004: 22) Že pred tem, decembra 2003, je Turčija pristopila tudi k Protokolu št. 6 EKČP (ukinitve smrtne kazni, dopuščena le v času vojne ali ob neposredni nevarnosti le-te). (European Commission 2004a: 33)

Glede smrtne kazni je Turčija torej izpolnila vse naloge iz pristopnih partnerstev oz. storila še več, saj je januarja 2004 podpisala še Protokol št. 13 EKČP (ukinitve

²⁷ glej uvod v poglavju 5.

²⁸ glej poglavji 5.4.2. in 5.4.4.

smrtne kazni v vseh okoliščinah) (prav tam), kar EU v partnerstvih za pristop ni zahtevala.

5.5.1.2. Preprečevanje mučenja

Vlada se je leta 2002 zavezala k politiki »nične tolerance« do mučenja in nečloveškega ravnanja in skladno s tem okrepila tudi zakonodajo. (Aydin in Keyman 2004: 23) (Spremembe ustave niso bile potrebne, saj turška ustava v svojem 17. členu jasno prepoveduje mučenje, zlorabljanje ter nečloveško ravnanje ali kaznovanje.)

Leta 2002 je bil najprej spremenjen Zakon o javnih uslužbencih. Po novem odreja, da bo odškodnina, ki jo mora Turčija izplačevati zaradi razsodb Evropskega sodišča za človekove pravice glede mučenja ali slabega ravnanja, izterjana od povzročiteljev mučenja. (Özbudun in Yazici 2004: 23)

S četrtem sklopom reformnih zakonov je bila nadalje odpravljena zahteva po pridobitvi dovoljenja pristojnih upravnih oblasti, v primeru, ko želi posameznik zaradi mučenja ali nečloveškega ravnanja tožiti javnega uslužbenca ali druge zaposlene v javnem sektorju. Javni tožilec je s tem pridobil možnost sprožiti postopek proti mučiteljem neposredno, brez odobritve upravnih oblasti. Julija 2003 je bila, s sedmim sklopom reformnih zakonov, za primere mučenja ali nečloveškega ravnanja uvedena tudi procedura hitrega postopka - preiskave primerov mučenja ali nečloveškega ravnanja so opredeljene kot prednostne zadeve, sodni postopki za te zadeve pa se po novem lahko nadaljujejo tudi v času sodnih počitnic. (prav tam)

Kar zadeva kazni za mučenje ali nečloveško ravnanje, teh po novem ni več mogoče spremeniti v globe ali jih suspendirati. (Aydin, Keyman 2004: 24) V novem kazenskem zakoniku so kazni za obsojene mučenja tudi povečane, za tiste mučitelje, katerih žrtev je umrla, pa je predvidena dosmrtna zaporna kazen. (European Commission 2004a: 34)

Aprila 2004 je vlada izdala tudi okrožnico, v kateri uslužbence organov prisile poziva, da naj se izogibajo metod, ki bi lahko spodbudile obdolžitve mučenja priprtih, že

prej, oktobra 2003, pa okrožnico, s katero je javne tožilce poučila o preiskovanju obdolžitev mučenja ali nečloveškega ravnanja. (prav tam)

V skladu z bojem proti mučenju in drugemu nečloveškemu ravnanju je vlada odredila tudi podaljšanje dobe usposabljanja policistov (iz devetih mesecev na dve leti), vključno z obveznim izobraževanje o človekovih pravicah. (Aydin, Keyman 2004: 24)

Turška vlada je z namenom preprečevati mučenje torej okrepila ali spremenila nekatera zakonska določila, med drugim tudi za zagotovitev pravočasne in učinkovite preiskave domnevnih mučenj in za ustrezno kaznovanje obsojenih mučenja, uvedla pa dodatno izobraževanje organov prisile in predstavnikov sodne oblasti o človekovih pravicah in o preiskovanju primerov mučenja. S temi ukrepi je ustrezno odgovorila na naloge, zastavljene v partnerstvih za pristop.

5.5.1.3. Pravica do svobode in varnosti - režim pripora

Najdaljša možna doba pripora je bila s popravkom 19. člena ustave skrajšana na 24 ur oz. za skupinska kazniva dejanja iz največ petnajstih na največ štiri dni. S tem je bila zagotovljena skladnost s pravno vedo Evropskega sodišča za človekove pravice. Odpravljene so bile tudi izjeme pri takojšnjem obveščanju sorodnikov priprtih, tistim, ki so bili pripti ali aretirani nezakonito, pa se je država zavezala plačati odškodnino. Vse priprte osebe, ne glede na vrsto kaznivega dejanja, za katerega je oseba osumljena, imajo po novem tudi uradno pravico do dostopa do odvetnika že takoj na začetku pripora. (Özbudun in Yazici 2004: 17, Aydin in Keyman 2004: 23)

Januarja 2004 je bil dopolnjen tudi Pravilnik o aretaciji, priporu in jemanju izjave. Med drugim se morajo zdravniški pregledi priprtih, razen v izjemnih primerih, izvajati brez prisotnosti predstavnikov varnostnih sil, policisti pa morajo ob aretaciji aretiranega takoj poučiti o njegovih pravicah. (European Commission 2004a: 33-34)

Turčija je vsekakor sprejela ukrepe, usklajene s nalogami, opredeljenimi v pristopnih partnerstvih glede režima pripora, ker pa Svet EU teh zahtev ni natančno določil, je težko oceniti kvaliteto teh ukrepov.

5.5.1.4. Svoboda govora

Februarja 2002, s prvim reformnim sklopom, je bil najprej dopolnjen 312. člen kazenskega zakonika; določal je, da je nagovarjati ljudi k sovražnosti na podlagi razlik med družbenimi razredi, rasami, religijami, sektami in regijami kaznivo. Oblasti so ta člen namreč pogosto izrabljale za omejevanje svobode govora. Z amandmajem pa takšno izražanje mnenj predstavlja kaznivo dejanje le, če je zaradi njih »ogrožen javni red«. (Özbudun in Yazici 2004: 18)

S tretjim sklopom reformnih zakonov, avgusta 2002, je bil spremenjen tudi 159. člen kazenskega zakonika. Ta je kot kaznivo dejanje opredeljeval žalitev ali zasmehovanje Republike, turškosti, parlamenta, vlade, ministrov, vojske, varnostnih sil ali sodnikov. Po spremembi zakonika kritika, ki nima namena žaliti ali zaničevati, ne predstavlja več kaznivega dejanja. (prav tam)

S šestim sklopom zakonskih reform je bil julija 2003 razveljavljen tudi zloglasni člen 8 Proti-terorističnega zakona, ki je prepovedoval separatistično propagando oz. »propagando proti nedeljivi enotnosti države«. (prav tam,19) Po amandmaju »separatistična propaganda, ki ne nagovarja k nasilju« ne predstavlja več kaznivega dejanja. V korist večje svobode govora sta bila amandirana še člen 7 Proti-terorističnega zakona (propaganda, ki spodbuja uporabo terorističnih metod) in 169. člen kazenskega zakonika (pomoč in podpora ilegalnim organizacijam). (Aydin in Keyman 2004: 27) Uresničena v praksi, bi tako spremenjena določila vsekakor morala povečati politične pravice Kurdov.

Reforme zakonodaje na področju svobode izražanja predstavljalo velik napredek v približevanju standardom EKČP na področju svobode izražanja. Kljub temu je amandirani člen 159 (starega) kazenskega zakonika še vedno neustrezen, saj kriminalizira izjave, izrečene z »namenom« žaliti turškost, Republiko, parlament, vlado, vojsko, varnostne sile ali sodnike. Kleveta države namreč ne bi smela biti kriminalizirana, saj mora v demokratični družbi država služiti svojim državljanov, ne pa od njih zahtevati spoštovanje. (Aydin in Keyman 2004: 27)

Kar zadeva novi kazenski zakonik, sprejet septembra 2004, tudi ta zmanjšuje možnosti obsodbe oz. doseg členov, na podlagi katerih so oblasti obsojale nenasilno

izražanje mnenj. Veliko pomembnih členov, kot na primer člen 159 starega kazenskega zakonika, in določila, ki kriminalizirajo versko osebje zaradi kritiziranja države, pa ostaja skoraj nespremenjenih. V splošnem novi kazenski zakonik predstavlja le delni napredek pri svobodi izražanja. Členi, ki so bili pogosto uporabljeni za omejevanje svobode izražanja in ki so bili ocenjeni kot potencialno neskladni s členom 10 EKČP (svoboda izražanja), so prisotni tudi v novem kazenskem zakoniku ali pa so spremenjeni le malenkostno. (European Commission 2004a: 38)

Glede svobode govora je turška vlada vsekakor okrepila zakonska zagotovila za svobodo govora, kot je bilo to Turčiji zadano v pristopnih partnerstvih, a ne dovolj. Napredek, kot je ugotovila že Komisija, je le delni.

5.5.1.5. Svoboda govora kot svoboda tiska

Z ustavnim amandmajem iz leta 2004 tiskarn in njihove lastnine ni več mogoče zaseči oz. jim onemogočiti delovanje zaradi tega, ker naj bi predstavljale instrument kaznivega dejanja. Člen 30 je dopuščal takšne posege pri obtožbah za prestopke proti teritorialni in nacionalni celovitosti države ter proti temeljnim načelom Republike ali nacionalne suverenosti, z ustavnim amandmajem pa je bila možnost posegov v svobodo tiska z zasegom tiskarske tehnike odpravljena tudi pri izjemah. Z nekaterimi določili je bil liberaliziran tudi zakon o tisku. (Özbudun, Yazici 2004: 20) In sicer: Razveljavljene so bile zaporne kazni za kazniva dejanja, ki se nanašajo na tisk, zmanjšane in natančneje opredeljene pa kazni za medijske hiše. (Aydin in Keyman 2004: 28)

Junija 2004 je bil sprejet novi Zakon o tisku. Z njim je bila okrepljena pravica novinarjev do nerazkritja svojega vira, uveljavljena pravica do odgovora in popravka, zaporne kazni za novinarje in urednike pa so po večini nadomeščene z denarnimi. Odpravljene so tudi sankcije, kot so ustavitev izdajanja ali distribucije publikacije ter zaseg tiskarske tehnike ali tiskarskega materiala. Skladno z novim zakonom so lahko uredniki turških časopisov tudi tujci. Na drugi strani novi zakon določa visoko kazen za tistega (novinarja), ki bo objavljajl informacije o še ne zaključenih sodnih postopkih. V splošnem nov zakon o tisku predstavlja pomemben korak k večanju svobode tiska, kljub

zmanjšanju kazni pa denarne kazni še vedno predstavljajo veliko breme, največjega za lokalne medije. Denarna kazen bi lahko prispevala h koncu izdajanja publikacije ali nadaljevanje samocenzure (zaradi »obeta« kazni), ki je še posebej razširjena na regionalni in lokalni ravni. (European Commission 2004a: 38-39)

Glede svobode tiska je Turčija torej uspela pomembno okrepiti zakonska določila, skladno z EKČP, kakor jo poziva EU v partnerstvu za pristop iz leta 2003, a denarne kazni za medije in novinarje so še vedno preveliko breme za polno svobodo govora.

5.5.1.6. Svoboda združevanja – delovanje nevladnih organizacij

Člen 33, ki v ustavi ureja svobodo združevanja, je bil v veliki meri »demokratiziran« že pred letom 1999. Dodatno je bil dopolnjen še leta 2001, a ni vnesel pomembnejše spremembe. Leta 2002 in 2003 je bil liberaliziran restriktivni Zakon o združenjih. (Özbudun in Yazici 2004: 20)

Julija 2004 je nato turški parlament sprejel povsem nov zakon o združenjih. Glavna turška nevladna organizacija TÜSEV (Fundacija za turški tretji sektor) ga je označila za do sedaj najbolj naprednega na področju združenj. Med drugim določa, da združenjem ni več potrebno pridobivati dovoljenja za financiranje iz tujine in za sodelovanje s tujimi organizacijami, lokalnih oblasti jim ni treba več obveščati o datumu, uri in kraju svojih skupščin in sestankov niti ne vabiti vladnih predstavnikov na svoja srečanja, 24 ur pred ukrepanjem proti združenjem morajo pristojne oblasti dotično združenje obvestiti o svojih namerah, dovoljeno jim je ustanavljati svoje predstavništva v tujini, varnostnim silam brez sodnega naloga ni več dovoljen vstop v prostore združenj, odpravljene pa so tudi omejitve študentskih združenj. (prav tam, 21) Z novim Zakonom o združenjih bo možnost vmešavanja države v aktivnosti združenj pomembno zmanjšana. (European Commission 2004a: 40)

K večji svobodi združevanja naj bi prispeval tudi avgusta 2003 ustanovljen Oddelek za združenja v Ministrstvu za notranje zadeve. Oddelek je prevzel naloge, ki so bile v preteklosti pod okriljem policije oz. Generalnega direktorata za varnost. (prav tam)

Kar zadeva svobodo združevanja, je Turčija izpolnila nalogo. Sprejela je reforme, skladno z EKČP, še posebej glede tujih in domačih združenj ter vključno s sindikati, kot je to nalogo opredelil Svet EU v pristopnem partnerstvu leta 2003.

5.5.1.7. Svoboda zborovanja, demonstracij

Člen 34 turške ustave je pred amandmajem pristojnim upravnim oblastem omogočal določitev lokacije in poti pohoda demonstrantov, pristojne službe pa so lahko prepovedale ali preložile določeno zborovanje ali demonstracije. To je bilo mogoče takrat, ko naj bi obstajala velika nevarnost izbruha nemirov, kršitev zahtev po nacionalni varnosti ali nevarnost dejanj, katerih cilj bi bil spodbijanje temeljnih značilnosti Republike. Poleg tega združenja niso smela demonstrirati v zvezi s tistimi zadevami, ki se niso neposredno nanašale na aktivnosti dotičnega združenja. Z ustavnim amandmajem leta 2001 so bila določila 34. člena razveljavljena in pravica do svobodnega združevanja je bila močno razširjena. Leta 2002 je bil liberaliziran tudi Zakon o javnih zborovanjih in demonstracijskih pohodih. (Özbudun in Yazici 2004: 21)

Tako je bil čas, zahtevan za zaprositev dovoljenja za zborovanje, zmanjšan iz 72 na 48 ur, omejena je bila pristojnost državnih oblasti do prelaganja zborovanj, zborovanja so po novem lahko prepovedana le takrat, ko obstaja jasna in neposredna nevarnost za zagrešitev kaznivenga dejanja, institucijam civilne družbe pa je zborovanja in demonstracije dovoljeno organizirati tudi o zadevah, ki niso neposredno povezane z njihovimi aktivnostmi. (Aydin in Keyman 2004: 30)

Po teh ustavnih in zakonskih spremembah je junija 2004 Ministrstvo za notranje zadeve izdalo še okrožnico, v kateri lokalne oblasti poučuje o ravnanju z demonstranti ter o ravnanju ob demonstracijskih pohodih in novinarskih konferencah, poziva pa k izogibanju postavljanju omejitev demonstrantom, če te niso skladne z Zakonom o javnih zborovanjih in demonstracijskih pohodih. Okrožnica poudarja, da aktivnosti nevladnih organizacij ne smejo biti snemane z videokamerami oz. je snemanje dopuščeno le takrat, ko to zahtevajo oblasti. Obstoječa določila na drugi strani oblastem še vedno dopuščajo, da zaradi zagotavljanja javnega reda omejujejo javne dejavnosti.

Avgusta 2004 je ministrstvo izdalo še eno okrožnico, s katero želi preprečiti uporabo nesorazmerno velike sile (s strani pripadnikov varnostnih sil) in zagotoviti ustrezne sankcije za takšna dejanja. (European Commission 2004a: 41)

Turške oblasti so glede svobode zborovanja okrepile zakonska določila in sprejele druge ukrepe (okrožnice) za razširitev te temeljne svoboščine, s tem pa tudi izpolnile splošno opredeljeno prednostno nalogo iz partnerstev za pristop.

5.5.1.8. Položaj žensk

Pristopni partnerstvi izboljšanje položaja žensk sicer ne navajata med prednostnimi nalogami, kot problematično področje pa ga je identificirala Evropska komisija, v poročilu leta 1998. Zato in ker je položaj žensk v državah s prebivalci islamske veroizpovedi občutljivo vprašanje, bom napredek preverila tudi na tem področju.

Enakopravnost med spoloma oz nediskriminacijo (med drugim) ne glede na spol zagotavlja 10. člen turške ustave. Z amandmajem leta 2004 je bila enakopravnost med spoloma in dolžnost države, da enakopravnost moških in žensk uresniči v praksi, v besedilu člena poudarjena. Že pred tem, leta 2001, je bila z amandmajem 41. člena enakopravnost med spoloma potrjena z določilom, da družina temelji na enakopravnem položaju zakoncev. (Özbudun in Yazici 2004: 24)

Zaščita žensk pred nasiljem se je okrepila tudi v novem kazenskem zakoniku. Med drugim zakonik predvideva doživljenjsko zaporno kazen za umore, motivirane s strani »tradicije in navad« oz. za t. i. uboje iz časti, kot kriminalno dejanje pa opredeljuje tudi posilstvo v zakonu. Zakonik predvideva tudi manjše povečanje zaporne kazni za poligamijo in neregistracijo verskih porok. (European Commission 2004a: 45)

5.5.2. Spremembe ustave in zakonodaje ter drugi ukrepi na področju VARSTVA MANJŠIN

Pravni status manjšin v Turčiji je bil določen z mirovno Pogodbo iz Lausanne (1923)²⁹, ki je nasledila Pogodbo iz Sevresa (1920). Ta je med drugim predvidevala celo možnost vzpostavitve neodvisne kurdske države, vendar zmagovalke prve svetovne vojne Turčiji pogodbe niso uspeli vsiliti. Tri leta kasneje, v Lausanni, si je Turčija izpogajala novo mirovno pogodbo. (World directory of minorities 1997: 379)

Pogodba iz Lausanne je manjšine v novi turški državi definirala le na podlagi religije in posebne pravice podelila zgolj nemuslimanskim manjšinam. Turčija je nato aplikacijo teh pravic omejila še dodatno, in sicer na zgolj tri glavne nemuslimanske manjšine – na Armence (približno 50 000), Jude (25 000) in Grke (3 000). (Aydin in Keyman 2004: 31) Iz manjšinskega varstva so bile tako izključene druge nemuslimanske manjšine, muslimani Neturki oz. najmanj 13-milijonska kurdska populacija ter tudi nesunitski muslimani Alevi³⁰.

Proučila bom, kakšne pravice Turčija zagotavlja »priznanim« in »nepriznanim« manjšinam oz. kako, če sploh, je Turčija v času pristopanja k EU izboljšala varstvo svojih manjšin. V partnerstvu za pristop iz leta 2001 je sicer Svet EU med nalogami, ki naj bi jih Turčija prednostno uresničevala na področju varstva manjšin, poleg zagotovitve nediskriminacije opredelil odpravo vseh zakonskih določil, ki turškim državljanom prepovedujejo uporabljati materni jezik v radijskem in televizijskem predvajanju ter zagotovitev kulturne različnosti in kulturnih pravic za vse državljane, tudi na področju

²⁹ *Treaty of Peace with Turkey signed at Lausanne (1923)*, <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1918p/lausanne.html> (21. 4. 2006).

³⁰ Po oceni iz leta 2004 ima Turčija slabih 69 milijonov prebivalcev. *The World Factbook: Turkey*, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/print/tu.html> (29. 11. 2004).

Večino predstavljajo etnični Turki sunitski muslimani, približno 40 odstotkov prebivalstva pa (po oceni iz leta 1993) pripada različnim - narodnim, verskim, jezikovnim, etničnim ali družbeno-ekonomskim – manjšinam in manjšinskim skupinam. Največjo predstavljajo Kurdi (najmanj 20 % oz. najmanj 13 milijonov), sledijo jim večinsko etnično turški, a nesunitski Alevi (približno 17 %), govorci jezika zaza (približno 5 %), prebivalci balkanskega izvora (približno 3 %), Cirkazijci in druge kavkaške skupine (približno 2 %), sunitski, alawi ali krščanski Arabci (približno 2 %), skupnost nomadskih Turkov (manj kot 1 %) ter druge, še manjše manjšinske skupine. Nekatere

izobraževanja (Council of the EU, 2001), v pristopnem partnerstvu iz leta 2003 pa poudaril potrebo po polnem spoštovanju svobode veroizpovedi, po pravnem in sodnem varstvu verskih skupnosti, njihovih članov in premoženja, Turčija pa naj bi verskim skupnostim izboljšala tudi pogoje za imenovanje in usposabljanje verskega osebja ter omogočila uživanje lastninske pravice (Council of the EU, 2003).

5.5.2.1. Prepoved diskriminacije glede na jezik, etnično pripadnost, raso ali veroizpoved

Osnovo manjšinskega varstva, nediskriminacijo oz. enakost pred zakonom ne glede na jezik, raso in veroizpoved, je že pred reformami, sprejetimi od decembra 1999 do decembra 2004, zagotavljal 10. člen turške ustave (1982) (Özbudun in Yazici 2004: 24), polno zaščito in varstvo vseh prebivalcev Turčije ne glede na rojstvo, državljanstvo, jezik, raso ali veroizpoved pa v svojem 38. členu tudi Lausannska pogodba³¹. Svet EU je v partnerstvih za pristop Turčijo kljub temu opozarjal na potrebo po zagotovitvi pogojev za nediskriminacijo (med drugim tudi) na podlagi jezika, rase ali barve polti. Z zakonskimi reformami se je vlada namenila preprečiti predvsem sovražni govor, usmerjen k manjšinam.

K 312. členu (starega) kazenskega (nekaznivost izražanja mnenj, ki nagovarjajo k sovražnosti na podlagi družbenih, rasnih, verskih in regionalnih razlik in ki ne ogrožajo javnega reda), je bila dodana prepoved degradacije dela družbe na način, ki ne spoštuje človeškega dostojanstva. Zakon je s tem kriminaliziral izražanje poniževalnih mnenj o etničnih in verskih skupinah v državi. (Aydin in Keyman 2004: 32) Sovražen odnos do pripadnikov manjšin se je vlada namenila odpraviti tudi v šolah. Marca 2004 je tako izdala Predpis o vsebini šolskih učbenikov. Zgodovinski učbeniki za leto 2003 -2004 so namreč manjšine še vedno prikazovali kot nevredne zaupanja, izdajalske in škodljive za državo, vladin predpis pa prepoveduje vsebine, ki diskriminirajo na podlagi rase, vere,

manjšinske identitete se prekrivajo. Tako na primer del kurdske populacije in večina govorcev jezika zaza prakticira nesunitski alevizem. (World directory of minorities 1997: 378-379, 382)

³¹ *Treaty of Peace with Turkey signed at Lausanne (1923)*, <http://www.lib.byu.edu/-rdh/www/1918p/lausanne.html> (21. 4. 2006).

spola, jezika, etničnosti, filozofskega prepričanja ali religije. (European Commission 2004a: 48)

Kar zadeva novi kazenski zakonik, sprejet septembra 2004, ta kriminalizira diskriminacijo (med drugim) na podlagi etnične pripadnosti, rase ali religije, načelo enakega obravnavanja pri zaposlovanju pa priznava tudi v letu 2003 sprejeti novi Zakon o delu. (prav tam, 33)

Temeljno zahtevo po nediskriminaciji na podlagi jezika, etnične pripadnosti, rase ali veroizpovedi turška ustava in zakonodaja torej izpolnjujeta.

5.5.2.2. Posebne pravice pripadnikov prvenstveno VERSKIH manjšin – Armenci, Grki, Judi, druge nemuslimanske manjšine in nesunitski muslimani Alevi

Pogodba iz Lausanne (člen 38 – 42) turškim državljanom, ki pripadajo nemuslimanskim manjšinam, zagotavlja pomembne posebne manjšinske pravice, in sicer: pravico do svobodne rabe jezika v zasebnosti in javnosti, do svobodnega prakticiranja veroizpovedi v zasebnosti in v javnosti, do ustanavljanja vsakršnih šol in drugih ustanov za poučevanje in izobraževanja v jezikih manjšin, do ustanavljanja (na lastne stroške) verskih ali družbenih ustanov ter do ureditve družinskega prava in zasebnih zadev v skladu z lastnimi običaji³². Varstvo nemuslimanskih manjšin je po Pogodbi torej dokaj široko zastavljeno, implementacija teh pravic pa se je izkazala za problematično, z dveh vidikov.

Prvič, kot že omenjeno, Turčija je manjšinske pravice, kot jih zagotavlja Pogodba, selektivno aplicirala na zgolj tri glavne nemuslimanske manjšine (Armence, Grke in Jude) in s tem iz manjšinskega varstva izključila druge nemuslimanske skupnosti (npr. približno 15 000 Asircev). Drugi problem pa predstavlja nezadovoljiva implementacija pravic, še posebej tistih, ki zadevajo vprašanja lastnine manjšin in verskih/izobraževalnih institucij nemuslimanskih manjšin. (Aydin in Keyman 2004: 31)

³² glej opombo št. 31

Skladno z nalogami, opredeljenimi v pristopnem partnerstvu iz leta 2003, in z zgoraj identificiranima najbolj problematičnima področjema implementacije posebnih manjšinskih pravic bom ukrepe turške vlade preverila glede naslednjih posebnih pravic pripadnikov prvenstveno verskih manjšin:

- svoboda veroizpovedi,
- lastninska pravica,
- delovanje verskih/izobraževalnih institucij,
- imenovanje in izobraževanje verskega osebja;

Temeljno pravico vseh nemuslimanskih manjšin, pravico do svobode veroizpovedi, je že pred reformami zagotavljal 24. člen turške ustave. Na tem področju ni bilo sprememb. (Özbudun in Yazici 2004: 18)

Kar zadeva lastninsko pravico (treh priznanih) nemuslimanskih manjšin, je bila ta pred reformami zelo omejena. Turška zakonodaja je namreč priznavala le 160 posesti »Ustanov« (manjšine v Turčiji nimajo pravne subjektivitete in so lahko v pravni sistem vkorporirane le kot ustanove), vso ostalo lastnino manjšin pa je lahko država kadarkoli zasegla. Z reformami zakonodaje je bil Zakon o ustanovah amandiran in nemuslimanskim manjšinam je bila lastninska pravica priznana; dovoljeno jim je postalo registrirati lastnino, ki jo dejansko uporabljajo in za katero lahko dokažejo svoje lastništvo. (Aydin in Keyman 2004: 31-32)

Naslednje področje, kjer je zaznati nezadovoljivo implementacijo pravic nemuslimanskih manjšin, je delovanje verskih/izobraževalnih institucij. Regulira ga namreč Direktorat za ustanove, vladna agencija, ki mora delovanje institucij odobriti, v njihovo delovanje in upravljanje pa lahko tudi posega. Podobno država posega tudi v upravljanje manjšinskih šol. V šolskih upravah mora namreč obvezno sedeti tudi muslimanski predstavnik Ministrstva za šolstvo. Takšno direktno vmešavanje države predstavlja kršitev Lausanske pogodbe, saj imajo nemuslimanske manjšine v skladu s Pogodbo pravico samostojno upravljati in nadzorovati svoje institucije. Država pristojnosti Direktorata in Ministrstva še ni omejila. (prav tam, 33)

Na področju delovanja verskih in izobraževalnih institucij je bil napredek dosežen le pri pridobivanju gradbenih dovoljenj za verske objekte. Julija 2003 so ne-muslimanske

skupnosti namreč pridobile pravico do - s predhodnim dovoljenjem pristojnih upravnih oblasti - gradnje svojih verskih objektov. (Özbudun in Yazici 2004: 18)

In nazadnje še versko osebje manjšin. Glede izobraževanja verskega osebja, prepoved še vedno ni ukinjena. Zaradi te prepovedi se nemuslimanske verske skupnosti soočajo z velikim pomanjkanjem svojih verskih dostojanstvenikov, položaj pa je še težji zaradi tega, ker imajo krščanski duhovniki, ki v Turčijo prihajajo iz tujine, velike težave pri pridobivanju in obnavljanju viz ter dovoljen za prebivanje in delo (European Commission 2004a: 44).

Napredek v zakonodaji je bil torej dosežen le na področju lastninske pravice nemuslimanskih manjšin in glede gradnje verskih objektov, veliko problemov pa še vedno ostaja nerešenih. Država se preko Direktorata za religijske zadeve še vedno vmešava v upravljanje in vodenje verskih/izobraževalnih institucij, ovirano je poučevanje manjšinskih jezikov, izobraževanje verskega osebja pa še vedno prepovedano (European Commission 2004a: 43). Za polno spoštovanje pravic nemuslimanskih manjšin sicer niso potrebni nobeni radikalni ukrepi, le korektna in polna aplikacija manjšinskih določil iz Pogodbe iz Lausanne. (Aydin in Keyman 2004: 33)

Pri nerešenih problemih nemuslimanskih manjšin velja še enkrat opozoriti na to, da Turčija priznava zgolj tri nemuslimanske manjšine. Ostalim nemuslimanskim manjšinam - poleg Asircev še katoličani (približno 20 000) in protestanti (približno 2500) – posebnih manjšinskih pravic ne priznava. Te nepriznane skupnosti nimajo pravice ustanavljati »Ustanov«, kar pomeni, da ne morejo registrirati, pridobiti ali razpolagati z lastnino, niti ne ustanavljati lastnih šol. (European Commission 2004a: 49)

Kot verska skupnost še vedno niso priznani tudi nesunitski Alevi³³. Soočajo se s težavami pri odpiranju svojih verskih objektov, pri obveznem verskem pouku v turških šolah pa se nesunitskih verskih identitet sploh ne omenja. (prav tam, 44)

³³ S strani sunitskih Turkov so Alevi sicer obravnavani kot »ne čisto pravi« Turki, tradicionalno so ruralnega izvora, s sunitsko večino pa se razlikujejo po načinu izpovedovanja vere in po tem, da nimajo mošej. Z migracijo v mesta se, predvsem kurdski Alevi, soočajo s predsodki in sovražnostjo sunitov, pogosto so tudi tarča nadlegovanj ali celo preganjanja. (World directory of minorities 1997: 380)

O kakšnem večjem izboljšanju položaja prvenstveno verskih manjšin v Turčiji torej ni mogoče govoriti. Ne samo, da Turčija še vedno ne priznava vseh verskih manjšin, tudi priznanim polnega uresničevanja »lausannskih« pravic ne omogoča. Storjeni so bili torej le prvi koraki k izboljšanju varstva prvenstveno verskih manjšin, vlada pa jih je pospremila z nekaterimi »lepotnimi« ukrepi.

Tako je novembra 2003 najprej ankarski urad Splošnega direktorata za religijske zadeve ustanovil Večverski odbor; prizadeval naj bi si za razvijanje harmoničnih odnosov med muslimani, kristjani in Judi. Januarja 2004 je nato vlada ukinila Sekundarni odbor za manjšine, ki je bil - z namenom opazovati delovanje manjšin - s tajnim odlokom ustanovljen leta 1962. Namesto njega je bilo ustanovljeno novo institucionalno telo, Odbor za oceno manjšinskih vprašanj, ki naj bi obravnaval probleme nemuslimanskih manjšin. Za odnose z manjšinami je sicer še vedno primarno odgovoren Direktorat za varnost, ustanovljen znotraj Ministrstva za notranje zadeve. (European Commission 2004a: 48)

O vsaj načelno spremenjenem odnosu Turčije do nemuslimanskih skupnosti govori tudi gesta turškega predsednika Ahmeta Necdeti Sezera. Papeža Benedikta XVI. je septembra 2005 namreč povabil na uradni obisk v Turčijo, pri tem pa izrazil željo po krepitvi dialoga in strpnosti med religijami (*Delo*, 16. 9. 2005: 8).

5.5.2.3. Posebne pravice prvenstveno NARODNIH oz. ETNIČNIH manjšin – Kurdi in drugi muslimani Neturki (Arabci, prebivalci balkanskega izvora, Cirkazijci, govorci jezika zaza) ter Romi

Kot že omenjeno, muslimanom Neturkom (prvenstveno Kurdom) Turčija statusa manjšine in posebnih manjšinskih pravic ne priznava³⁴. Kljub temu se je v 39. členu

³⁴ Ob vzpostavitvi Republike in sekularne nacionalne identitete so kreatorji nove turške države vztrajali pri tem, da so vsi muslimani v Republiki Turki, ne glede na njihov etnični izvor, ta koncept turškosti sicer ni temeljil na etničnosti, temveč je bil družbeno in kulturno pogojen. (World directory of minorities 1997: 379)

Glede nepriznavanja kurdske manjšine se Turčija spreneveda in za nepriznanje podaja precej frustrirajočo razlago, v smislu, da je nepravilno in žaljivo, da bi turške državljane kurdskega

Lausannske pogodbe zavezala, da nobenemu turškemu državljanu ne bo omejevala uporabe kateregakoli jezika, in sicer v zasebnih odnosih, pri trgovanju, verskih obredih, v tisku in ostalih publikacijah, na javnih shodih ali na sodišču³⁵. Glede kurdskega (kurdskih), arabskega in drugih jezikov muslimanov Neturkov Turčija svojih zavez ni izpolnila. (World directory of minorities 1997: 379) Še več, pravico do uporabe kurdskega jezika in kurdsko identiteto nasploh je Turčija nasilno zatirala že vse od začetka Republike³⁶.

Glede na določila v Pogodbi iz Lausanne in skladno s prednostnimi nalogami, opredeljenimi v pristopnem partnerstvu iz leta 2001, bom ukrepe turške vlade v zvezi s posebnimi pravicami prvenstveno narodnih oz. etničnih manjšin preverila pri pravici do uporabe maternega jezika, in sicer predvsem:

- v izobraževanju in
- v radijskem in televizijskem predvajanju;

Majhno, a zelo pomembno spremembo je oktobra 2001 najprej doživel 26. člen ustave. Stavek »jeziki, prepovedani z zakonom«, ki so ga vojaški pisci ustave (1982) v besedilo vključili z očitnim namenom prepovedati uporabo kurdskega jezika, je bil z amandmajem

izvora opredeljevali kot manjšino, ko pa so vendarle enakopravni del turške nacije... *Ensuring language rights*, <http://www.hrw.org/reports/2000/turkey2/Turk009-04.htm> (22. 1. 2006).

³⁵ *Treaty of Peace with Turkey signed at Lausanne (1923)*, <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1918p/lausanne.html> (21. 4. 2006).

³⁶ V vojni za neodvisnost in pri vzpostavljanju Republike so Kurdi igrali pomembno vlogo na strani Turčije in kemalistov, po vzpostavitvi Republike (1923) pa se je začelo poturčevanje Kurdov v državi. Prepovedana je bila uporaba kurdskega jezika v javnosti, kurdska krajevna imena so nadomestila turška, na upravne položaje v kurdskih provincah pa so bili postavljeni Turki. Takšne politika turške vlade je sicer vodila v odtujitev Kurdov od države, a na začetku še ni spodbudila vzpona kurdske etnične ali nacionalne identitete. Ta se je začela krepiti v 50-ih in se v naslednjih desetletjih vse bolj uveljavljala. Turčija je zahteve po priznanju kurdske identitete obravnavala kot nevarnost ozemeljski celovitosti državi in se nanje odzvala s sovražnostjo; še posebej izrazito po vojaškem udaru leta 1980, ko je večji del kurdske regije spremenila v militarizirano cono. Situacija se je še poslabšala leta 1984, ko je kurdska gverilska organizacija Delavska stranka Kurdistan (PKK) na JV države začela izvajati nasilne pro-odcepitvene akcije, pri tem pa bila soočena z vojaškim odzivom turške vlade. Na koncu je turška vojska PKK porazila, predpristopno pogojevanje Evropske unije pa je vodilo k preklicu vojnega stanja (2002), k razširitvi vladavine prava v regiji ter tudi k priznanju nekaterih kulturnih pravic. (Aydin in Keyman 2004: 34-36)

iz člena izločen. S tem je bila onemogočena ponovna uveljavitev zakona, ki bi prepovedoval uporabo kateregakoli jezika. (Özbudun in Yazici 2004: 18) Dve najbolj kontroverzni vprašanji turške politike – poučevanje kurdskega jezika in radijsko in televizijsko predvajanje v kurdskem jeziku – pa je vlada naslovila avgusta 2002.

S tretjim sklopom reformnih zakonov je vlada dovolila poučevanje neturških jezikov v zasebnih šolah. Za uresničevanje te pravice je izdala tudi Predpis »Poučevanje v različnih jezikih in narečjih, ki jih turški državljani tradicionalno uporabljajo v svojih vsakdanjih življenjih«. Veljati je začel decembra 2003 in omogočil odprtje prvega zasebnega tečaja kurdskega jezika. Te zasebne šole niso upravičene do državnih finančnih sredstev, v njihovo delovanje pa je vlada vgradila tudi precej omejitev, in sicer glede učnega načrta, imenovanja učiteljev, urnika in tudi glede učencev. Zasebnih tečajev (kurdskega jezika) se tako lahko udeležijo le tisti, ki so že končali osnovnošolsko izobraževanje, kar pomeni, da so vsi učenci starejši od 15 let. (European Commission 2004a: 49)

Avgusta 2002 je vlada uzakonila tudi pravico do uporabe neturških jezikov oz. »različnih jezikov in narečij, ki jih prebivalci Turčije uporabljajo v svojem vsakdanjem življenju« v radijskem in televizijskem predvajanju, reformni zakon iz leta 2003 pa je to pravico razširil ter radijsko in televizijsko predvajanje v neturških jezikih dovolil na javnih in zasebnih radijskih in televizijskih postajah. (Özbudun in Yazici 2004: 19) Za uresničevanje pravice pa je bil ključen Predpis, izdan januarja 2004. Kljub napredku na obravnavanem področju je Predpis zelo omejujoč; določa namreč stroge časovne omejitve predvajanja programa v neturških jezikih – največ štiri ure tedensko na televiziji in največ pet ur tedensko na radiu. (European Commission 2004a: 39)

K pravici do uporabe maternega jezika je leta 2003 pomembno prispevala tudi sprememba Zakona o civilnem registru. Kurdskim staršem je z njo postalo dovoljeno poimenovati otroke s kurdske imeni. (Aydin in Keyman 2004: 35)

Kar zadeva priznanje kulturnih pravic primarno Kurdom, so spremembe, glede na razmere v letu 1999, velike. Odpravljena je bila ustavna prepoved neturških jezikov, dovoljeno pa, četudi z omejitvami, poučevanje kurdskega jezika ter radijsko in televizijsko predvajanje v kurdskem jeziku (prav tam, 37).

Pri etničnih manjšinah naj omenim še položaj Romov; v Turčiji jih živi približno 500 000. Decembra 2003 je vlada izdala okrožnico o Zakonu o državljanstvu, s katero je ukinila prakso, po kateri je bilo na prošnji za državljanstvo potrebno posebej opozoriti na to, da je prosilec »cigan«. Sicer pa v Turčiji še vedno velja diskriminacijski zakon, ki Romom preprečuje vstop v Turčijo kot imigrantom, Romi v Turčiji pa so socialno izključeni in se soočajo s težavami pri zagotavljanju ustreznega domovanja. (European Commission 2004a: 49)

5.5.3. Povečanje zavezanosti Turčije k mednarodnemu varstvu človekovih pravic (in varstvu manjšin)

Maja 2004 je Turčija z amandmaji k 90. členu ustave v svojem pravnem sistemu na področju zaščite temeljnih pravic in svoboščin vzpostavila prvenstvo mednarodnega prava. Določila mednarodnih sporazumov imajo sedaj v primeru konflikta med notranjim pravom in mednarodnimi sporazumi, ki zadevajo temeljne pravice in svoboščine in katerih podpisnica je tudi Turčija, prednost pred določili notranjega prava. Pred amandmajem so bili mednarodni sporazumi enakovredni notranjemu pravu, sedanja ureditev pa umešča mednarodne sporazume o temeljnih pravicah in svoboščinah med ustavne norme in navadno pravo, kot je to primer v Franciji. S to spremembo v odnosu med notranjim pravom in mednarodnimi sporazumi bo na turških sodiščih mogoča učinkovitejša aplikacija EKČP in drugih mednarodnih instrumentov človekovih pravic. (Özbudun in Yazici 2004: 26) Tudi tistih, h katerim je država pristopila od leta 1999 naprej.

Od leta 1999 je – poleg že omenjenih protokolov k EKČP o odpravi smrtne kazni – Turčija pristopila k Mednarodnemu paktu OZN o državljanskih in političnih pravicah in k Mednarodnemu paktu OZN o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (s pridržkoma glede pravice do izobraževanja in pravic manjšin!) (pristop k Paktoma je Turčiji sicer naložil tudi Svet EU v pristopnih partnerstvi), ratificirala Konvencijo OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije in Evropsko konvencijo o uresničevanju pravic otroka. (European Commission 2004a: 29) V obdobju od leta 1999 do konca leta 2004

je Turčija tako pristopila k več pomembnim mednarodnim pogodbam o zaščiti človekovih pravic, podobne prakse pa žal ni ponovila na področju varstva manjšin.

Turčija namreč še vedno ni podpisala OKVNM in ELRMJ, niti ne ratificirala dodatnega protokola št. 12 k EKČP (splošna prepoved diskriminacije s strani organov oblasti), zaskrbljujoča pa sta tudi zadržka glede pravice do izobraževanja in pravic manjšin k Mednarodnima paktoma, saj lahko služita kot podlaga za preprečevanje nadaljnjega napredka na področju varstva manjšin. (prav tam, 48)

Na področju varstva manjšin o povečanju zavezanosti Turčije k mednarodnemu varstvu torej ni mogoče govoriti. Z nepristopom k »manjšinskim« pogodbam, členoma in protokolu seveda izkazuje odklonilen odnos do priznanja pravic pripadnikov manjšin.

5.6. OCENA NAPREDKA V PRAKSI

Evropska unija nima meril glede tega, kdaj država kandidatka izpolnjuje politične kriterije – kakor na drugi strani to velja za izpolnjevanje ekonomskih kriterijev, kjer je skladnost s skupnostnim pravom jasen dokaz izpolnjevanja kriterijev. (Hughes in Sasse 2003: 12) Kljub temu je Evropski svet decembra 2004 na podlagi Komisijinega poročila in priporočila odločil, da Turčija zadovoljivo izpolnjuje kopenhagenske politične kriterije za začetek pogajanj. Pri tem je predpostavil, da bo Turčija zakonodajni napredek uresničila tudi v praksi, začetek pristopnih pogajanj pa predlagal za oktober 2005. (European Council, 2004)

Že pred Evropsko Unijo, junija 2004, je politične reforme v Turčiji pozdravila tudi Parlamentarna skupščina Sveta Evrope. Glede na sprejeto zakonodajo in v prepričanju, da bo Turčija le-to tudi uspešno implementirala, se je odločila zaključiti postopek nadzora nad Turčijo, izvajati pa t.i. postnadzorni dialog. (Council of Europe, Parliamentary Assembly, 2004)

Kljub še vedno ne povsem liberalni zakonodaji na področju temeljnih pravic in svoboščin in kljub nezavezanosti k mednarodnemu varstvu manjšin, je torej dejstvo, da je od decembra 1999, ko je bil Turčiji priznan uradni status kandidatke za članstvo v Evropski uniji, pa do decembra 2004, ko je Evropski svet odobril začetek pristopnih

pogajanj, Turčija v ustavi in zakonodaji vidno povečala svojo zavezanost k spoštovanju temeljnih pravic in svoboščin, prvi koraki k izboljšanju pa so bili storjeni tudi na področju varstva manjšin. Kako je ta »papirnati« napredek v letu 2004 in 2005 uresničevala v praksi, pa bom preverila v naslednjem poglavju.

5.6.1. Ocena napredka v praksi na področju spoštovanja človekovih pravic

Kot ugotavlja Human Rights Watch so bile v letu 2004 razmere na področju spoštovanja človekovih pravic glede na leto 1999, ko je bilo mučenje splošno razširjen pojav, smrti v priporih, izvensodni poboji ter nasilje turške vojske na JV države pa del turškega vsakdana, opazno izboljšane³⁷. Glede na preteklo leto pa je bil napredek počasen in neenakomeren. Policija, lokalna oblast, tožilci in vladne institucije so namreč sprejete reforme zakonodaje interpretirali kolikor je mogoče restriktivno. Podobno tudi v letu 2005, ko je vlada sicer kazala določeno zavezanost k reformam, uresničevanje teh reform pa so uspešno ovirale protireformne strukture znotraj sodstva, policije in vojske. Največji napredek je bilo, tako v letu 2004 kot tudi v letu 2005, mogoče opaziti na področju boja proti mučenju in zlorabam v priporih in na policijskih postajah. (Human Rights Watch, 2006)

Zlorabe in mučenja so v letu 2004 in 2005 še vedno predstavljale resen problem, a glede na leto 1999 je bilo v Turčiji zaznati upad v razširjenosti in skrajnosti oblik. Temu v prid govori dejstvo, da se je smrtnost v priporih približevala ničnemu povprečju. Veliko slabost napredka v boju proti mučenju na drugi strani predstavljajo nekaznovanost, majhno število obsojenih ter prenizke kazni za povzročitelje mučenja ali zlorabljanja, stalnico pa slab nadzor nad policijskimi postajami, ki varnostnim silam sploh omogoča mučenje in druge hude kršitve človekovih pravic³⁸. Priprti z vseh koncev države so tako še vedno poročali o pretepanju v policijskem skrbstvu, o mučenju z električnimi šoki, spolnih napadih in o grožnjah s smrtjo. (Human Rights Watch, 2005, 2006)

³⁷ *Advisory note to Journalists Covering the Release of Regular Report on Turkey and Recommendations*, http://hrw.org/english/docs/2004/10/04/turkey9433_txt.htm (1. 12. 2004).

³⁸ glej opombo št. 37

Kar zadeva drugo boleče vprašanje turškega spoštovanja temeljnih pravic in svoboščin, svobodo govora (vključno s svobodo tiska), je ocena o uresničevanju te temeljne pravice v letu 2004 deljena. Novinarji in politiki, ki bi bili v preteklosti za svoje zapise in izjave obsojeni na zaporno kazen, so bili leta 2004 največkrat oproščeni, a tožilci so nenasilno izražanje mnenj še vedno sodno preganjali. Nekaj pisateljev in novinarjev je prestajalo tudi zaporno kazen. Med njimi na primer novinar, ki je bil, ker je za časopis zapisal, da ustanovitelj Republike Mustafa Kemal Atatürk ni bil pokopan s primernim obredom, obsojen na 15 mesecev zaporne kazni (po šestih mesecih zavora, novembra 2004, sicer izpuščen), kar je za novinarstvo v državah Evropske unije zagotovo nepojmljivo in smešno. Zgovoren je tudi primer pisateljice, ki je bila, ker je kritizirala sistem zaporov v Turčiji, obsojena na tri in pol-letno zaporno kazen, zaradi domnevnega podpiranja oboroženih organizacij. (Human Rights Watch, 2005) V letu 2005 sicer nihče ni prestajal zaporne kazni zaradi nenasilnega izražanja mnenj, a nekaj posameznikov je bilo vseeno obtoženih, spet največkrat zaradi razžalitve predsednika, države ali državnih institucij. Med najbolj odmevnimi je bila tožba zoper pisatelja Orhana Pamuka, ki naj bi razžalil državo, ko je za tuj časopis spregovoril o poboju Kurdov in Armencev v Turčiji. (Human Rights Watch, 2006)

Dejstvo torej ostaja, da so v Turčiji posamezniki še vedno toženi zaradi miroljubnega izražanja mnenj. In pri tem, ko so uvedene preiskave in sproženi postopki proti domnevnim kršiteljem, gre za obliko sodnega nadlegovanja. Obtoženi so sicer redko obsojeni na zaporno kazen, naložene pa so jim visoke denarne kazni. Med domnevnimi kršitvami je še vedno med najbolj preganjanimi dejanji »žalitev države«. (Amnesty International, 2005)

Kar zadeva svobodo združevanja, tudi na tem področju se napredek ne uresničuje skladno s sprejeto zakonodajo ali skladno s standardi, kakršni veljajo v drugih evropskih državah. Na nevladne organizacije, med njimi tudi na organizacije za zaščito človekovih pravic, oblast še vedno gleda z veliko nezaupljivostjo in nad njihovim delovanjem tudi še vedno izvaja policijski nadzor. Letna srečanja ali novinarske konference namreč pogosto spremljajo policisti v civilu, ki, kljub zakonski prepovedi, dogajanje snemajo z videokamerami³⁹.

³⁹ glej opombo št. 37

Povsem neprimerljivo s prakso v državah Evropske unije pa so varnostne sile in sodna oblast ravnale ob miroljubnih zborovanjih in demonstracijah. Kot poroča Amnesty International, so bili tisti, ki so leta 2004 poskušali uresničevati svojo pravico do miroljubnih demonstracij ali izražati nestrinjanje glede določenih vprašanj, kljub zakonski razširitvi te temeljne pravice še vedno soočeni s kazenskim pregonom ali drugimi sankcijami. Poleg tega so varnostne sile med demonstracijami še vedno prakticirale pretirano uporaba sile, poročali pa so tudi o pretepanju demonstrantov in preganjanju s solzivcem. (Amnesty International, 2005) Tudi v letu 2005 je policija med demonstracijami večkrat uporabila neupravičeno veliko silo. Pri tem demonstrantov policisti niso le pretepali ali preganjali s solzivcem, temveč so uporabili celo smrtonosno orožje. V različnih incidentih je bilo ustreljenih kar 8 demonstrantov. (Human Rights Watch, 2006)

Med najbolj problematičnimi področji spoštovanja človekovih pravic so ostale še pravice žensk. Žal so človekove pravice sto tisočih turških žensk zaradi družinskega nasilja še vedno kršene. Še vedno namreč poročajo o pretepanjih, posilstvih, umorih ali prisilnih samomorih žensk. Država ni uspela izvesti ustreznih ukrepov za preprečitev in kaznovanje nasilja nad ženskami, preiskave so nezadovoljive, kršitelji pa redko pripeljani pred roko pravice. (Amnesty International, 2005)

Četudi je na področju prepovedi mučenja, svobode govora ter združevanja zaznati trend izboljševanja, napredek pri turškem spoštovanju človekovih pravic ne ustreza napredku v zakonodaji in razmere na področju spoštovanja človekovih pravic že na prvi pogled še vedno niso primerljive s spoštovanjem temeljnih pravic in svoboščin, kakršno obstaja v državah Evropske unije. Pri tem še posebej izstopa še vedno prisotno mučenje in zlorabljanje v zaporih in na policijskih postajah (v letu 2005 je bilo več kot 600 samo prijavljenih primerov), sodno nadlegovana svoboda medijev, incidenti pretepanja, na JV države pa tudi streljanja demonstrantov, ter uboji (v letu 2005 več kot 50-ih ljudi) na JV države, zaradi domnevnega neupoštevanja opozoril varnostnih sil (State Department, 2006).

Za resničen napredek bo potrebna polna implementacija sprejetih reform, nerestriktivna interpretacija sprejete zakonodaje ter ponotranjenje sprejetih reform s strani vseh državnih akterjev in vseh delov turške družbe.

5.6.2. Ocena napredka v praksi na področju varstva manjšin

Glede uveljavljanja najprej nediskriminacijskih določil, velja, da prvenstveno verske manjšine v Turčiji večinoma nemoteno prakticirajo svojo religijo, v vsakdanjem življenju pa se večinoma tudi ne soočajo z diskriminacijo. Nezaupanje in sumničavost do manjšin kljub temu še vedno obstajata, v neskladju z novim Zakonom o delu pa je še vedno prisotno onemogočanje pripadnikov verskih manjšin pri zaposlovanju v državnih institucijah. (State Department, 2006)

Kar zadeva implementacijo z reformnimi zakoni pridobljenih posebnih pravic priznanih manjšin – lastninska pravica in pravica do gradnje verskih objektov – je le-ta nezadovoljiva in ovirana. Pri uresničevanju lastninske pravice se manjšine soočajo z dolgotrajnimi in zapletenimi birokratskih postopki, registracija lastnine priznanih verskih skupnosti pa je še dodatno upočasnjena zaradi tega, ker so oblasti uvedle dodaten pogoj za registracijo lastnine; verske skupnosti se morajo s pristojnimi državnimi službami posvetovati glede pridobivanja lastnine. (Aydin in Keyman 2004, 32)

Podobno oteženo je tudi uresničevanje pravice do gradnje in delovanja nemuslimanskih verskih objektov. Pri odpiranju svojih verskih objektov se namreč ne-muslimanske verske skupnosti pogosto soočajo s prestrogimi tehničnimi zahtevami, kar onemogoča odpiranje njihovih verskih objektov. Predmet dolgotrajnih odobritvenih postopkov in administrativnih ovir so tudi prošnje za obnovo ne-muslimanskih verskih objektov. (European Commission 2004a: 44)

Kar zadeva uresničevanje na novo pridobljene (že v zakonodaji precej omejene) pravice prvenstveno narodnih oz. etničnih manjšin – pravice do učenja neturških jezikov – je bila zakonodaja o učenju kurdskega jezika prvič implementirana aprila 2004, ko so bili tečajji kurdskega jezika organizirani v treh mestih na JV države (Batman, Şanlıurfa, Van). V celem letu je v Turčiji pričelo delovati šest zasebnih šol kurdskega jezika. (prav

tam, 49) V letu 2005 so se tečaji soočali s pomanjkanjem učencev, saj kurdski starši svojim otrokom ne morejo plačati pouka, policija pa je vršila pritisk na vpisnike, ko jih je popisovala in pretirano preverjala njihove dokumente. (State Department, 2006)

Televizijsko in radijsko predvajanje v neturških jezikih se je začelo junija 2004. Državna televizija je pričela predvajati oddaje v kurdskem (oz. v kurdskih), bosanskem, cirkazijskem, arabskem jeziku ter v jeziku zaza. Oddaje so bile kratke, časovno omejene in z ne ravno zanimivo vsebino, a kljub temu predstavljale pomembno spremembo v odnosu oblasti do manjšinskih jezikov. (Human Rights Watch, 2005) V letu 2005 pa so turška sodišča in državni uslužbenci ponavljajoče se ovirali to pridobljeno jezikovno svobodo Neturkov in večkrat posegli v njihov televizijski in radijski program. Poleg tega dovoljenje za predvajanje v kurdščini ni bilo izdano nobenemu zasebniku. (Human Rights Watch, 2006)

Tudi glede implementacije na novo pridobljenih pravic nepriznanih, prvenstveno narodnih oz. etničnih manjšin ni mogoče dati pozitivne ocene. Če je bilo leta 2004 še mogoče verjeti v resnično spremenjen odnos Turčije do Neturkov oz. do Kurdov, pa so leta 2005 turške oblasti izvajanje teh pridobljenih jezikovnih pravic poskušale čim bolj omejevati. Tudi odprava prepovedi jezikov je bila očitno brez pomena, saj je uporaba kurdskega jezika v javnosti in v političnem življenju še vedno kaznovana in preganjana, tisti, ki javno ali politično zagovarjajo svojo kurdsko identiteto, pa prav tako tvegajo cenzuro, preganjanje, ali sodni pregon (State Department, 2006).

Torej, ali se s pristopanjem k Evropski uniji v Turčiji izboljšuje spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin? Da, a predvsem v ustavi in zakonodaji, ter pri tem v večji meri na področju spoštovanja človekovih pravic. Za to izboljšanje pa ni zaslužno prevzemanje skupnostnega prava, temveč politično pogojevanje vstopa v Evropsko unijo.

Mehanizmi EU-pogojevanja in vplivanja, predvsem pogojevanje začetka pristopnih pogajanj z izpolnjevanjem političnih kriterijev ter sklenitev partnerstva za pristop, so se izkazali za zelo učinkovite pri vplivanju na spremembe turške zakonodaje glede spoštovanja človekovih pravic. Turški standardi spoštovanja človekovih pravic so se namreč v dobrih treh letih v zakonodaji in ustavi vidno približali standardom, kakršni veljajo v državah Evropske unije. Tudi pri varstvu manjšin je Turčija v ustavi in

zakonodaji uvedla nekatere pozitivne ukrepe – glede na odnos turških oblasti do kurdske manjšine v preteklosti celo prelomne - a vseeno prešibke, da bi na področju varstva manjšin lahko govorili o podobnem uspehu kot na področju spoštovanja človekovih pravic.

Pri varstvu manjšin se je EU-pogojevanje torej izkazalo za manj učinkovito, obenem pa se je potrdilo to, da je vsebina kopenhagenskih kriterijev določena le okvirno in še posebej pri varstvu manjšin deluje bolj kot norma. Evropski svet je namreč odločil, da Turčija zadovoljivo izpolnjuje kopenhagenske politične kriterije, a več kot očitno je, da Turčija pripadnikom svojih manjšin ne zagotavlja pravic, kot jih določa OKVNM. K manjšem izboljšanju varstva manjšin so gotovo vplivali nerešeni politični problemi, povezani s kurdsko manjšino, ter problematičnost kriterija »varstvo manjšin« v Evropski uniji sami. Šibkost kriterija v državah Evropske unije se je tako odrazila tudi v zmanjšani moči vplivanja na varstvo manjšin v državi kandidatki. Celokupna ocena učinkovitosti EU-pogojevanja na spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin v Turčiji – še posebej če upoštevamo, da gre le za kratko, petletno obdobje (1999 – 2004) – je kljub temu pozitivna. Povsem druga zgodba pa je seveda napredek v praksi.

Poročila o implementaciji reform so namreč pokazala, da sprememb v praksi ni mogoče uveljaviti tako hitro, kakor sprejeti potrebno zakonodajo. Četudi je tudi v praksi na področju spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin v Turčiji mogoče zaznati napredek – predvsem na področju preprečevanja mučenja, svobode govora in svobode združevanja – sprejeta zakonodaja ni implementirana zadovoljivo. Trenutno realno stanje spoštovanja človekovih in varstva manjšin v Turčiji zato še vedno ni primerljivo s stanjem človekovih pravic in varstvom manjšin v državah Evropske unije. V Turčiji se je vpliv pristopanja k Evropski uniji na spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin v praksi torej izkazal za veliko manjšega kot vpliv na sprejemanje ustrezne zakonodaje.

6. RAZLOGI ZA NASPROTOVANJE VSTOPU TURČIJE V EU NA PODLAGI KULTURNO-CIVILIZACIJSKIH RAZLOGOV

6.1. Turčija kot predstavnica Orienta

Četudi se zdi, da sta se moč in vpliv orientalizma, kakor ga je v 70-ih opisal E. W. Said, v Evropi 21. stol. zmanjšala, je prvi razlog za kulturno-civilizacijsko nasprotovanje vstopu Turčije v EU še vedno mogoče najti v orientalizmu oz. v gospodovalnem, poniževalnem in pokroviteljskem odnosu, ki ga Zahod, torej tudi države Evropske unije, goji do Orienta, z njim pa tudi do Turčije kot predstavnice Orienta.

Orientalizem po Saidu v splošnem označuje način mišljenja, ki svet deli na Vzhod (Orient) in Zahod (Okcident), ter zahodnjaško razumevanje in gledanje na Orient (1996: 13), temelječe na predpostavki o superiornosti Zahoda in inferiornosti Orienta (prav tam, 60). Zaradi prepričanosti v svojo superiornost si Zahod prisvaja pravico do obvladovanja in upravljanja Orienta, obenem pa ga tudi opredeljuje, ga »v njegovo lastno dobro« poučuje, mu daje identiteto in obliko ter ohranja v njegovi »naravni« vlogi priveska Zahoda (prav tam 113). Orientaliska ljudstva in kulture so po orientalističnih predstavah v primerjavi z zahodno, evropsko identiteto, inferiorna (prav tam, 19), sam Orientalec pa v primerjavi z Zahodnjakom sploh ni pravo človeško bitje (prav tam, 142).

Nasprotovanje vstopu Turčije v EU je glede na značilnosti orientalistične percepcije sveta mogoče razumeti. Vstopanje »orientalske« Turčije v Evropsko unijo, ki predstavlja Evropo in evropsko identiteto, namreč ogroža orientalistično zastavljeno evropsko identiteto. S sprejemom Turčije v EU bi bil Turčiji priznan status enakovredne med »superiornimi« evropskimi državami, s čimer bi se izgubil občutek posebnosti in domnevne večvrednosti evropske identitete.

6.2. Turčija kot predstavnica islamskega Orienta

V odnosu Zahoda, Evrope do Orienta posebno mesto zavzema islamski Orient. Pri islamskem Orientu je Zahod, podobno kot na primer pri indijskem Orientu, sicer izvajal

svoj pokroviteljski in poniževalen odnos, a popolnoma zagospodovati nad islamskim svetom mu nikoli ni uspelo. Islamski Orient je bil za razliko od indijskega, do katerega se je Evropa obnašala kot vzvišena kolonialna lastnica, za Evropo vedno problematičen, neobvladljiv in ne povsem podredljiv, poleg tega pa jo je navdajal z občutki strahu in nevarnosti. (Said 1996: 98). Ta strah pred islamom, ki se ga Evropa ni znebila vse do danes, je bil povsem upravičen, saj je islam za kristjanstvo in kasneje za Evropo v zgodovini predstavljal realno in dolgotrajno grožnjo.

Islamska, vojaška in kulturna ekspanzija proti (zemljepisni) Evropi se je začela v 7. stol., ko so Arabci zavzeli Perzijo, Sirijo, Egipt, Turčijo in Severno Afriko, v 8. stol. in 9. stol. pa so pod islamsko oblast padle »evropska« Španija, Sicilija in del Francije. Ogrožanje kristjanstva in počasi tudi že Evrope, se je nato nadaljevalo v 14. stol., ko so na prizorišče stopili Osmani in vse do konca 17. stol. z Balkana poskušali prodreti še globlje v Evropo. (prav tam, 81) Občutek strahu in strahospoštovanja je bil zaradi vojaških uspehov islamskih osvajalcev razumljiv, to zavedanje nevarnosti muslimanov pa je evropska civilizacija vgradila v svoja izročila in reprezentacije muslimanov. Z njimi je poskušala obvladovati svoj strah pred islamom (prav tam, 82).

Danes v reprezentacijah islama in muslimanov soobstajata dve glavni smeri. Na eni strani je še vedno prisoten strah pred islamom in muslimani, po drugi strani pa poskuša orientalistični Zahod ta strah obvladati s tem, da islamski svet potiska v klasični Orient, kjer vladata nesporna superiornost in premoč Zahoda. Islamski svet zaznava kot svet, ki je nevaren in v temelju nasproten Zahodu (prav tam, 322), obenem pa ga, tako kot preostali Orient, obravnava kot deviantnega, nerazvitega, od Zahoda slabšega in šibkejšega, za večnega, nespremenljivega, enoličnega in nezmožnega samoopredelitve (prav tam, 370). Orientalistični Zahod še vedno vztraja tudi pri stari orientalistični predpostavki, da je islamski svet svet religioznega prvenstva in da so bistvo islama teksti, ne ljudje, muslimani pa so v primerjavi z zahodnjakom le poljudje, brez zahodnih kvalitet in nezmožni pravega razmišljanja. (prav tam, 376)

Do islamskega Orienta torej Zahod in z njim Evropa danes gojita nekakšno strahoponiževanje. Obravnavata ga kot svet, ki je sicer brez dvoma slabši od Zahoda, obenem pa kot svet, ki je Zahodu v temelju nevaren in nasproten. Kot predstavnica specifično islamskega Orienta, vstopa Turčija, četudi že več kot 50 let očitno integrirana

v t. i. Zahodni svet, v Evropsko unijo tako s popotnico strah vzbujajočih zgodovinskih reprezentacij islama in sodobnih orientalističnih predstav o muslimanih, katerih način življenja, delovanja in razmišljanja naj bi bil z evropskim nezdržljiv, evropskemu diametralno nasproten in ga ogrožajoč.

Ta strah pred islamom se ne odraža samo v nasprotovanju vstopu Turčije v Evropsko unijo, temveč tudi v pogledu na muslimane v Bosni in muslimanske imigrante v državah Evropske unije. Bosanskim muslimanom namreč ni dana domovinska pravica v Evropi, četudi se raso ne razlikujejo od ostalih Evropejcev in niso priimigirali iz Azije. So sicer v Evropi, a niso evropski, niso »od« Evrope. (Asad 2002, 213) Podobno ne morejo biti v državah EU reprezentirani tudi muslimanski imigranti. So hkrati vključeni in izključeni iz Evrope. (Asad 2002: 209)

6.3. Turki kot nasledniki osmanskih osvajalcev

Med vsemi orientalizmi, ki se nanašajo na Turčijo, na izluščenje nazadnje čaka še osmanski oz. turški orientalizem. Z osmanskim orientalizmom mislim na predstave, ki jih deloma sicer vključuje že islamski orientalizem, neposredno pa se nanašajo zgolj na zgodovinske prednike Turkov, na Osmane, in na njihovo vlogo, ki so jo odigrali v zgodovini Evrope.

Osmanska zavzetje Carigrada, balkanskega polotoka in ogrožanje preostale Evrope oz. krščanstva so, razumljivo, v tedanji zahodni skupnosti spodbudili velikansko produkcijo protiturške propagande (Todorova 2001: 115). V njej so bili Turki stereotipno upodobljeni kot divja, krvoločna in nečloveška bitja ter postavljeni celo za dedne sovražnike krščanstva (prav tam). Turška grožnja je na drugi strani krščanstvu vsilila zavest o skupnih elementih znotraj njegovih sestavnih delov (Hay 1995: 49) in s tem pospešila vzpostavljanje Evrope kot politične skupnosti. V 17. stol. je sicer prišlo do pozitivnega premika v percepciji Osmanov in osmanske države - v Franciji in Nemčiji se je pojavilo odkrito občudovanje nekaterih vidikov osmanskega družbenega in političnega sistema (Todorova 2001: 120) - ta naklonjenost pa je bila le kratkotrajna. Osmansko državo so že v 17., še bolj pa v 18. stol. pričeli istovetiti z domovanjem orientalske

tiranije, s poosebljenim samodržtvom in z nepopravljivostjo muslimanske vere (prav tam, 129).

Tudi kot nasledniki osmanskih osvajalcev tako Turki v Evropsko unijo vstopajo z negativnimi, strah vzbujajočim praimidžem, obremenjeni pa še z dejstvom, da je bila v sam začetek oblikovanja Evrope kot politične skupnosti vgrajena velika sovražnost do Turkov. Ker se je turško ogrožanje Evrope končalo že pred več kot 300 leti, je sicer težko verjeti, da bi spomin na »osmansko nevarnost« lahko predstavljal resno oviro za vstop Turčije v Evropsko unijo.

7. NOVA EVROPA IN NOVA EVROPSKOST NA VIDIKU

Kljub dokazovanju in iskanju evropskosti Turčije danes še ne moremo povsem prepričano in brez dvomov trditi, da je Turčija resnično evropska država. O končnem odgovoru bo določila prav Evropska unija. Tako kot je s sprejemom vzhodno in srednjeevropskih držav pred leti meje Evrope razširila na vzhod evropskega kontinenta, tako bo morebiti čez leta v Evropsko unijo, ki danes predstavlja Evropo in evropsko identiteto, sprejela tudi muslimansko Turčijo in evropskost ponovno določila na novo. Da meje Evrope danes določa Evropska unija sicer ni nič nenavadnega. Tudi v zgodovini so bile meje Evrope in njenih zgodovinskih predhodnic vedno nestabilne in politično pogojene (Pagden 2002: 45).

Morebitni »ne« Turčiji bo tako oživil konzervativno strujo v Evropski uniji, ki si prizadeva Evropo in Evropsko unijo definirati kot krščanski, kulturno holističen, statičen, multinacionalen, ksenofobičen, retrospektiven, kulturalističen in civilizacijski blok, »da« Turčiji pa bo odprl pot novi definiciji Evrope in evropskosti ter Evropo opredelil kot politično, sekularno, kulturno sinkretično, dinamično, postnacionalno, ksenofilično, v prihodnost usmerjeno in post-civilizacijsko entiteto. Prva, holistična ideja Evrope poudarja Evropo kot kulturni projekt ter cilja na izgradnjo kulturno predpisane Evrope, temelječe na krščanski mitologiji, zgodovinskih mitih, dediščini antičnih Grkov in Rimljanov ter na homogenosti in heterofobiji. Ker ne predvideva vključitve kakršnekoli druge kulture ali religije, ki ne izvira iz evropske krščanske dediščine, v njej ne bi bilo

mesta za islamsko Turčijo. Na drugi strani pa sinkretična ideja promovira soobstoj s Turčijo, saj Evropo opredeljuje kot politični projekt, ki zajema kulturno in versko različnost, vključno z islamom. (Kaya in Kentel 2005: 2, 49)

Evropska unija je s poudarjanjem temeljnih, sekularnih vrednot in s poudarjanjem »enotnosti znotraj različnosti« usklajena z idejo Evrope kot političnega projekta, tako da s strani institucij Evropske unije ovir za razvoj sinkretične, vključitvi Turčije naklonjene, Evrope ni, pomembno vprašanje pa je, ali bi Turčijo za evropsko priznali tudi državljani Evropske unije.

Članstvo v Evropski uniji namreč pomeni več kot le pristop k multilateralni skupnosti držav, pomeni pristop k zvezi držav in državljanov, orientiranih k zagotavljanju vzajemne varnosti in blaginje. Za uspešno delovanje takšne Evropske Unije je zato nujna solidarnost med državami, obstoj le-te pa bi bil brez »evropskega mi-občutka« najverjetneje ogrožen; ta med drugim omogoča finančne transferje, predpostavlja skupne ambasade in schengenski režim. Glede na to, da je razumevanje Skupnostnih politik že sedaj šibko, bi lahko utrditev mnenja med državljani EU, da Turčija kulturno in zgodovinsko ne spada v Evropo, Evropsko unijo pripeljalo v resno krizo identitete in delovanja. (Quaisser in Wood 2004: 37-38) Da bi do tega ne prišlo, bomo državljani Evropske unije morali preseči lastne orientalistične predpostavke, strahove in predsodke do islama, preseči izključevalno in holistično razumevanje evropskosti ter »hrepenenje po togosti, trdnih potezah in jasnih predstavah« (Douglas v Todorova 2001: 186), ki je sestavni del takšnega razumevanja Evrope.

Kot so ugotovili že mnogi, status »pravih« Evropejcev še do nedavnega ni bil priznavan tudi ne Vzhodnoevropejcem, danes, ko so vzhodnoevropske države članice Evropske unije, pa se zdi njihova evropskost nekaj povsem naravnega. Institucionalno poenotenje torej vodi tudi v kulturno zbliževanje, pričakovanja glede priznanja evropskosti Turčije - četudi Turčija predstavlja večji kulturni zalogaj, kot so ga predstavljale države iz vzhodne Evrope – pa so zato lahko pozitivna.

8. ZAKLJUČEK

Torej, ali obstajajo kulturno-civilizacijske ovire za vstop Turčije v Evropsko unijo?

Politično-zgodovinsko je bila Turčija z Evropo tesno povezana vse od 15. stol, ko se je ideja o Evropi tudi pojavila, a v pojmovanje Evrope takrat še ni bila vključena. Turčija je bila tako z Evropo vedno povezana, ni pa vedno bila del Evrope. S stiki in s povezanostjo tako v vojnah z evropskimi državam kot v miru je postopoma postajala vse bolj dojemljiva za družbeno-politične vplive iz Evrope, po prvi svetovni vojni pa se je - z vzpostavitvijo sekularne, nacionalne Republike - jasno odločila za vključitev v Evropo in za razvoj, ki naj bi jo umestil med evropske države. Svoje vključevanje v Evropo je po drugi svetovni vojni okrepila s poskusi demokratizacije in s pristopom k večini evropskih organizacij. Danes se tako Turčija v prvi vrsti dojema kot evropska država, čaka pa, da ji bo evropskost priznala tudi »stara« Evropa.

Glede trdnosti sekularnosti Turčije je mogoče potrditi, da nevarnost deskularizacije Turčije zaenkrat ne obstaja. Turški politični islam je sicer dejaven in legitimen del turške politike, a, tudi zaradi moči sekularističnega političnega bloka, ne predstavlja nevarnosti večje islamizacije Turčije. O možnostih družbeno-političnega preobrata Turčije nazaj v versko državo pa niti ni mogoče govoriti, saj glavni tok turškega političnega islama ne zagovarja radikalnih družbenih sprememb. Turki so torej precej uspešno sprejeli in ponotranjili sekularno ureditev države, tako da lahko v primeru Turčije govorimo o uspešni sintezi islamske kulture in zahodnega način organizacije družbe. Za ta uspešen spoj je seveda zaslužna tesna politično-zgodovinska povezanost Turčije z Evropo, zaradi katere je bil prehod Turčije na evropski način organiziranja družbe povsem razumljiv in »naraven«.

Tudi pri izboljšanju spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin je delno hipotezo mogoče potrditi – Z vstopanjem v Evropsko unijo se v Turčiji izboljšuje spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin – ob tem pa takoj pristaviti, da je bil velik napredek dosežen le pri spremembah ustave in zakonodaje ter predvsem na področju spoštovanja človekovih pravic, medtem ko se je v praksi izboljšanje spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin izkazalo za veliko manjše. V turški

praksi spoštovanje človekovih pravic in varstvo manjšin tako še vedno ni primerljivo z spoštovanjem človekovih pravic in pravic pripadnikov manjšin, kakršno obstaja (v primeru varstva manjšin – naj bi obstajalo) v državah Evropske unije. Zaradi tega bi lahko potrdili obstoj kulturno-civilizacijske ovire ali bolje rečeno - neusklajenosti med Turčijo in članicami EU. Kot olajševalno okoliščino tega neuspeha Turčije lahko upoštevamo dejstvo, da je imela Turčija za uspešno implementacijo sprejete zakonodaje na voljo le kratek čas, v najboljšem primeru štiri leta, zaradi česar je mogoče predpostaviti, da bo z leti Turčija spoštovanje človekovih pravic in varstva manjšin v praksi vendarle uskladila z napredkom, doseženim v zakonodaji (četudi tudi v zakonodaji Turčija v polnosti še ni dosegla standardov spoštovanja človekovih pravic, kakršni veljajo v državah EU, pri varstvu manjšin pa je tudi v zakonodaji dosegla le minimalni napredek).

Kar zadeva odzive Evropske unije na v praksi nezadovoljivo izboljšanje spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin, bi, glede na izkazano vplivnost pogojevalnih mehanizmov, Evropska unija ne smela popustiti pri poudarjanju pomena polnega spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin ter morala politiko pogojevanja do Turčije še okrepiti. Obenem bi v prihodnosti, ko se bo odločalo o polnopravnem članstvu Turčije v Evropski uniji, kljub po vsej verjetnosti še vedno nepopolni sliki turškega spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin, Turčijo vseeno morala sprejeti med polnopravne članice Evropske unije. Polnopravno članstvo v Evropski uniji bo namreč posredno prav tako delovalo pozitivno na večanje spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin v Turčiji, saj bodo gospodarski razvoj, politična stabilizacija, dvig kvalitete in ravni izobraževanja ter intenzivnejša vključenost v evropske kulturne in družbene tokove (kar vse predpostavljam bo posledica vstopa v EU) krepili tudi splošno družbeno zavest o človekovih pravicah in pravicah pripadnikov manjšin ter turško družbo privzgajali k njihovem resničnemu spoštovanju.

Na izhodiščno vprašanje bom odgovorila optimistično, povezovalno ter vstopu Turčije v Evropsko unijo naklonjeno, verjetno pa tudi preveč pristransko in naivno: Ni kulturno-civilizacijskih ovir za vstop Turčije v Evropsko unijo, obstaja le kulturno-civilizacijska

neusklajenost na področju spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin, ki pa jo je v prihodnosti mogoče nadoknaditi.

Kulturno-civilizacijska ovira bi obstajala v primeru, ko Turčija ne bi bila pripravljena sprejemati evropskih standardov na področju spoštovanja človekovih pravic oz. ko bi izkazovala odpor do priznanja kakršnihkoli pravic pripadnikov manjšin. Ker pa se je, vsaj na področju spoštovanja človekovih pravic, Turčija izkazala za poslušno in prizadevno učenko, menim, da o oviri za vstop Turčije v EU ne moremo govoriti.

Kar zadeva druga dva obravnavana kulturno-civilizacijska kriterijih evropskosti – politično-zgodovinska evropskost in sekularnost države – ju Turčija danes, ko vstopa v Evropsko unijo, izpolnjuje in jima ustreza, se pa na sinkretično evropskost, kot jo predvideva Evropska unija, še ni privadila Evropa sama. Ključ do rešitve je v tem, da identitete, tudi evropsko, pričnemo dojemati kot proces, kot nekaj, kar se spreminja in razvija in kar ne predstavlja v vseh zgodovinskih obdobjih istega. Evropa in evropska identiteta v 16. stol. nista enaki Evropi v 18. stol., ta pa je seveda zelo drugačna od Evrope v 21. stol. In ker je danes Evropa predvsem sekularna, demokratična in gospodarska Evropa, je zmožna vase končno vključiti tudi islamsko, sekularno Turčijo.

9. SEZNAM VIROV

- Abramowitz, Morton (ur.), Cengiz Çandar, Heath W. Lowry, Alan Makovsky, Ziya Öniş, Philip Robins in M. James Wilkinson (2000) *Turkey's Transformation and American Policy*. New York: The Century Foundation Press.
- Accetto, Matej, Peter Grilc in Klemen Podobnik (2002) Pravna ureditev EU in človekove pravice. V Miro Cerar, Jon Jamnikar, Maja Smrkolj (uredniki) *Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili*, 59-88. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut.
- Advisory note to Journalists Covering the Release of Regular Report on Turkey and Recommendations*, http://hrw.org/english/docs/2004/10/04/turkey9433_txt.htm (1. 12. 2004).
- Agencije (2003) Napad na sinagogi v Carigradu. *Delo*, 16. 11.: 6.
- Ahmad, Feroz (2003) *Turkey: The Quest for Identity*. Oxford: Oneworld Publications.
- Ahtisaari, Martti, Kurt Biedenkopf, Emma Bonino in dr. (2004) »Turkey in Europe: More than a promise?«, <http://www.independentcommissiononturkey.org/pdfs/english.pdf> (22. 1. 2005).
- Aydin, Senem in E. Fuat Keyman (2004) *European Integration and the Transformation of Turkish Democracy*. Brussels: Centre for European Policy Studies, http://www.ceps.be/Article.php?article_id=393 (29. 1. 2005).
- Asad, Talal (2002) Muslims and European identity: Can Europe represent Islam?. V Anthony Pagden (ur.) *The idea of Europe: From antiquity to the European Union*, 209-227. Washington: Woodrow Wilson Center Press in Cambridge University Press.
- Brezigar, Bojan (1998) Evropski standardi zaščite jezikovnih manjšin. *Annales* 1 (16), 143-146.
- Brezigar, Bojan (2002) »Evropska konvencija in jezikovna različnost«, <http://evropa.gov.si/ustava/govori-clanki/govor-brezigar/> (18. 4. 2006).
- Brezigar, Bojan (2003) Evropa in manjšine. *Acta Histriae* 11 (2), 229-235.
- Brezigar, Bojan (2005) Zavrnitev ustave hud udarec za manjšine. *Primorski dnevnik*, 5. 6.: 6.
- Cardini, Franco (2003) *Evropa in islam*. Ljubljana: Založba /*cf.

- Çarkoglu, Ali in Binnaz Toprak (2000) *Religion, Society and Politics in Turkey*. Istanbul: Turkish economic and social studies foundation, http://www.tesev.org.tr/eng/project/completed_project.php (29. 1. 2005).
- Cerar, Miro (1996) *Večrazsežnost človekovih pravic in dolžnosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Country profile: Turkey, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/country_profiles/1022222.stm (30. 11. 2004)
- Craig, Paul in Grainne de Burca (1998) *EU Law: text, cases, and materials*. New York: Oxford University Press Inc.
- Cremona, Marise (ur.), Marc Maresceau, Phedon Nicolaides, Andras Inotai, Karen E. Smith, Milada Anna Vachudova in Bruno de Witte (2003) *The Enlargement of the European Union*. New York: Oxford University Press Inc.
- Devetak, Silvo (1999) *Pravica do različnosti: pravno varstvo manjšin v Evropi*. Maribor: Inštitut za etnične in regionalne študije.
- Dictionary of modern politics (2002), London in new York: Europa Publications.
- Elections in Turkey, <http://www.electionworld.org/turkey.htm> (28. 4. 2005).
- Ensuring language rights, <http://www.hrw.org/reports/2000/turkey2/Turk009-04.htm> (22. 1. 2006).
- EU - Turkey: Historical Review, <http://www.deltur.cec.eu.int/english/historical.html> (29. 11. 2004).
- Feyzioğlu, Turhan (1982) Atatürk's approach to the modernization of Turkey, Secularism: cornerstone of the turkish revolution. V Turhan Feyzioğlu (ur.) *Atatürk's way*, 3-69, 185-247. Istanbul: Form Co. Inc.
- Grabbe, Heather (2001) How does europeanisation affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity. *Journal of European Public Policy* 8 (4), 1013-1031, http://www.cer.org.uk/pdf/grabbe_jep_2001.pdf (29. 8. 2005).
- Hay, Denys (1995) *Evropa: rojstvo ideje* (izvirnik prvič izdan leta 1957). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Hughes, James in Gwendolyn Sasse (2003) Monitoring the Monitors: EU Enlargement Conditionality and Minority Protection in the CEECs. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* Issue 1/2003, http://www.ecmi.de/jemie/download/Focus1-2003_Hughes_Sasse.pdf (29. 8. 2005).

- Jenkins, Gareth (2001) *Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics*. New York: Oxford University Press Inc.
- Kaya, Ayhan in Ferhat Kentel (2005) *Euro-Turks: A Bridge or a Breach between Turkey and the European Union?*. Brussels: Centre for European Policy Studies, http://www.ceps.be/Article.php?article_id=393 (29. 1. 2005).
- Komac, Miran in Zagorac Dean (urednika) (2002) *Varstvo manjšin: uvodna pojasnila in dokumenti*. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kongar, Emre (1986) Turkey's Cultural Transformation. V Günsel Renda in C. Max Kortepeter (ur.) *The Transformation of Turkish Culture, The Atatürk Legacy*, 19-68. New Jersey: Princenton Press Inc., http://www.kongar.org/aen_tr.php (22. 3. 2005).
- Kramer, Heinz (2000) *A Changing Turkey: The Challenge to Europe and the United States*. Washington DC: The Brookings Institution Press, <http://brookings.nap.edu/books/0815750234/html/index.html> (6. 5. 2005).
- Krušič, Marjan et al., ur. (1976) *Svetovna Zgodovina: od začetkov do danes* (poglavji: Turki in Evropa, Prva svetovna vojna). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Lewish, Bernard (1961) *The emergence of modern Turkey*. London, New York in Toronto: Oxford University Press.
- Mastnak, Tomaž (1998) *Evropa: med evolucijo in evtanazijo*. Ljubljana: SH Zavod za založniško dejavnost.
- Open Society Institute (2001) *Spremljanje pridruževanja EU: Zaščita manjšin*. Budimpešta: Open Society Institute.
- Open Society Institute (2002) *Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection*. Budapest: Open Society Institute.
- Overview of key political documents related to enlargement – Turkey, <http://ec.europa.eu/comm/enlargement/Turkey/docs.htm> (17. 4. 2005)
- Özbudun, Ergun in Serap Yazici (2004) *Democratization Reforms in Turkey (1993 – 2004)*. Istanbul: Turkish economic and social studies foundation, <http://www.tesev.org.tr/eng/index.php> (29. 1. 2005).
- Pagden, Anthony (2002) Europe: Conceptualizing a Continent. V Anthony Pagden (ur.) *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*, 33-54. Washington: Woodrow Wilson Center Press in Cambridge University Press.

Petrič, Ernest (1977) *Mednarodno varstvo narodnih manjšin*. Maribor: Založba obzorja.

Quaisser, Wolfgang in Steve Wood (2004) *EU Member Turkey? Preconditions, Consequences and Integration Alternatives*. München: Forost,
<http://www.lrz-muenchen.de/-oeim/frames-news.htm> (22. 1. 2005).

Ratifications of International Human Rights Treaties – Turkey,
<http://www1.umn.edu/humanrts/research/ratification-turkey.html> (10. 1. 2006).

Ratifications of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=005&CM=&DF...> (2. 6. 2005).

Ratifikacija Pogodbe o Ustavi za Evropo,
http://europa.eu.int/constitution/referendum_sl.htm (20. 2. 2006).

Relations between Turkey and the European Union,
<http://www.mfa.gov.tr/MFA/ForeignPolicyMainIssues/TurkeyAndEU/EUHistory.htm> (28. 7. 2005).

Said, Edward W. (1996) *Orientalizem: Zahodnjaški pogledi na Orient* (izvirnik prvič izdan leta 1978). Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij.

Signatures and ratifications of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities, http://www.coe.int/T/E/human_rights/minorities/2._FRAMEWORK_CONVENTION... (22. 1. 2006).

Signatures and ratifications of the European Charter for Regional or Minority Languages, <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=14...> (22. 1. 2006).

STA, AFP (2005) Turčija vabi papeža na obisk. *Delo*, 16. 9.: 8.

Stavrianos, L. S. (2000) *The Balkans since 1453* (prvič izdano leta 1958). London: Hurst & Company.

Taşhan, Seyfi (2004) Prodijev *da* za Turčijo je bil neizogiben (Branko Soban). *Delo - SP*, 23. 10.: 14.

Timeline: Turkey, a chronology of key events,
<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/1023189.stm> (29. 7. 2005).

The World Factbook: Turkey,
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/tu.html> (29. 11. 2004).

Todorova, Maria (2001) *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

Voje, Ignacij (1994) *Nemirni Balkan: Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja*. Ljubljana: DZS.

World directory of minorities (1997), London: Minority Rights Group Int.

Will Turkey accept Europe? (2004). *Economist*, 27. 9.,
http://www.economist.com/agenda/cfm?Story_ID=3236760 (1. 12. 2004).

PRIMARNI VIRI

Amnesty International (2005), Report 2005: Turkey,
<http://web.amnesty.org/report2005/tur-summary-eng> (20.8.2005).

Consolidated version of the Treaty on European Union, 2002 O.J. (C 325),
http://europa.eu.int/eur-ex/lex/si/treaties/dat/12002M/htm/C_2002325EN.000501.html (2. 6. 2005).

Constitution of the Republic of Turkey (1982),
http://www.constitution.org/cons/turkey/turk_cons.htm (26. 1. 2005).

Council of the EU (2001), Council Decision 2001/235, 2001 O.J. (L 85) 13,
http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2001/l_085/l_08520010324en00130023.pdf (21. 8. 2005).

Council of the EU (2003), Council Decision 2003/398, 2003 O.J. (L 145) 40,
http://europa.eu.int/comm/enlargement/turkey/pdf/revised_ap_en.pdf (21. 8. 2005).

Council of Europe, Parliamentary Assembly (2004), *Honoring of obligations and commitments by Turkey*, Resolution 1380, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta04/ERES1380.htm> (20. 8. 2005).

European Commission (1998), Regular report from the Commission on Turkey's progress towards accession, http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_11_98/pdf/en/turkey_en.pdf (28. 4. 2005).

European Commission (2002), Candidate countries Eurobarometer 2002,
http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eceb/2002/cceb_2002_highlights_en.pdf (11. 8. 2005).

European Commission (2004a), Regular Report on Turkey's progress towards accession, http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_2004/pdf/rr_tr_2004_en.pdf (28. 11. 2004).

- European Commission (2004b), Eurobarometer 2004, Comparative highlights, http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/cceb/2004/cceb_2004.1_highlights.pdf (11. 8. 2005).
- European Commission (2005), Eurobarometer 64, National Report, Turkey, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb64/eb64_tk_exec.pdf (27. 5. 2006)
- European Council (1993), *European Council in Copenhagen 21-22 june 1993, Conclusions of the Presidency*, SN 180/1/93 REV 1, http://ue.eu.int/ue.Docs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf (31. 1. 2005).
- European Council (1997), *Luxembourg European Council 12-13 december 1997, Presidency conclusions*, DOC/97/24, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec032a0008.htm (16. 9. 2005).
- European Council (1999), *Presidency Conclusions, Helsinki European Council 10-11 december 1999*, http://europa.eu.int/council/off/conclu/dec99/dec99_enhtm#enlargement (16. 4. 2005).
- European Council (2002), *Copenhagen European Council, Presidency Conclusions, 12-13 december 2002*, 15917/02, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf (20. 8. 2005).
- European Council (2004), *Presidency Conclusions, Brussels 16-17 december 2004*, 16238/1/04 REV 1, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf (3. 10. 2005).
- Human Rights Watch (2005), World report 2005: Turkey, http://hrw.org/englishdocs/2005/01/13/turkey9882_txt.htm (29. 4. 2005).
- Human Rights Watch (2006), World report 2006: Turkey, http://hrw.org/english/docs/2006/01/18/turkey12220_txt.htm (21. 4. 2006).
- Pogodba o Ustavi za Evropu (2004), 2004 O.J. (C 310), <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/JOHtml.do?uri=OJ:C:2004:310:SOM:SL:HTML> (26. 2. 2005).
- Recommendation 1201 (1993), <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA93/EREC1201.HTM> (16. 20. 2005).
- State Department (2006), Country Reports on Human Rights Practices: Turkey, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2005/61680.htm> (21. 4. 2006).
- Treaty of Peace with Turkey signed at Lausanne (1923), <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/1918p/lausanne.html> (21. 4. 2006).